

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TRABZON'DA HAFIZLIK
GELENEĞİ: MEHMET RÜŞTÜ AŞIKKUTLU KUR'AN KURSU
ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Rukiye KESKİNSOY

Danışman
Doç. Dr. Hatice ŞAHİN AYNUR

SAMSUN
2023

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TRABZON'DA HAFIZLIK
GELENEĞİ: MEHMET RÜŞTÜ AŞIKKUTLU KUR'AN KURSU
ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Rukiye KESKİNSOY

Danışman

Doç. Dr. Hatice ŞAHİN AYNUR

SAMSUN
2023

TEZ KABUL VE ONAYI

Rukiye KESKİNSOY tarafından, Doç. Dr. Hatice ŞAHİN AYNUR danışmanlığında hazırlanan “GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TRABZON’DA HAFIZLIK GELENEĞİ: MEHMET RÜŞTÜ AŞIKKUTLU KUR’AN KURSU ÖRNEĞİ” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından .../.../2023 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği/oy çokluğu ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	Sonuç
Başkan	Doç. Dr. Hatice ŞAHİN AYNUR	☐ Kabul
	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	☐ Ret
	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı	
Üye	Doç. Dr. Mustafa KARA	☐ Kabul
	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	☐ Ret
	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı	
Üye	Doç. Dr. Faruk ÖZDEMİR	☐ Kabul
	Sinop Üniversitesi	☐ Ret
	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı	

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Ahmet TABAK
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım yüksek lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi?

Evet ☐ (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır ☐

29.09.2023

Rukiye KESKİNSOY

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TRABZON'DA HAFIZLIK GELENEĞİ: MEHMET RÜŞTÜ AŞIKKUTLU KUR'AN KURSU ÖRNEĞİ

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 08.12.2022 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : %9

Tek kaynak oranı : %1 çıkmıştır.

08.12.2022

Doç. Dr. Hatice ŞAHİN AYNUR

ÖZET

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TRABZON'DA HAFIZLIK GELENEĞİ: MEHMET RÜŞTÜ AŞIKKUTLU KUR'AN KURSU ÖRNEĞİ

Rukiye KESKİNSOY
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans, Eylül/2023
Danışman: Doç. Dr. Hatice ŞAHİN AYNUR

Kur'ân-ı Kerim, Allah (c.c) tarafından gönderilen bütün ilahi vahiyleri kapsamaması ve son ilahi kitap olması nedeniyle indirilmeye başlandığı andan itibaren günümüze kadar insanların ilgi alanına girmiştir. Nazil olmaya başladığı andan itibaren hafızada ve eylemde muhafaza edilmek için Müslümanların özel gayretine muhatap olmuş, Kur'ân'ı ezberlemek için Hz. Peygamber rehberliğinde yoğun bir mesai harcanmıştır. Kur'ân'ın bütünü ezberlenmesi olan hafızlık faaliyeti Hz. Peygamberden itibaren önemini koruyarak günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde de ülkemizde ve tüm Müslüman ülkelerde ehemmiyetini muhafaza eden hafızlık geleneği, çeşitli yönleriyle birçok akademik çalışmaya konu olmuş ve olmaya da devam etmektedir.

Araştırmamızda, ülkemiz genelinde, mezun hafız sayısı bakımından ilk sıralarda yer alması ve yetiştirdiği hocalarıyla büyük bir üne kavuşmuş olması açısından "Geçmişten Günümüze Trabzon'da Hafızlık Geleneği: Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Kur'an Kursu Örneği" konusu ele alınmıştır. Mezkûr mahalde yürütülen hafızlık eğitiminin bu denli başarıya ulaşmasının nedenlerini ortaya koymak temel amacımız olmuştur. Adı geçen Kur'ân Kursu'nun temelini oluşturan medreselerde hocaların ve halkın ortaya koyduğu sıra dışı çabayı ele almak ve sonraki nesillere aktarmak konuyu ele alma nedenlerimizden biridir.

Hz. Peygamberden itibaren günümüze kadar Müslümanların hafızlık faaliyetini zorunlu değil gönüllü yürüttükleri, dönemin koşullarının neden olduğu endişelerden izale ederek sonraki nesillere aktarma gayretinin bu çabada başat rol oynadığı vardığımız sonuçlardan biridir. Bir diğeri, araştırmaya konu olan bölgedeki medreselerde görev yapan hocaların ve onlara destek veren halkın hafızlık geleneğinin sürdürülmesinde ortaya koydukları sıra dışı özverinin bu geleneğin devam ettirilmesinde büyük payının olduğudur. Konu araştırılırken gerek bölge tarihi ile ilgili eserler gerekse konumuzla ilgili önemli şahsiyetlerin hayatına yer veren eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kur'ân, Kıraat, Hafızlık, Medrese, Kur'ân Kursu.

ABSTRACT

FROM PAST TO PRESENT, THE TRADITION OF QUR'AN MEMORIZATION
IN TRABZON: MEHMET RÜŞTÜ AŞIKKUTLU QUR'AN COURSE EXAMPLE

Rukiye KESKİNSOY
Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies
Environmental Engineering Department
Master, September/2023
Supervisor: Doç. Dr. Hatice ŞAHİN AYNUR

Since the Qur'an contains all the divine revelations sent by Allah and is the last divine book, it has been the field of interest of people from the moment it was sent to the present day. From the moment it is started to be revealed, it has been the subject of special efforts of Muslims to preserve it in memory and action so as to be the memorizer of the Qur'an (i.e. Hafiz). In this way, a lot of effort was undertaken under the guidance of the Prophet. The activity of hafiz, means the memorization of the entire Qur'an. It has survived to the present day by preserving its importance from the time of the Prophet. Today, the tradition of hafiz, which maintains its importance in our country and in all Muslim countries, has been and continues to be the subject of many academic studies with its various aspects.

In our research, being at the first place in our country in terms of the number of graduated hafiz and having gained a great reputation with the teachers it has trained

“From Past to Present, The Tradition of Qur'an Memorization in Trabzon: Mehmet Rüştü Aşikkutlu Qur'an Course Example” subject is studied. Our main aim is to show the reasons of the success of the hafiz training carried out in the aforementioned place. One of the reasons for us is to deal with the extraordinary effort put forth by the teachers in the madrasahs and the people in the surrounding area that form the basis of the aforementioned Qur'an Course and transfer it to the next generations.

We conclude that Muslims have been carrying out the Hafiz activities voluntarily, not compulsory, from the time of the Prophet to the present, and that the effort to pass it on to the next generations by removing the worries caused by the conditions of the period plays a dominant role in this effort. Another conclusion is that the self-sacrifice of the teachers working in the madrasahs in the region that is the subject of this research and the people who support them in maintaining the tradition of hafiz had a great share in the continuation of this tradition. While researching the subject, both the works related to the history of the region and the works that include the lives of important personalities related to our subject are discussed.

Keywords: Qur'an, Recitation, Hafiz, Madrasa, Qur'an course.

ÖN SÖZ

“Hiç şüphe yok ki, Kur’ân’ı biz indirdik, elbette onu yine biz koruyacağız” âyet-i kerimesinin Müslümanlar nezdinde ifade ettiği anlamalarda birisi, Kur’ân’ı-Kerîm’in ezberlenerek muhafaza edilmesi olmuştur. Bu itibarla ilahî kelâmın korunması meselesi ilk dönemlerden itibaren Müslümanların gündemini meşgul etmiştir. Önceki ilahî kitapların akıbetine uğramaması için Hz. Peygamber’le birlikte sadırda ve satırda muhafaza etmek için yoğun bir çaba içerisinde olmuşlardır. Hissettikleri bu sorumluluğu yerine getirebilmek için gece gündüz, hazarda ve seferde Hz. Peygamber’in yanında yer alarak inen ayetleri ya ezberlemiş ya da yazıya geçirmişlerdir.

Günümüzde ise özellikle ülkemizde, koruma içgüdüsünden daha çok ilahî lütfâ mazhar olmak, hafızlık payesiyle şereflenmek, anne-baba arzusunu yerine getirmek, kişisel arzu ve istek ile çevresindeki birinin tavsiye ve yönlendirmesi üzerine yapılmaktadır. Son zamanlarda, özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan protokoller ve çalışmalar sonucu İlahiyat fakültelerinde hafızalara yönelik kontenjan ayrılması; atamalarda, görev değişikliğinde ve görevde yükselmede hafızlara öncelik verilmesini hafızlığa yönelimi sağlayan etkenler arasında saymak mümkündür.

Asırlardır süregelen bu geleneğin günümüze kadar nasıl ulaştığı ve bu alanda serdedilen genel ve özel gayretlerin neler olduğu hep merak konusu olmuştur. Bizi bu araştırmaya iten de bu merakın giderilmesi, akla takılan soruların cevap bulmasıdır. Bu amaçla tezimizde Hz. Peygamber döneminden itibaren günümüze kadar hafızlık müessesesi, ülkemizde ki hafızlık geleneği ve bu geleneğin en önemli merkezlerinden bir olan Trabzon’da hafızlık, örnek Kur’ân kursu bağlamında ele alınmıştır. Beni bu konuda araştırmaya sevk eden ve bu sürecin her evresinde desteğini gördüğüm saygı değer danışmam hocam Doç. Dr. Hatice Şahin Aynur’a, yayın konusunda yardımcı olan Doç. Dr. Mustafa Kara’ya, medrese ve Kur’ân Kursu ile ilgili tarihi ve güncel bilgileri bizimle paylaşan Süleyman Nihat Öztemel’e ve Kur’ân Kursu öğreticisi Salih Hacıömeroğlu’na, ilgili mekân ve kişilere ulaşmamda yardımcı olan ve aynı zamanda araştırmamıza konu olan Kur’ân Kursunun ilk mezunlarından olan mesai arkadaşım Halise Abdurrahmanoğlu’na, ilk okumayı yapan ve tecrübesiyle yol gösteren Halime Dinçdağ’a şükranlarımı sunarım.

Rukiye KESKİNSOY

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar DİZİNİ	vii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
1.2. Araştırmanın Önemi ve Kapsamı	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi ve İstifade Edilen Bazı Kaynaklar	3
2. KUR'ÂN'IN MUHAFAZASI VE HAFIZLIĞIN TARİHİ SEYRİ.....	5
2.1. Kur'ân'ın Korunma Yolları	5
2.1.1. Kur'ân'ın İlâhi Muhafazası.....	5
2.1.2. Kur'ân'ın Hıfz ile Muhafazası	7
2.2. Kur'ân'ın Yazı ile Muhafazası	8
2.3. Kur'ân eğitimi ve Hafızlığın Dönemsel Süreci	9
2.3.1. Mekke Döneminde Kur'ân-ı Kerim Eğitimi ve Hafızlık	10
2.3.2. Medine Döneminde Kur'ân Eğitimi ve Hafızlık.....	15
2.3.3. Sahâbenin Kur'ân Eğitimine ve Hafızlığa Katkısı.....	20
2.3.4. Sahâbe Sonrası Kur'ân Eğitimi ve Hafızlık.....	24
2.3.5. Osmanlı Öncesi Anadolu'da Kur'ân Eğitimi ve Hafızlık	26
2.3.6. Osmanlı Döneminde Kur'ân Eğitimi ve Hafızlık	30
3. TÜRKİYE'DE KUR'ÂN EĞİTİMİ VE HAFIZLIK.....	34
3.1. Cumhuriyet Döneminde Kur'ân Eğitimi ve Hafızlık	34
3.1.1. Türkiye'de Kur'ân Kurslarının Tarihi Süreci	37
3.1.2. 1924 -1950 Yılları Arasında Türkiye'de Kur'ân Öğretimi ve Hafızlık	38
3.1.3. 1950'den Günümüze Türkiye'de Kur'ân Öğretimi ve Hafızlık.....	41
3.2. Trabzon'da Hafızlık Geleneği	44
3.2.1. Of'ta Medrese Geleneği ve Hafızlık Eğitimi	48
3.2.2. Osmanlı Döneminde Of Kazasında Bulunan Medreseler	50
3.3. Çifaruksa/Uğurlu Medresesi	58
3.3.1. Bakkalzâde İsmâil Hakkı Efendi	59
3.3.2. Mehmet Rüştü Aşıkkutlu	61
3.3.3. Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî	69
3.3.4. Uğurlu Medresesinin Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Kur'ân Kursuna Dönüşme Süreci	71
3.3.5. Günümüzde Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Kur'ân Kursu.....	73
4. SONUÇ	74
KAYNAKÇA.....	76
ÖZ GEÇMİŞ.....	83

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 3.1. 1888 Trabzon Salnamesine göre Of (Çaykara)'da ki medreseler	51
Tablo 3.2. 1869 yılı Trabzon Sancağında bulunan dini yapı ve görevliler	53
Tablo 3.3. 1914 yılında Of kazasında bulunan medrese ve talebe sayıları (Çaykara medreseleri dâhil)	54

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Kur'ân-ı Kerim, Hz. Peygamber önderliğinde tüm insanlara gönderilen son ilâhi kitaptır. Kendisinden önce gönderilen kitapların da mesajlarını kapsayan, onları tasdik eden bir kitaptır. Bu nedenle nüzulünden itibaren yüce Allah (c.c) tarafından özel koruma altın alınmıştır. Bu koruma; Hz. Peygamber, sahabe ve sonraki zamanlarda müminler tarafından çeşitli yöntemlerle devam ettirilmiştir. Bu yöntemlerden biri de Kur'ân'ı hıfz ile muhafazadır. Kur'ân, nüzulünden itibaren Yüce Allah tarafından Hz. Peygamber'in zihnine yerleştirilmiş, müminler, Hz. Peygamber'in öğretiminde ve rehberliğinde inen ayetleri ezberleyerek muhafaza etmişlerdir. Bu ezber geleneği günümüzde 'hafızlık eğitimi' adı altında varlığını devam ettirmektedir. Bu minvalde, dünyanın neredeyse her bölgesinde Kur'ân hıfzedilmektedir. Müslüman ülkelerde bu eğitim sistematik bir şekilde yürütülürken, gayri müslim ülkelerde bireysel çabalarla sürdürülmektedir.

Ülkemizde hafızlık eğitimi yaygın eğitim çerçevesinde Kur'ân Kurslarında yürütülmektedir. Hafızlığın kendine has bir yapısı olsa da geliştirilmesi ve değerinin ortaya konulması adına ülkemizde hafızlıkla ilgili çeşitli programlar geliştirilmekte, akademik alanda birçok çalışma yapılmaktadır. Yapılan çalışmaların ve geliştirilen programların hafızlık geleneğine büyük katkıları olsa da hafızlık, yapılış biçimi ve süreci açısından diğer alanlara nazaran farklılık arz etmektedir.

Çalışmamızda, ülkemizde sürdürülen hafızlık eğitimi ve hıfz geleneğinin en önemli öncüsü ve örneklerinden biri olan ve mezun hafız sayısı bakımından ülkemizde ilk sıralarda yer alan Trabzon ili ve bu ilin hafız yetiştirmede ülke genelinde ilk sıralarda yer almasında en büyük katkısı olan; Osmanlıdan günümüze hafızlık geleneğini halen sürdüren, bu konuda, yetiştirdiği hocaları ve öğrencileriyle adından söz ettiren Of ilçesi hıfz geleneği açısından ele alınacaktır. Bu geleneğin en kadim temsilcisi olan Of İlçesi Uğurlu (Çifaruksa) Mahallesi Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Kur'ân Kursu örnek olarak ele alınacaktır. Osmanlının son dönemleri ve Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin geçirdiği siyasi, idari değişim sonucu özellikle din eğitiminde reform adı altında yapılan değişikliklere ve bu değişikliklerin sebep olduğu kısıtlamalara rağmen, eğitimini zor koşullarda ara vermeden günümüze kadar devam

ettiren; kadim bir medrese geleneğinin ve köklü mirasın günümüzdeki devamı olan kurs, hafızlık geleneği açısından çalışmamıza konu olmuştur.

Bu araştırmadaki amacımız, her dönem müminlerin gündeminde tazeliğini koruyan ve temel programları arasında yer alan hafızlık geleneğinin Trabzon'daki tarihi seyrini ortaya koymaktır. Yanı sıra, tespitlerimize göre, medrese geleneğinin günümüze ulaşan en eski temsilcisi olan Of ilçesi Uğurlu Mahallesi Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Kur'ân Kursunun eğitim geçmişini ve hafızlık geleneğini araştırmak, kuruluşundan günümüze kadar geçirdiği tarihi değişimi ve gelişimi ortaya koymak, günümüzdeki durumu hakkında bilgi vermek, il ve ülke bazında hafızlık eğitimi ve diğer İslami ilimlere olan katkısını saptamaya çalışmak bir diğer temel amacımızdır.

Bu doğrultuda, adı geçen kursun temelini oluşturduğunu düşündüğümüz son devir Osmanlı müderrislerinden Bakkalzâde İsmâil Hakkı (1830-1921), O'ndan sonra mezkûr mahalde eğitim geleneğini devam ettiren ve yıllarca bu beldede Kur'ân, dini ilimler ve Kıraat eğitimi veren son devir kıraat âlimi Mehmet Rüştü Aşıkkutlu (1901-1980) ve kursun bulunduğu köye kütüphane kurarak buranın ilmi zenginliğine katkı sağlayan Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'nin (1813-1893) hayatları hakkında bilgi verilecek, medrese geleneğinin devamı olan Kursla ilgili bilgiler paylaşılacaktır.

Araştırmamızın temel amacı bunlar olmakla birlikte diğer amaçlarımız arsında Kur'ân neden ezberlenmiştir? Hafızlığı zorunlu kılan nedenler nelerdir? Hz. Peygamber ve sahabe bu alanda neler yapmıştır? Hulefâ-yi Râşidîn döneminden günümüze kadar Kur'ân hıfzı için yapılan çalışmalar nelerdir? Kur'ân'ı ezberlemenin bir Müslümanın dünyasında ne anlam ifade ettiğiyle ilgili sorulara kaynaklardan destek alarak cevap bulmak ve geliştirmekte olan bu literatüre bir nebze de olsa katkı sağlamaktır.

1.2. Araştırmanın Önemi ve Kapsamı

Kur'ân-ı Kerim, nüzulünden itibaren son vahiy ininceye kadar Hz. Peygamber ve sahabe tarafından ezberlenerek ve yazıya geçirilerek muhafaza altına alınmıştır. Kur'ân'ı hıfzla muhafaza etme çabası zaman zaman inişli çıkışlı bir seyir izlese de Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. İbadet etmeye yetecek kadar ezberlemenin yeterli olmasına rağmen, bütün Kur'ân'ı ezberleme çabası gerek ülkemizde gerekse İslam dünyasında din eğitiminde önemli

bir yer tutmuş, hıfz faaliyetinin gerçekleştirilmesi için müesseseler kurulmuş, eğitim öğretim programları yapılmıştır.

Türkiye’de resmi kurumlar gözetiminde ve belli program dâhilinde yürütülen hafızlık geleneği zorlu süreçlerden geçse de hiçbir dönem kesintiye uğramamış, resmi veya gayr-ı resmi yollarla varlığını sürdürmüştür. Bütün koşullara rağmen hafızlık geleneğinin devam ettirilmesinde ki en büyük pay gönüllü kişilerin özel gayretleridir. Bu geleneğin devam ettirildiği yerlerden biri olan Trabzon, meşhur hocalarıyla, köklü medreseleriyle ve kadim hafızlık geleneğiyle özel bir yere sahiptir. Ülke geneline kıyasla tarihten bugüne hıfz eğitiminin üst düzeyde yapıldığı bir yer olan Trabzon, bu yönüyle bir araştırmaya konu olmamıştır. Ülkenin yaşadığı değişim ve akabinde yaşanan siyasi gelişmeler neticesinde özellikle din eğitimi alanında yaşanan kısıtlamalardan hafızlık eğitimi de nasibini almıştır. Buna rağmen yerel bazda ortaya konan çaba ve gösterilen sıra dışı gayret sonucunda genelde dini ilimler ve hafızlık, özelde ise özellikle unutulmaya yüz tutan kıraat ilmini yeni nesillere ulaştırmada öncü ve örnek şehir Trabzon ili Of İlçesi olmuştur. Bu bağlamda, *Oflu Hoca* namıyla şöhreti il sınırlarını aşmış Of ilçesi Uğurlu Mahallesi Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Kur’ân Kursu örnek kurs olarak tarihi geçmişiyle araştırmamıza konu olmuştur. Tespitlerimize göre burasını özel kılan bir diğer sebep, Trabzon’da bulunan Kur’ân kursları içerisinde Osmanlıdan kalan ilmi mirası ve eğitim geleneğini aynı mahalde ara vermeden günümüze kadar devam ettiren en eski kurs olmasıdır. Bu vasıfları bünyesinde barındıran kursun hafızlık geleneğine katkısını araştırmak konumuzu önemli kılmaktadır. Araştırmanın kapsamı, Trabzon’da hafızlık geleneği ve adı geçen Kur’ân Kursunun geçmişten günümüze eğitim süreci ile sınırlı olacaktır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi ve İstifade Edilen Bazı Kaynaklar

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde literatür taraması yapılacak, hafızlığın tarihsel süreci ele alınacak, bölüm tümevarım ve tümdengelim yöntemi ile desteklenecektir. İkinci bölümde Trabzon’da hafızlık geleneği ve ilgili Kur’ân Kursunun kuruluşundan günümüze kadar ki durumu ele alınacak, literatür taramasının yanı sıra gezi, gözlem ve mülakat yöntemi kullanılacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde sözlük olarak Halîl b. Ahmed’in (ö. 175/791) *Kitâbü'l'Ayn*’ı, İbn Manzûr’un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-Arab*’ı, Râgıb el-İsfahânî’nin

(ö. 502/1108) *el-Müfredât*'ı ve el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *et-Ta'rifât*'ı kullanılacaktır.

Kur'ân'ın muhafazası ile ilgili ayetlerin incelenmesinde, Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*'ı; Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*'ı; Razî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihi'l-Gayb*'ı; Zemahşerî'nin (ö. 530/1144) *el-Keşşâf*'ı istifade edilen tefsirlerden bazılarıdır. Kur'ân ilimleri konusunda yararlanılan kaynaklar, Zürkânî'nin (ö. 1368/1948) *Menâhilü'l-İrfân*'ı, Zerkeşî'nin, (ö. 794/1392) *el-Burhân*'ı, Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân*'ıdır. Klasik eserlerin yanında Muhsin Demirci'nin *Kur'ân Tarihi*, Mehmet Emin Maşalı'nın *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, Ziya Şen'in *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci* isimli eseri ile Hayrettin Öztürk'ün *Ebedî Mucize Kur'ân Yazılması ve Toplanması* isimli kitabı kaynaklar arasında yer alacaktır.

Araştırmada yararlanılan akademik çalışmalar arasında Hatice Şahin Aynur'un *Kur'ân Hıfzı Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri* adlı doktora tezi; Bilal Ünsal'ın *Günümüz Kur'ân Kurslarında Hafızlık Eğitimi ve Problemleri* adlı yüksek lisans tezi; Yaşar Kurt'un *Kur'ân'ın Korunmasında Hâfızlık Müessesesi* isimli çalışması ve Cahit Baltacı'nın *Cumhuriyet Döneminde Kur'ân Kursları* adlı çalışmalar yer almaktadır. İlave olarak ikinci bölümde Haşim Albayrak'ın Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları, Mehmet Günaydın'ın *Aşıkutlu Hoca* isimli çalışması ile Mustafa Tuncer'in *Bir Marka Değeri Olarak Oflu Hoca* adlı çalışması istifade edilen kaynaklar arasındadır.

2. KUR'AN'IN MUHAFAZASI VE HAFIZLIĞIN TARİHİ SEYRİ

2.1. Kur'ân'ın Korunma Yolları

2.1.1. Kur'ân'ın İlahi Muhafazası

Kur'ân-ı Kerim, Allah (c.c) katından Hz. Peygamber'e indirilirken daha ilk safhada ilâhî koruma altına alınmış, yüce Allah, vahyi her türlü tahriften korumak¹ için Cebrail'in (a.s) etrafında gözcü melekler bulunduğu halde ayetleri Hz. Peygamber'e ulaştırmıştır.² Sonrasında da onu her türlü ilave ve noksanlıktan, tahrif ve tağyirden koruma işini bizzat üstleneceğini bildirmiştir.³

Vahyi koruma çabasına neden ihtiyaç duyulduğu sorusuna şöyle cevap vermek mümkündür. İlk olarak önceki ilahi kitapların maruz kaldığı tebdil ve tağyir akıbetine uğramasını, ilahi, beşeri tedbir ve korumayla engellemek olarak ifade edebiliriz. İkincisi, Kur'ân'ın önceki ilahi kitapların mesajını kapsayıcı olması ve bütün insanlığa gönderilmiş en son ilahi kitap olması onu korumayı gerekli kılmıştır. Üçüncü bir neden olarak da vahyin toptan değil 23 yıl gibi uzun bir zamana yayılmış olmasını sayabiliriz.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir. Diğer ilahi kitaplar Kur'ân gibi neden korunmamıştır? Evvela ifade edelim ki Peygamberlerin, kendilerine gelen sahife ve kitapları koruma konusunda nasıl bir gayret gösterdikleri bilinmemektedir.⁴ Ancak Hz. Peygamber'in vahyi muhafaza etmek için sarf ettiği büyük çaba tarihi gerçekliğiyle sabittir.⁵ İkinci olarak, önceki ilahi kitapların koruması yüce Allah tarafından Rabbanî âlimler ve din adamlarının uhdesine bırakılmıştır.⁶ Ancak müntesiplerinin aralarındaki çekişme ve ihtilafları yüzünden bu kitaplar tahrife uğramış, indirildikleri şekliyle günümüze kadar ulaşamamışlardır. Bir diğer neden, önceki ilahi sahife ve kitaplar mevcudiyetlerini uzun yıllar sözlü nakille devam ettirmişlerdir.⁷ İndirildikten yaklaşık bin yıl sonra Tevrat, yüz yıl sonra İncil sözlü nakilden kurtarılarak yazıya

¹ Bkz. Hicr 15/17; Hac 22/52.

² Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi*, M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 102. Süleyman Ateş'ten nakil.

³ Bkz. Hicr 15/9.

⁴ Muhammed Hamidullah, *Kur'ân Tarihi*, çev. Suat Yıldırım, İstanbul 2005, s. 5; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 107.

⁵ Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s. 107.

⁶ Bkz. Mâide 5/44.

⁷ Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s. 107.

geçirilmişlerdir.⁸ Belli bir bölge ve halka inmiş olmaları, sonrasında gelecek ilahi kitabın onların hükümlerini de kapsayıcı olması ve toptan inmiş olmaları, özel bir korumaya ihtiyaç duyulmamasının nedenleri arasında sayılabilir.

Kur'ân'ı önceki kitapların akıbetinden korumak için yüce Allah hem doğrudan hem de insan aracılığı ile dolaylı olarak Kur'ân'ın muhafazasını sağlamıştır.⁹ Bunda amaç Kur'ân'ın korunması değil, kadim ilahi mesajın Kur'ân ile korunmasını sağlamak olmuştur.¹⁰ Bu koruma neticesinde Kur'ân'ın dışında hiçbir ilahi kitap değişim ve tahrife uğramadan günümüze kadar ulaşamamıştır.

Yüce Allah Hicr suresi 9. âyetinde “Kur'ân'ı biz indirdik, onu koruyacak olan da biziz” buyurarak Kur'ân'ın muhafazasını bizzat üstlendiğini ifade etmesine rağmen Hz. Peygamber ve Sahabe onu ezberleyerek, yazarak ve yaşama aktararak ikinci bir korumaya almıştır. İlahi koruma garantisi altında olmasına rağmen Hz. Peygamber ve sahabe neden böyle bir gayret sarf ettiler şeklinde bir soru akla gelmektedir. Haddizatında Kur'ân'ın muhafazasına yönelik yapılan bütün bu faaliyetler ve serdedilen gayretler ilahi koruma cümlesindendir, onun bir parçasıdır. Yüce Allah'ın Kur'ân'ı muhafaza adına oluşturduğu vesilelerdir. Allah'ın (c.c) onu her türlü tahrif ve tebdilden koruma sorumluluğunu üzerine aldığı içindir ki, onları Kur'ân'ı ezberlemeye, kaydetmeye, toplamaya ve yaşama aktarmaya muvaffak kılmıştır.¹¹

Kur'ân'ın muhafazasında hakiki fail olan Allah (c.c), metnin Hz. Peygamber'e intikalinden sonra yardım ve desteğini devam ettirmekle birlikte koruma işini Hz. Peygamber ve müminlere bırakmış, Hz. Peygamber'e ezberleterek,¹² vahyi ezberleyebileceklerini, inen ilk ayetlerde kaleme vurgu yaparak yazabileceklerini ve Cebrail (a.s) vasıtasıyla gösterdiği arza yöntemiyle eğitim yöntemini ve kontrolün nasıl yapılacağını göstermiştir. Alınan bu tedbirlerle Kur'ân'a dışarıdan yapılacak her türlü müdahalenin önü tamamen kapatılmış, Kur'ân tebdil ve tahriften korunmuştur.¹³

⁸ Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s. 107.

⁹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez- Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eġâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, ed. Murat Sülün, çev. Muhammed Coşkun vd., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2017, C. 3, s. 876.

¹⁰ Aynı yer, editörün notu.

¹¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul 2020, C. 5, ss. 214-215.

¹² Bkz. Kıyâmet 75/16-17.

¹³ Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s. 106.

2.1.2. Kur'ân'ın Hıfz ile Muhafazası

Kur'ân'ın tespitinde ve muhafazasında ilk sırayı hıfz yolu ile muhafaza almaktadır. Hz. Peygamber Cebrail'den (a.s) vahyi hıfz yoluyla almış, yazı ile tespit, arza yöntemiyle teyit ettirmiş, tebliğ ederek hayata aktarılmasına öncülük etmiştir.¹⁴ Vahyin indiği Mekke'de yazı bilenlerin sayısının oldukça az olması bu nedenle toplumun genel vasfının ümmî olması, göçebe yaşayan halkın kültürünün sözlü aktarıma dayanması, hafızayı yazıdan daha pratik ve güvenilir bir aktarım aracı olarak kabul etmeleri gibi nedenler, Kur'ân'ın muhafazasında hıfzın ilk sırayı almasında temel etken olmuştur.¹⁵ Bu nedenle inen vahyi ezberlemede zorluk yaşamamışlar, bazıları inen her âyeti ezberlerken bazıları ise bir kısmını ezberlemekle yetinmiştir. Her ne kadar toplumun hıfza itimadı öncelikli olsa da vahyin tespitinde hıfz ve yazı yöntemi birlikte kullanılmış, bu iki yöntemin Kur'ân'ın tespitinde ve muhafazasında birbirine destek olması sağlanmıştır.¹⁶

İnen âyetler günü gününe ezberlenir, Hz. Peygamber'e arz edilirdi. Ezberlenerek, yazılarak ve arz edilerek Rasulü Allah'ın onayından geçen Kur'ân sahifeleri hıfz ve kitabetle tamamen yerleşir hale gelirdi.¹⁷ Bu aşamada sahabeden yazı bilenler yazıyor ve yazdıklarından ezberliyorlar; yazı bilmeyenler veya yazma imkânı bulamayanlar namazlarda ve sohbetlerde Hz. Peygamber'i dinleyerek âyetleri hıfz ediyorlardı.¹⁸ Kur'ân'ın tespitinde ve muhafazasında önemli aşamadan birisi de özellikle Ramazan ayında Cebrail (a.s) ile Hz. Peygamber arasında gerçekleşen arza¹⁹ veya mukabeledir. Bu faaliyetin Hz. Peygamber'in vefatından önceki Ramazan ayında iki defa gerçekleştiği, bu son okumalarda bazı sahabilerin de hazır bulunduğu, kendilerine has yazdıkları Kur'ân nüshalarını bu okumada kontrol ettikleri ifade

¹⁴ Muhammed b. Muhammed Ebu Şühbe, *el-Medhal li-Diraseti'l-Kur'ani'l-Kerim* (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2003), ss. 260-267; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s.107.

¹⁵ Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s. 107.

¹⁶ Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, çev. Salih Akdemir, Mim Yayınları, Ankara: 1983, s. 28; Mehmet Emin Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, İlâhiyât, Ankara 2004, s. 50.

¹⁷ İsmail Hakkı İzmirli, *Tarih-i Kur'an*, Böre Yayınevi, İstanbul 1956, s. 9.

¹⁸ Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s. 107.

¹⁹ Sözlük olarak ezberden okumak, sunmak, kitap karıştırmak anlamına gelen arza kelimesi, genel mana itibarıyla, her yıl Ramazan ayında, o zamana kadar inen vahyi Cebrail'in Hz. Peygamber'e, onun da Cebrail'e okumasını ifade etmektedir. Abdülbaki Turan, "Arza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, C. 3, ss. 446-447.

edilmektedir.²⁰ Gerek hıfz etme aşamasında gerek yazım sürecinde yapılan kontroller gerekse yıllık gerçekleşen arza olayı, Kur'ân'ın büyük bir titizlikle koruma altına alınmış olduğunu göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir.

2.2. Kur'ân'ın Yazı ile Muhafazası

Arap yarımadasında yazı şehirlilerce bilinen bir sanattı. Mekkeliler yazıyı ticaret için gittikleri şehirlerde öğrenmişlerdir.²¹ Bu nedenle İslamiyet'in Mekke'ye geldiği yıllarda Kureyşlilerden okuma yazma bilenlerin oranı oldukça düşüktü. Öyle ki bu sayı 17 olarak ifade edilmektedir.²² Gelen yeni din ve onun nezdinde oluşturulan siyasi sistem halkı okuma yazmaya teşvik etmiş,²³ Hz. Peygamber yazı bilenlerden destek alarak inen vahyin yazılmasını sağlamıştır. Bu gelişmeyle birlikte Kur'ân Mekke döneminde yazıya geçirilmeye başlanmıştır.²⁴ Hz. Peygamber'in yazma işlemini ne zaman başlattığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, yazım işleminin risaletin 5. yılında başladığından bahsedilmektedir.²⁵ Mekke döneminde yazı bilenlerin sayısının azlığı nedeniyle inen vahiy iptidai düzeyde kayıt altına alınmış, bu dönemde Kur'ân'ın yazıyla kayıt altına alınma işi, resmi bir hüviyet kazanamamış, Medine'de ise, vahiy kâtipliği müessesesi resmi bir kimlik kazanarak düzenli ve sistemli bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüştür.²⁶

Hz. Peygamber'in Mekke'de ve Medine'de yazıyı bilenlerden oluşturduğu vahiy kâtipleri aracılığı ile inen vahyi mümkün olan en kısa sürede yazdırır, yazılan nüsha Peygamber'in (a.s) evinde muhafaza edilirdi. Vahiy kâtipleri bu nüshaların bir suretini de kendileri için yazarlardı. Hz. Peygamber'in yazdırdığı ve sonrasında yazan kişiye okutarak doğruluğunu tasdik ettirdiği nüsha evinde toplanır, diğer taraftan sahabilerin kendilerine özel nüsha yazmaları ile Kur'ân çift taraflı koruma altına alınmış olurdu.²⁷

²⁰ Hamidullah, *Kur'ân Tarihi*, s. 43.

²¹ Neşet Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Mars Matbaası, Ankara 1957, s. 128.

²² Muhittin Serin, "Mushaf", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2006, C. 31, ss. 248-254.

²³ Ahmed Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım, Damla Yayınevi, İstanbul 2013, s.23.

²⁴ Furkân 25/5; Abese 80/13-14; Vâkıa 56/78.

²⁵ Hamidullah, *Kur'ân Tarihi*, s. 42.

²⁶ Yaşar Akaslan, "Kur'ân'ın Yazıyla Tespitinde Vahiy Kâtipliği", *Diyanet Aylık Dergi*, Ağustos 2021, s. 25; Şen, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*, s. 93.

²⁷ Subhî b. İbrâhîm es-Sâlih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an* (Dâru'l-İlm, 2000), ss. 73-74; Cemâlüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, BAE: Sharjah Üniversitesi Araştırma ve Çalışmalar Merkezi, 1427, C. 2, 9, ss. 21-22; Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, İsa El-babî El-halebi Matbaası, t.y, C. 1, s. 247; İzmirli, *Tarih-i Kur'an*, s. 9; Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 131; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*.

Vahyin nüzul sürecinde zaman ve mekânının durumuna göre Hz. Peygamber müsait olan vahiy kâtibini çağırır gelen vahyi yazdırırdı. Zira ayetlerin inme zaman ve mekânı farklılık arz ettiği için âyetin iner inmez hemen yazılması pek mümkün olmaz, inen âyet ezberlenerek yazılma sürecine kadar hafızada muhafaza edilirdi.²⁸ Vahiy, önceden bilinmeyen zaman ve mekânlarda parça parça geldiği için inen âyetler geçici olarak küçük malzemeler üzerine yazılır, daha sonra taşımaya uygun ve kullanıma elverişli malzemelere geçirilerek kayıt altına alınır, yazıdaki hatalar ezberlenmiş metinle, ezberdeki hatalar yazılı metne müracaat edilerek tashih edilirdi.²⁹ Hz. Peygamber vahiy kâtibinden yazdığı âyetleri okumasını ister, doğruysa onaylar, yanlışsa düzeltirdi.³⁰ Kısacası bu süreçte ne sadece hıfz ile ne de sadece yazıyla yetinilmiş, her ânı gerek Cebrail (a.s) tarafından gerekse Peygamber (a.s.) tarafından kontrol edilerek olası hataların önüne geçilmiş, hiçbir ihmale fırsat vermeden ilahî vahyin korunması sağlanırdı.

Vahyin bütünü ilk ezberleyen ve kitabetle ilk toplayan Hz. Peygamberdir. Vefat ettiğinde yazılı Kur'ân sayfaları iki kapak arasında kitap haline getirilmemiş halde evinde bulunuyordu. Hz. Ebu Bekir döneminde Kur'ân'ın muhafazası için yapılan çalışma, Peygamber'in (a.s) evindeki nüshanın müminlerin ellerinde bulunan kişisel nüshalarla ve ezberleyen kişilerden getirilen iki şahitle teyit edilerek iki kapak arasına alınarak bir kitap/mushaf haline getirilmesi şeklinde olmuştur.³¹

Kur'ân metninin indirildiği şekliyle korunması için üç aşama temel esası oluşturmaktadır. Bunlar; hıfz, yazı ve bir üstadın kontrolünde öğrenmektir.³² Bütün bu aşamalardan geçerek ilahi ve beşeri korumaya alınan Kur'ân, günümüze kadar hiçbir tahrif ve tebdile uğramadan ulaşmıştır. Dünyanın birçok yerinde ulaşılan el yazması

52; Ziya Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 133; Bedreddin Zerküşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1376, C. 1, s. 238. Konu ile ilgili kaynaklarda üç rivayet karşımıza çıkmaktadır. Birincisi rivayete göre Hz. Peygamber yazdırdığı Kur'an ayetlerini vahiy kâtiplerinin evlerinde muhafaza etmiştir. İkinci rivayete göre, yazılan sahifeleri kendi hane-i saadetinde muhafaza etmiştir. Üçüncüsü ise, kendine has nüsha yazdırmış ve kendi muhafaza etmiş bir örneğini de sahabeye yazdırarak iki taraflı bir kaydetme ve koruma gerçekleştirmiştir.

²⁸ Ziya Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, Düşün Yayıncılık, İstanbul: 2014, s. 90

²⁹ Hamidullah, *Kur'an Tarihi*, s. 44-45.

³⁰ Hamidullah, *Kur'an Tarihi*, s. 43.

³¹ Mustafa İslamoğlu, *Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 629.

³² Hamidullah *Kur'an Tarihi*, s. 55.

veya basılı Kur’ân nüshalarına bakıldığında aralarında basit yazım hatalarının dışında hiçbir fark olmadığı tespiti bunun en güzel kanıtıdır.³³

2.3. Kur’ân Eğitimi ve Hafızlığın Dönemsel Süreci

2.3.1. Mekke Döneminde Kur’ân-ı Kerîm Eğitimi ve Hafızlık

Kur’ân-ı Kerim eğitimi ve hıfzı, Hz. Peygamber’e 610 yılı Ramazan ayının 27’nci günün gecesinde vahyin gelmesinden itibaren başlamıştır.³⁴ Rasûlullah (a.s) bu büyük vazifenin gereğini yerine getirmek için ilk andan itibaren büyük bir çaba içerisinde olmuştur. Hz. Peygamber risâlet görevine yeni başladığı bu dönemde gelen vahyi olduğu şekliyle muhafaza etmek, herhangi bir kelime ve harfi kaçırmamak için henüz Cebrail (a.s) vahyi tamamlamadan, yüksek sesle tekrar ederek okumaya ve ezberlemeye çalışmıştır.³⁵ Bu çaba neticesinde Yüce Allah, Hz. Peygamber’e “Sana (Kur’ân’ı) okutacağız; artık Allah’ın dilediği hariç, sen hiç unutmayacaksın”³⁶ buyurarak endişeye mahal olmadığını, onu kendisine ezbere okutacağını ve unutmayacağını garanti etmiştir.³⁷ Bu emir ve garanti doğrultusunda hareket eden Hz. Peygamber, Cebrail’in (a.s) getirdiği vahyi sükûnetle dinlemiş, Allah’ın yardımı ile ezberleyerek tebliğ etmiştir.³⁸

Yüce Allah tarafından Kur’ân’ı koruma garantisi “Şüphesiz o zikr’i (Kur’ân’ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz” beyanıyla ifade edilmiştir.³⁹ Bu ezberletme ve unutturmama garantisi nedeniyle, Hz. Peygamberin Kur’ân’ı ezberleme faaliyetinin müminlerden farklılık arz ettiği ifade edilmiş, hıfzının vehbî olduğu değerlendirilmiştir.⁴⁰

İlahi garantiye rağmen Hz. Peygamber bütün mesaisini Kur’ân eğitimine ve onun muhafazasına sarf etmiştir. İlk inen “Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir

³³ Hamidullah *Kur’ân Tarihi*, s.93.

³⁴ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara 2003, C. 1, s. 74.

³⁵ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, İsa El-babi El-halebi Matbaası, t.y. C. 1, s. 240; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 77.

³⁶ Bkz. Â’lâ 87/6-7.

³⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*. C. 9, s. 165.

³⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*. 1, s. 77; Demirci, *Kur’ân Tarihi*, s. 110.

³⁹ Hicr 15/9

⁴⁰ Hatice Şahin Aynur, *Kur’an Hıfzı Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015, s. 28.

alekadan (embriyodan) yarattı. Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O Rab ki kalemle yazmayı öğretti. İnsana bilmediği şeyleri öğretti”⁴¹ mealindeki ayetlerden Hz. Peygamber gereken mesajı almış, Cebrail’in (a.s) getirdiği vahyi ezberleyerek, sahabeye okumuş, sonra da onu yazdırmıştır. Bu da bize vahyin tespitinde ilk sırayı hıfzın aldığını göstermektedir.⁴²

Hz. Peygamber, vahyin iniş sürecinde toplumun hiçbir kesimini ihmal etmemiş Kur’ân’dan bir ayet indiği zaman onu önce erkekler topluluğuna okuyup tebliği etmiş, sonra da kadınlardan oluşan topluluğa okuyarak aktarmıştır. Muhammed Hamdullah’ın ifadesine göre hicretten önce gelen ayetler yazılarak kaydedilmiştir, ancak Hz. Peygamberin yazma faaliyetini hangi tarihte başlattığı kesin olarak bilinmemektedir. Bir takım tarihi gerekçelerle temellendirerek yazma faaliyetinin, risaletin 5.yılında başladığından söz etmektedir.⁴³ Bu da gösteriyor ki bu zamana kadar inen ayetler Hz. Peygamber ve sahabe tarafından ezberlenerek muhafaza edilmiştir. Daha sonraki zamanlarda ezberden okuma bittikten sonra âyetleri yazdırmış, yazma işi bitince yazan kişiye yüksek sesle okutarak herhangi bir hata varsa onları anında düzeltmiştir.⁴⁴ Bu silsile, Kur’ân’ın inen her âyetinin hıfz, kitabet ve arz usulüyle an be an kontrolden geçtiğini göstermesi açısından son derece dikkat çekicidir.

Hz. Peygamber’in Kur’ân eğitim metodunun temelinde, Cebrail’den (a.s) öğrendiği şekliyle birbirini tamamlayan dörtlü bir yöntem bulunmaktadır. Her ânı kontrolden geçirerek yazı ile tespit etme, bir *fem-i muhsin* den⁴⁵ öğrenme, ezberleyerek hafızaya kaydetme, arza veya mukabele yöntemiyle yıllık kontrolden geçirme yer almaktadır.⁴⁶

Peygamber (a.s.) vahiy nazil oldukça onu ashabına okumakta orada bulunanlardan bazıları hemen ezberlemekteydiler. O anda ezberleyemeyenler, inen âyetleri yazar veya yazdırır, daha sonra hem kendileri hem de aile fertleri o metinlerden ezberlerlerdi. Aile fertlerinin de katıldığı ezberleme faaliyeti o kadar

⁴¹ Bkz. Alâk 96/1-5.

⁴² Demirci, *Kur’ân Tarihi*, s.107.

⁴³ Hamidullah, *Kur’ân Tarihi*. 41.

⁴⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. 2, ss. 697-698.

⁴⁵ Kur’ân-ı Kerim’i emredildiği şekilde, kurallarına en uygun olarak okuyan, okutan, okunan metnin Yüce Allah’a ait olduğunun farkında olan, ders okunacak öğreticide bulunması zorunlu olan bu özellikleri “güzel ağız” tabiriyle ifade edilen bir terimdir. Fetullah Bakırcı, “*Kur’ân Kıraatinde Fem-i Muhsin Kavramı*”, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, s. 15.

⁴⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. 2, ss. 698-699.

artmıştı ki sesleri mahallenin sokaklarını dolduruyordu.⁴⁷ Yazı bilmeyenler veya yazı malzemesini temin edemeyenler ise, Peygamber'in (a.s) namaz, vaaz veya başka vesilelerle okuduğu ayetleri ondan dinleyerek ezberlemeye çalışıyorlardı.⁴⁸ Sahâbenin ezberleme yöntemi, genellikle on âyetlik bölümleri ezberleme, Hz. Peygamber'e dinletme, onayını aldıktan sonra ayetlerin manalarını emir ve yasaklarını öğrenince diğer bölüme geçme şeklinde olmuştur.⁴⁹ Hz. Ömer ve Hz. Ali'den rivayette ise, "Cebrail'in Hz. Peygamber'e âyetleri üçer üçer veya beşer beşer indirdiği aktarılmaktadır. Siz de beşer beşer öğrenin ezberleyin" denilmiştir.⁵⁰

Peygamber'in (a.s) Kur'ân eğitimi genel itibariyle şifahi yöntemle ezber yaptırma şeklindeydi.⁵¹ Bu faaliyeti yürütürken Kur'ân alanında temayüz etmiş sahabelerden faydalanmıştır. Zürkanî'nin Ubade b. Samit'ten aktardığı şu rivayet eğitim öğretim faaliyetlerinin yürütülmesinde izlenen yolu göstermektedir: Birisi Mekke'den Medine'ye hicret ettiği zaman Rasûlullah (a.s) bu kişiyi Kur'ân öğretmemiz için bizden birisine verirdi. Bu faaliyet nedeniyle mescitte yoğun bir ses oluşur, bir uğultu duyulurdu. Bu uğultunun eğitim öğretim faaliyeti esnasında karışıklığa ve yanılmaya mahal vermemesi için, okurken seslerimizi kısmanızı emrederdi" şeklinde ifade edilmektedir.⁵²

Kur'ân'ın Hz. Peygambere tencimi olarak inmesi hıfz eğitiminde de kendini göstermiştir. O dönemde hıfz eğitimi tedricilik usulüne dayanmaktaydı. İn en ayetler "tedârüs" (okuma-yazma) yoluyla hıfz edilmekteydi. Hz. Peygamber gelen vahyi Cebrail'e (a.s) okuyor, onun onayından geçtikten sonra yüksek sesle sahabeye okuyarak doğru okuyuşu gösteriyordu. Sahabe bu esnada olası hataya mahal vermemek için kendi yazdıklarını ve ezberlediklerini kontrol ediyorlardı.⁵³ Burada dikkate değer şey, yapılan eğitim ve öğretimin her aşamada bir üstat kontrolünden geçmiş olmasıdır.

⁴⁷ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 2018, s. 73.

⁴⁸ Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s. 110.

⁴⁹ Nebi Bozkurt, "Hâfız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, C. 15, ss. 74-78.

⁵⁰ Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *el-İtân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır, 1394/1974, C. I, ss. 155-156.

⁵¹ Ömer Çelik, "Hafızlık", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 7/13, Bişkek 2012, s. 74.

⁵² Zürkanî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-'urfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, İsa El-babi El-halebi, t.y, C. I, s. 241.

⁵³ Şahin Aynur, *Kur'ân Hıfzı Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri*, s. 31.

Hız. Peygamber Kur'ân ve hıfz eğitimini “semâ”⁵⁴ ve “arz”⁵⁵ usulüne göre yapmıştır. Söz konusu Kur'ân eğitimi olunca bu usul bir anlamda kaçınılmazdır.

Ayrıca okuma yazma oranının oldukça düşük olduğu, göçebe bir yaşamın hâkim olduğu, toplumun dini ve kültürel özellikleri, lehçe farklılıkları, sosyo-ekonomik durumu bu usulü adeta zorunlu kılmıştır. Burada şöyle bir soru akla gelebilir. Hız. Peygamber bu toplumun bir ferdi idi, o da bu koşullarda yetişmiş ümmi bir kişi idi. Bir eğitime tabi tutulmadığı halde bu yöntemleri nereden biliyordu? Âlemlerin ilk mürebbisi yüce Allah Peygamber'imize hem vahiy göndermiş hem de Cebrail (a.s) vasıtasıyla onu eğitmiştir. “Semâ”, “arz” veya “mukabele” usulü ilk olarak Cebrail (a.s) ile Hız. Peygamber arasında gerçekleşmiş, aynı usul ve yöntem Hız. Peygamber tarafından sahabeye aktarılmıştır. Cahiliye toplumundan ihtida edenler, daha önce ezberleme kültürüne hâkim oldukları için Kur'ân hıfzını kolaylıkla benimsemişlerdir.

Hız. Peygamber döneminde, hıfz edilen âyetler uygulamaya konularak amelde de muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Esasen Mekke döneminde Kur'ân eğitim faaliyetleri belli bir merkezde toplanamamış, İslam'ın getirdiği yeniliklere ve değişime karşı ortaya konan tavır nedeniyle eğitim öğretim istenen şekilde sistematize edilmemiştir. Gerek kitabet gerekse hıfz mevcut koşullar çerçevesinde yürütülmüştür. Daha çok anlık yapılan, şartların müsaadesine göre şekil alan bir eğitim süreci olmuştur. Hitabetle yetinen, kitabeti sınırlı olan ve kavmiyetçiliğin hâkim olduğu, mutaassıp, medeniyetten uzak, inandığından vazgeçmeyen, bildiğinden şaşmayan, atalarına son derece bağlı, okuma yazma bilenlerin yalnızca belli çevrelerde toplandığı bu toplumda yeni bir din, düşünce ve eğitim sistemi inşa etmek hiç de kolay olmamıştır. Bu dönemde yürütülen Kur'ân eğitim öğretim faaliyetlerini bu hakikatten yola çıkarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu nedenle, bir örneği olmadığı için Kur'ân eğitim ve öğretim faaliyeti Cebrail'in (a.s) gösterdiği doğrultuda ve zamanın koşullarının el verdiği ölçüde yürütülmüştür. Bu süreçte Peygamber'in (a.s) en büyük yardımcısı ve destekçisi ona inanan müminler olmuştur. Kur'ân'ı en doğru biçimde Hız.

⁵⁴ Semâ sözlük olarak, bir şeyi işitmek, dinlemek ve kulak vermek manalarına gelir. Terim olarak Semâ, talebinin hocasından kıraati bizzat dinleyerek almasıdır. Kur'ân'ın nüzulünde Cebrail'in Hız. Peygamber'e, Hız. Peygamber'in de ashabına Kur'ân öğretme usulüdür. Yaşar Kurt, *Kıraat Tarihinin Meseleleri*, Samsun 2013, s. 6.

⁵⁵ Arz, kelime olarak bir şeyi sunma, ibraz etme ve bir kimseye gösterme anlamlarına gelir. Kıraat ilmi açısından arz, öğrencinin takip ettiği rivayet ve tariki hocasına okumasına ve hocasının da öğrencisini dinlemesine denir. Hız. Peygamber'in inen âyetleri her yılın ramazan ayında Cebrâil'e dinletmesine dayanan bir usuldür. Yaşar Kurt, *Kıraat Tarihinin Meseleleri*, ss. 6-7.

Peygamber'den almak ve vahiy sürecini kaçırmamak için günlük meşguliyetleri arasında inen âyetlerden nasiplenebilmek için birbirleriyle adeta yarışmışlardır.

Peygamber (a.s.) sahabe arasından Kur'ân'ı iyi bilenleri bir kısım idari görevlerde ve eğitim faaliyetlerinde görevlendirmiştir. Örneğin, yaşları birçok sahabeye göre küçük olmasına rağmen kadı ve Kur'ân öğreticisi olarak Muâz b. Cebel'i, Yemen'e⁵⁶ İslam'ı tebliğ ve Kur'ân'ı öğretmek için Mus'ab b. Umeyr'i Medine'ye⁵⁷ Kur'ân konusunda mahir oldukları için göndermiştir. Kur'ân'ı en iyi okuyan ve ezberleyenleri imâmet görevine getirmiştir.⁵⁸ Müslümanların sayısının artmasına paralel olarak Kur'ân eğitim faaliyetlerinin artması neticesinde buralara öğreticiler tayin ederek sahabenin destek ve yardımıyla Kur'ân eğitim faaliyetini yürütmüştür.

Mekke döneminde yürütülen Kur'ân eğitim faaliyetleri ve dini tebliğ, ilk başlarda sistemli ve düzenli mekânlarda değil, evlerde yapılmıştır. İlk olarak Hz. Peygamberin evinde başlamış, Mekke müşriklerinin baskılarının artması sonucu Hz. Peygamber'in Dârü'l-Erkam'ın evine taşınmasıyla burada devam etmiştir. İslam'ın ilk eğitim müessesesi kabul edilen bu mekânda Hz. Peygamber, inen âyetleri müminlere okumuş, yazdırmış, ezberletmiş, tebliğ edip uygulamalı olarak göstermiştir.⁵⁹ İmkânları elverişli olan sahabilerin bazıları evlerinin bir köşesini Kur'ân eğitimi görmek, ibadet etmek gibi etkinliklere açmışlardır. Örneğin Hz. Ebû Bekîr'in evinin avlusunda oluşturduğu küçük bir mescitte büyük bir gizlilik içerisinde Kur'ân okunmuş ve ezberlenmiştir.⁶⁰

Netice itibariyle vahyin ilk indiği yer olan Mekke'de alışılmışın karşısında yeni bir din inşâ etmek hiç de kolay olmamıştır. Dinin öğretilmesinin ve topluma ulaştırılabilmesinin en temel boyutu olan eğitim öğretim faaliyeti, karşılaşılan engeller, tepkiler ve baskılar nedeniyle Mekke'de oldukça zorlu bir ortamda yürütülmüştür. Bu nedenle belli bir mekândan öte imkân ve fırsatların el verdiği ölçüde, özel evlerde ve Rasûlullah'ın o an bulunduğu mekânda ve ortamda yapılmıştır.

⁵⁶ M. Yaşar Kandemir, "Muâz B. Cebel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2005, C. 30, ss. 338-339.

⁵⁷ Hüseyin Algül, "Mus'ab B. Umeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2006, C. 31, ss. 226-227.

⁵⁸ Şen, Kur'ân'ın Metinleşme Süreci, s. 116.

⁵⁹ Yaşar Kurt, "Kur'ân'ın Korunmasında Hâfızlık Müessesesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, 11/ 22, ss. 242-243.

⁶⁰ Yusuf Alemdar, *Müslüman Toplumlarda Tesis Edilen Eğitim Kurumları ve Bunlar İçerisinde Kur'an Eğitimi Amaçlayan Müesseseler*, Eğitim Yayınevi, Konya 2018, s. 25. Buhârî'den Naklen.

Bu sebeple Mekke döneminde sistematik bir eğitim müessesesinden söz etmek pek mümkün gözükmemektedir. Mekke döneminde şartların elverdiği ölçüde yürütülen Kur'ân eğitim ve öğretimi, Medine döneminde daha sistematik bir hale gelmiş, belli mekânlar oluşturulmuş, programlı ve düzenli bir şekle kavuşmuştur.

2.3.2. Medine Döneminde Kur'ân Eğitimi ve Hafızlık

Kur'ân'ın nüzulü ile başlayan eğitim öğretim ve ezber faaliyetleri, Medine'de de artarak devam etmiştir. Alt yapısını on üç yıllık Mekke döneminden alan eğitim sistemi, Medine'de daha sistemli ve düzenli bir işleyişe kavuşmuştur. Hiç şüphesiz buna, Mekke'de elde edilen birikimin ve oluşturulan alt yapının önemli katkısı olmuştur. Hicret öncesinde Medinelilerle yapılan akabe görüşmesi ve biatları neticesinde İslam'ın hicretten önce oraya ulaşmış olması, Medine'deki alt yapının temelini oluşturmuştur. İlk biat edenlerden Ebû Ümâme Es'ad b. Zürrâre Medine'ye döndüğünde beraberindekilerle birlikte bir mescit inşa etmiş, Kur'ân eğitimi ve hıfz faaliyetlerinin yanı sıra, vakit ve cuma namazlarını burada kılmıştır.⁶¹

Birinci akabe biatından sonra Medinelilerin talebi üzerine öğretici olarak gönderilen ve İslam tarihinde ilk muallim olarak görevlendirilen⁶² Mus'ab b. Umeyr, Es'ad b. Zürrâre'nin evinde kalarak onun yardımıyla evinde yürüttüğü irşat faaliyeti ve Kur'ân eğitimi çalışmaları, Hz. Peygamber hicret etmeden önce Medine'nin hazır hale gelmesine vesile olmuştur. Aynı tarihlerde Medine'ye hicret ettiği rivayet edilen Abdullah İbn Mektum, Mus'ab b. Umeyr ile birlikte Medine'de Kur'ân öğretim çalışmalarını ve yeni dini tebliğ faaliyetlerini yürütmüşlerdir.⁶³ Mus'ab b. Umeyr ayrıca diğer müslümanların bazılarının evlerini dolaşarak onlara Kur'ân öğretmiştir.⁶⁴

Hz. Peygamberin Medine'ye gelmesiyle birlikte Suffe yatılı eğitim merkezi kurulmuş, Kur'ân eğitimi ile birlikte hıfzı ve tebliğ faaliyetleri belirli bir merkeze ve sistemli bir düzene kavuşmuştur. Bu mekân İslam eğitim sisteminin temelini oluşturmuştur. İslam tarihinde bu mekân yüksek düzeyde eğitim yapılan ilk merkez ve ilk İslam üniversitesi olarak nitelendirilmiştir.⁶⁵ Suffe'nin kurulmasıyla birlikte eğitim

⁶¹ Ahmet Önkâl ve Nebi Bozkurt, "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, C. 7, ss. 91-92.

⁶² Algül, "Mus'ab B. Umeyr", s. 226.

⁶³ Abdullah Aydın, "İbn Ümmü Mektûm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1999, C. 20, ss. 434-435.

⁶⁴ İbn Sa'd Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî, *Kitâbü't-Tabakâtî'l-Kebîr*, çev. Mahmut Polat, Siyer Yayınları, İstanbul 2015, C. 3, s. 118.

⁶⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, s. 768.

öğretim ve ezber faaliyetleri hız kazanmış, Rasûlullah ile birlikte ashâb'tan Kur'ân'ı iyi bilenler, öğrenmek için yakından veya uzaktan gelen Müslümanlara birebir eğitim vermişlerdir. Kur'ân-ı Kerim dersleri, bazılarının ibadetlerde kullanacak kadar ezberlemesi, bazılarının ise inen bütün vahyi ezberlemesi ile birlikte nasıl tilavet edileceğini öğrenmekten ibaretti. Ayrıca ayetler ile ilgili mefhumları öğrenmek ve nasıl uygulanacağını Hz. Peygamber'den bizzat görerek talim etmek, buradaki eğitimin diğer bir boyutunu oluşturmuştur. Suffe'de ki eğitim sadece Kur'ân öğretimi ve ezberi ile sınırlı olmayıp, okuma yazma öğrenmeyi de kapsayan bütüncül bir eğitim şeklinde yürütülmüştür.

İslam eğitim sisteminin temelini teşkil eden Suffe, Kur'ân ilimlerinin teşekkül etmesinde, ahkâmının öğrenilmesinde ve ameliyeye geçirilmesinde merkez konumda yer almıştır. Yanı sıra Kur'ân hıfz edilerek sadırda, yazılarak satırda muhafaza etme çalışmalarının sistemli ve düzenli yürütüldüğü ilk mekân olma özelliğine sahiptir.⁶⁶ Vahyin nüzulüne şahit olan Suffe ashâbı, İslam eğitim medeniyetinin nüvesini oluşturmuştur. İlim elde etmek ve Kur'ân'a vâkıf olmak için kendilerini gece gündüz Allah yoluna ve Hz. Peygamber dershanesine adanmışlardır. Hz. Peygamber'e sordukları sorular ve dile getirdikleri problemler neticesinde vahyin inmesine, bu vesileyle birçok konunun aydınlanmasına vesile olmuşlardır.⁶⁷

Hz. Peygamber rehberliğinde Suffe'de yürütülen Kur'ân eğitim faaliyetleri ve dini tebliği çalışmalarından kadınlar da nasibini almıştır. Zira Peygamber (a.s) haftanın belli gün ve saatinde kadınlara ayrıca ders vermiş, onlara has hutbe irat etmiş, sorularına yanıt vermiştir.⁶⁸ Günümüzdeki parasız yatılı okul mahiyetinde olan ve bütün masrafları devlet tarafından karşılanan Suffe medresesi, bütün İslami ilimlerin temelini oluştuğu, fikhî ve akâidî ekoller gibi ekollerin ana hatlarının şekillendiği, ilk zühd hareketlerinin teşekkül ettiği bir müessesse olma vasfına sahiptir. Her gelene kapısını açan, barınacak imkânı olmayanlara barınak olan bu mekân, İslam eğitim sisteminin günümüze kadar gelmiş en seçkin örneğini oluşturur. Rasûlullah'ın mescidi genelde bütün ilimler, özelde ise Kur'ân hıfzı için oluşturulmuş bir medrese olup, Mekke'de başlayan hıfz faaliyeti burada üst düzeye ulaşmış, birçok ilkin öncüsü olan

⁶⁶ Şahin Aynur, *Kur'ân Hıfzı Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri*, s. 40. Ömer Rıza Doğrul'dan Naklen.

⁶⁷ Mustafa Baktır, "Suffe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2009, C. 37, s. 469-470.

⁶⁸ Tuğ, *İslam'da İlk Maarif Müesseseleri ve Bunların Gelişmesi*, s. 426.

Suffe, İslam tarihinde ilk hafızların yetiştiği yatılı medrese olmanın yanı sıra, muallim mektebi hüviyetinde bir mekân olmuştur.⁶⁹

Suffe, yeni dini tebliğ, okuma, yazma ve Kur'ân öğretimi ile birlikte Hz. Peygamber'in sünnetini öğretme temeli üzerine kurulmuştur.⁷⁰ Peygamber (a.s) mescidinin yanında kurulan bu müessese, yatılı ve gündüzlü eğitim öğretim, uzaktan ve yakından gelenleri ağırlama ve misafir etme, civardan gelen heyetleri karşılama; henüz kurulmaya başlayan İslam devletinin askeri, mali, idari ve adlî alanlardaki sisteminin yürütülmesi için bir istişare merkezi olarak da görev yapmıştır.⁷¹ Bu mekân, Medine'de oluşmaya başlayan İslam devletinin eğitim, idari, siyasi ve dini faaliyetlerini bünyesinde toplamıştır. Bu da İslam medeniyetinin temelini eğitim üzerine kurulduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Hicret sonrasında ikamet edeceği yeri olmayan Müslümanlara maddi manevi anlamda barınak olan Suffe, bünyesinde yetişen muallim sahabeler aracılığı ile gerek Medine'nin uzak mahallelerine gerekse uzak beldelere dinin ulaşmasına vesile olmuştur.

Sayıları yaklaşık dört yüzle ifade edilen Suffe ehli, Kur'ân'la çok meşgul olmaları ve Kur'ân öğretmeni olarak çeşitli mahallelere ve beldelere gönderilmelerinden mütevellit *Kurrâ* olarak nitelendirilmişlerdir.⁷² İslam dünyasında eğitim kurumları ve medreseler Suffe' den ilham alınarak genelde cami ve mescitlere bitişik yapılmıştır.⁷³ İslam'ın Medine'de hızla yayılması ve insanlar tarafından benimsenmesi Suffe'deki eğitimin yükünü artırmış, artan talebe cevap veremez duruma gelmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Suffe'den ayrı olarak Mahreme b. Nevfel tarafından temin edilmiş olan müstakil bir mekânda ikinci eğitim müesseseni kurmuştur.⁷⁴ Kur'ân eğitimi ve hıfz üzerine yoğun bir faaliyet yürütüldüğü için İslam tarihinde bu mekân, ilk *Dârü'l-Kurrâ* olarak tanınmıştır.⁷⁵ Bu mekân, Suffe'den farklı

⁶⁹ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1991, s. 150; Alemdar, *Müslüman Toplumlarında Tesis Edilen Eğitim Kurumları ve Bunlar İçerisinde Kur'an Eğitimi Amaçlayan Müesseseler*, s. 29.

⁷⁰ Tuğ, "İslam'da İlk Maarif Müesseseleri ve Bunların Gelişmesi", s. 426.

⁷¹ Baktır, "Suffe". 37, s. 470.

⁷² Hamidullah, *İslam Peygamberi*. 770; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 108.

⁷³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*. 2, s. 252.

⁷⁴ Tuğ, "İslam'da İlk Maarif Müesseseleri ve Bunların Gelişmesi", s. 428; Kazıcı, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, s. 22; İbrahim Sarıçam, "Mahreme B. Nevfel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2003, C. 27, ss. 389-390.

⁷⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*. 2, s. 771; Cahit Baltacı, "Cumhuriyet Döneminde Kur'ân Kursları", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1999, S. 6, s. 181.

olarak Kur'ân-ı Kerim öğrenimi, öğretimi, ezberlenmesi, kıraat vecihlerinin talimi ve okuyuş özelliklerini öğrenme ve öğretiminin yapıldığı, kısaca Kur'ân'a hasredilmiş ve programı Kur'ân üzerine inşa edilmiş, sistemli bir şekilde oluşturulan Kur'ân okullarının ilki olarak nitelendirilebilir.⁷⁶ Medine'de Mahreme b. Nevfel'in evinin yanı sıra, Mescid-i Nebevînin yakınında ki bazı evlerde de Kur'ân eğitimi ve hıfz çalışmaları yapılıyordu.⁷⁷ Yine Medine'de Sa'd b. Heyseme (2/624) 'ye ait olan ve "Beytü'l-Uzzâb" Bekârlar evi" olarak adlandırılan ev, özellikle gençlerin Kur'ân öğrenimi ve ezberleme faaliyetine yönelik çalışmalarda büyük ve önemli bir rol üstlenmiştir.⁷⁸

Kur'ân eğitimi ve hıfz çalışmaları Suffe'de yoğunlaşmış olsa da o dönem Medine'de dokuz mescitte daha Kur'ân eğitimi yapıldığı bildirilmektedir.⁷⁹ Hz. Peygamber, artan talebe cevap vermek ve gelen yoğun istek üzerine uygun olan yerlerde mescit yapılmasını emretmiş, mektep olarak da kullanılan bu yerlere Kur'ân öğretmek ve hükümlerini uygulamalı göstermek için Kur'ân muallimleri göndermiştir. Bu nedenle o dönemde Medine civarındakilerle birlikte mescitlerin sayısının elli den fazla olduğu ifade edilmektedir. Peygamber (a.s) bunların bazılarında bizzat namaz kılmıştır.⁸⁰

Müslümanların sayısının hızla artması ile Suffe'de yoğunlaşan eğitim faaliyetinin bir bölümü, İslam'ın gelişinden önce az sayıda bulunan *küttâb* adında mektebe benzer ilkokul veya hazırlık okulu denebilecek mekânlar ayarlanarak buralara aktarılmıştır. İlk dönemlerde bu mekânlar genelde muallimlerin evlerinde eğitim için tahsis ettikleri bir bölümden ibaretti.⁸¹ Yaş aralıkları değişkenlik arz eden bu mektebin öğrencilerinin eğitimi için gayri müslimlerin okuma yazma bilenlerinden yararlanılmıştır. Bu nedenle mekteplerin iki farklı yapısından bahsedilmektedir. Öğretmenlerinin gayri müslimlerden oluşanlarında sadece okuma yazma ve genel bilgiler öğretilirken, diğer bölümün programının tamamen Kur'ân eğitimi ve ezberi

⁷⁶ Nebi Bozkurt, "Dârülkurrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, C. 8, ss. 543-545.

⁷⁷ Bozkurt Nebi ve Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Medine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2003, C. 28, s. 311.

⁷⁸ Abdullah Emin Çimen, "Hafızlık Müessesesi, Ülkemizdeki Hafızlık Çalışmalarıyla İlgili Bazı Değerlendirmeler ve Hafızlığın Sağlamaştırılmasında Bir Metot Denemesi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2007, S. 18, s.105.

⁷⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, s. 77.

⁸⁰ Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, s. 109.

⁸¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. 2, s. 771; Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, ss. 23-27.

etrafında toplandığı ifade edilmektedir. Bu müessese sonraki yıllarda küttâb, ibtidâî mektep, mektephâne, mekteb-i sıbyân, ilk mektep Dârülilm, Muallimhâne, Mektep, isimler altında varlığını sürdürmüştür.⁸² Muhammed Hamidullah'ın İbn Abd'il-Berr'den aktardığı rivayete göre, Medine'nin güneyinde kurulan Kubâ mescidinde de bir okulun varlığından söz edilmektedir. Öyle ki Hz. Peygamber zaman zaman gelerek burada yürütülen eğitime nezaret etmiştir.⁸³

Hz. Peygamberin Übeyy b. Ka'b, Hz. Ömer ve İbn Mes'ûd gibi bazı sahâbîlere bireysel olarak Kur'an talimi yaptırdığı olmuş, zaman zaman onlardan Kur'an okumalarını istemiştir.⁸⁴ Bu da Kur'an öğretiminde bireysel eğitimi ve öğretilenin kontrol edilmesi gerektiğini vurgulayan önemli bir örnektir.

Übâde b. es-Sâmit'ten nakledilen "Dışarıdan birisi Medine'ye gelince, Hz. Peygamber içimizden birisini o kişiye Kur'an öğretmekle görevlendirirdi" rivayeti ile Ebû Sâid el-Hudrî'den nakledilen "Peygamber (a.s) bir keresinde ziyaret için kendisine gelen heyettekilerin her birini bir sahabeye vererek onlara Kur'an okumayı ve namaz bilgilerini öğretmelerini istemiştir. Biraz zaman geçince kontrol etmiş yetersiz olduklarını görünce başka Sahâbî görevlendirmiş, tekrar kontrol edince gerekli şeyleri öğrendiklerine kanaat getirerek memleketlerine dönmelerine müsaade etmiştir"⁸⁵ şeklindeki rivayetler, gerek eğitim yöntemleri açısından gerekse Hz. Peygamber'in müminleri eğitmek için nasıl bir çaba içerisinde olduğunu ve eğitim seferberliğinin boyutlarını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

⁸² Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul 1977, C. 1-2, s. 83; Kazıcı, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, s. 18; Jacob M. Landau, "Küttâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, Ankara 2003, C. 24, ss. 3-4.

⁸³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. 2. s. 771.

⁸⁴ Yaşar Akaslan, "İslam Eğitim Tarihinde Kur'an Eğitim-Öğretimi", *Diyanet Aylık Dergi*, Eylül 2018, S. 333, ss 10-13.

⁸⁵ Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 109.

2.3.3. Sahâbenin Kur'ân Eğitime ve Hafızlığa Katkısı

Vahyin nüzulünden itibaren Kur'ân'ın gerek hıfz gerek kitâbet gerekse ameliye ile korunarak sonraki nesillere aktarılmasında sahâbenin büyük hizmeti olmuştur. Yüce Allah tarafından Cebrail (a.s) aracılığıyla Hz. Peygamber'in kalbine/hafızasına yerleştirilen⁸⁶ Kur'ân'ı, sahâbe özel gayretiyle Rasûlullah'ın riyasetinde ezberlemiş, imkânı olanlar yazmış ve tatbikini taklit ederek uygulama şeklini öğrenmiş, sonraki nesillere aktarılmasında örneklik teşkil etmiştir.

Ancak şunu da ifade edelim ki İslam'ın ilk dönemlerinde Kur'ân-ı Kerim'in tamamının ezberlenmesi ender rastlanan bir durumdur. Bunun nedeni, müslümanların birinci önceliğinin yeni gelen dini öğrenme, Kur'ân'ın ahkâmına vakıf olma, emir ve nehiylerine riayet etme gayreti olmasıdır. Düsturları “Bu mübarek bir kitaptır ki onu sana, insanlar ayetleri üzerinde iyice düşünsünler, akıl iz'an sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar diye indirdik⁸⁷” ayeti olmuştur. Onlar, Kur'ân'ın gönderiliş amacının sadece ezberlemek değil; iyice düşünerek, aklederek onun getirdiği esaslara göre hareket etme olduğuna inanmışlardır.⁸⁸ Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin “Biz Rasûlullah'tan on ayet öğrenince, onun helalini, haramını, emrini ve nehyini öğrenmeden diğer başka on ayete geçmezdik” ifadesi bu durumu desteklemektedir.⁸⁹

Hz. Peygamber, Kur'ân'ın ezberlenmesi konusunda belli bir miktar ezberleme zorunluluğu getirmemiş,⁹⁰ ancak ezberlemeye teşvik etmiştir. Bu teşvik neticesinde sahâbeden bazıları bir kısmını, bazıları çoğunu, bazıları da hepsini ezberlemiştir.⁹¹ Kur'ân'ın tamamını ezberleyenler içerisinde hanım sahâbelerden Hz. Aişe, Hz. Hafsa, Hz. Ümmü Seleme ve Ümmü Varak'ın isimleri de zikredilmektedir.⁹² Ancak Kur'ân'ın tamamını ezberleyen sahabelerin sayısı ile ilgili bazı kaynaklarda fazla sayı

⁸⁶ Bkz. Bakara 2/97; Şuarâ/ 193-194.

⁸⁷ Bkz. Sâd 38/29.

⁸⁸ Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, s. 28. İbn'ül-Arabî'de Naklen.

⁸⁹ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nâfi' es- San'ânî, *el-Muşannef*, tah. Habiburrahman el-A'zamî, el-Mektebî'l-İslamiyye, Beyrut 1403, C. 3, s. 380.

⁹⁰ Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s. 113.

⁹¹ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, tah. Tayyar Altıkulaç, Dârü Sâdır, Beyrut 1395/1975, C. 1, s. 33; Cezerî Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-ve tah. Ali Muhammed ed-Dabbâ, *en-Neşr fi'l-kırâ'âtü'l- 'aşr*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y. C. I, s. 6.

⁹² Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmü'l-Kur'ân*; Aynur, “*Kur'an Hıfzı*” *Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri*, s. 37; Şen, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*, s. 140.

verilirken bazılarında ise hafız sayısının bilinenden az olduğu ifade edilmektedir.⁹³ Kaynaklarda Kur'ân'ı ezberleyenlerin isimleri de farklılık arz etmektedir. Örneğin aktarılan rivayetlerden yola çıkarak bazıları dört halifenin hafız olduğunu ifade ederken, bazıları da Hz. Ebû Bekîr ve Ömer'in Kur'ân'ın tamamını hıfz etmeden vefat ettikleri,⁹⁴ Kur'ân hıfzının Resûlullah'tan sonra da devam ettiği, Hz. Ali'nin ve bazı sahâbenin Hz. Peygamberin vefatından sonra hıfzını tamamladığını ifade etmektedir.⁹⁵

Sahâbe, Kur'ân'ın, Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekîr ve Hz. Osman zamanında yapılan cem'inde⁹⁶ bilfiil görev almış, vahyin hıfz, kitabet ve tatbikatla korunmasında gereken inisiyatifî üstlenmiştir. Kur'ân, Hz. Peygamber hayatta iken sahâbenin desteğiyle hıfz ve kitabetle cem edilmiş ancak vahyin Hz. Peygamberin vefatından kısa bir zaman öncesine kadar devam etmesi gibi bir takım nedenlerle bir kitap haline getirilememiştir.⁹⁷ Rasulüllah'ın irtihalinden sonra, bir takım tarihi gelişmeler sonucunda Kur'ân'ın bir araya getirilme ihtiyacı ortaya çıkmış, Hz. Peygamber gözetiminde yazılan fakat kitap haline getirilemeyen Kur'ân, Hz. Ebû Bekîr döneminde Zeyd b. Sabit başkanlığında iki kapak arasına cem edilmiştir.⁹⁸ İki yıl gibi kısa süren iktidarı döneminde Hz. Ebû Bekîr'in İslamiyet'e yaptığı en büyük hizmet, Kur'ân'ı bir araya toplayarak kitabet ve hıfz desteğiyle bir kitapta cem etmiş olmasıdır.⁹⁹

On yıl süren Hz. Ömer dönemi, yeni beldelerin fethedilmesiyle İslam devletinin sınırlarının oldukça genişlediği gerek eğitim gerekse idari ve siyasi alanda kurumsallaşmanın temellerinin atıldığı bir dönem olmuştur. Fethedilen beldelere vali tayin etmenin yanı sıra, Kur'ân eğitimi ve genel çerçevede gerçekleştirilecek eğitimler için, genellikle hafız sahâbeden oluşan görevliler tayin etmiş, onlara maaş

⁹³ Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, s. 58.

⁹⁴ İbn, Sa'd, *Kitâbü'l-Tabakâti'l-Kebîr*, C. 3, s. 341; Geniş bilgi için bkz; Suyûtî, *el-İtkân* I, 244-250; Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, ss. 28-29.

⁹⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, C. I, s. 204

⁹⁶ Cem kelimesi sözlük itibariye, bir şeyi bir şeye katmak, eklemek, toplamak, ilave temek ve farklı şeyleri birleştirmek anlamlarına gelirken, terim itibariyle, Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerdeki kullanımlarına göre; Kur'ân'ın okunması, ezberlenmesi, o günkü malzemelere yazılması ve yazılı metinlerin bir araya getirilmesi mânalarına gelmektedir. Ayrıntılı Bilgi için bkz. Şen, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*, ss. 164-173.

⁹⁷ Demirci, *Kur'ân Tarihi*.142; Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*. 136.

⁹⁸ Hamidullah, *Kur'ân Tarihi*. 49; İzmirli, *Tarih-i Kur'an*, ss. 10-11.

⁹⁹ Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* TDV Yayınları, İstanbul 1994, C. 10, ss. 101-108.

bağlamıştır.¹⁰⁰ Çocukların eğitimi için ilk programı hazırlayan Hz. Ömer,¹⁰¹ bu programı valilere göndererek çocuklara Kur'ân eğitimi ve hıfzının yanı sıra okuma yazma, Arap dilinin kuralları, şiir, nesep bilgisi, yüzme, binicilik, atıcılık alanlarında da bilgiler öğretilmesini emretmiştir. Hür ve köle bütün çocukların bu eğitimden faydalanmasını sağlayan Hz. Ömer, Kur'ân öğrenen ve ezberleyen çocuklara teşvik amaçlı beytûlmalden pay tayin etmiştir.¹⁰² Yapılan çalışmalar ve serdedilen çaba ile birlikte sunulan bu teşvik, Kur'ân'a olan teveccühü artırmış, ezberleyenlerin sayısı hızlı bir şekilde artmıştır. Kur'ân'ı ezberleyenlerin sayısının o dönem için yeterli sayıya ulaşması, ezbere yoğunlaşarak hükümlerinin ihmal edilebileceği endişesi ve asıl amaçtan sapma ihtimaline binaen halife Ömer, maddi teşvikin durdurulmasını önermiştir.¹⁰³

İslam'ın ilk dönemlerinde Kur'ân eğitimi ve hıfzının yapıldığı ana mekânlardan biri olan camiler Hz. Ömer döneminde de etkinliğini devam ettirmiştir. Bu etkinliği artırmak ve toplumu tek merkez etrafında toplamak için fethedilen yerlerin merkezlerinde öncelikle cami yaptırılmasını emretmiş, herkesin kolaylıkla ulaşabilmesi için ara mahallelerde mescitler yaptırılmasını istemiş, bunların yanı sıra fethedilen şehirlerdeki eski mâbedleri ya tamamen veya kısmen camiye çevirmiştir.¹⁰⁴

Hz. Ömer, bir taraftan fethettiği bölgelere muallimler aracılığıyla Kur'ân'ın ulaşması için her türlü tedbiri alırken diğer taraftan kendi de eğitim seferberliğine bizzat katılarak çarşıya, pazara ve panayırlara giderek halka Kur'ân okumuş, problemlerine çözüm getirmiştir. Bedevilere Kur'ân öğrenmelerini mecbur kılan Hz. Ömer, askerlerin de Kur'ân öğrenmelerini istemiş, bu görevi zabıtlar yerine getirmiştir.¹⁰⁵ Yürütülen yoğun fetih hareketleri, eğitim öğretim faaliyetleri ve İslam devletinin her alanda kurumsallaşmasını sağlamaya yönelik serdedilen çabadan olsa gerek Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekîr döneminde cem edilmesine vesile olduğu Kur'ân nüshasını, resmi bir nüsha olarak bastırmak istemiş ancak ömrü vefa etmemiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, s. 166; Öztürk, *Ebedî Mucize Kur'ân Yazılması ve Toplanması*, s. 104.

¹⁰¹ Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, s. 32; Kazıcı, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, s. 20.

¹⁰² Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 3, ss. 343-344; Mustafa Fayda, "Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, C. 34, ss. 44-51.

¹⁰³ Şahin Aynur, *Kur'ân Hıfzı Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri*, ss. 42-43. Kettani'den naklen.

¹⁰⁴ Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, 73; Fayda, "Ömer" C. 34, ss. 44-51.

¹⁰⁵ Öztürk, *Ebedî Mucize Kur'ân Yazılması ve Toplanması*, 104.

¹⁰⁶ Hamidullah, *Kur'ân Tarihi*, s.49.

Hiz. Peygamber, Ebû Bekîr ve Ömer'in döneminde icra edilen Kur'ân eğitimi ve hıfz faaliyetleri Hiz. Osman öneminde de hızını artırarak devam etmiştir. Her yönetim bir öncekinin ulaştığı seviyeyi daha da yukarıya taşımıştır. Hiz. Peygamber'le başlayan vahyi muhafaza süreci hıfzla zihinlerde, kitabetle sahifelerde korunmuştur. Hiz. Ebu Bekir döneminde bir kitapta cem edilerek devam ettirilen muhafaza silsilesi, Hiz. Ömer döneminde hıfz geleneğiyle devam ettirilmiş, Hiz. Osman zamanında Ebû Bekîr döneminde cem edilen nüsha esas alınarak yeniden düzenlenmiş, günümüzde kullanılan Kur'ân'ın son şekli bu dönemde yürütölen istinsah çalışmasıyla teşekköl etmiştir.¹⁰⁷

Hiz. Osman döneminde sınırları daha da genişleyen İslam coğrafyasında ortak bir Kur'ân metni olmaması, daha önce bu vilayetlere giden sahâbîlerin hıfz, kıraat ve kendi yazdıkları Kur'ân nüshasına göre eğitim vermeleri neticesinde kıraat farklılıkları oluşmuştur. Bu durumun ümmet arasında ihtilafa ve toplumsal bir karmaşaya neden olmaya başlaması Hiz. Osman'ı, Müslömanları ortak bir Kur'ân metni etrafında toplamaya sevk etmiştir. Bu saiklerden yola çıkarak istinsah çalışmaları başlatan Hiz. Osman'ın amacını şöyle sıralamak mümkündür. En başta siyasi otoriteyi sağlamak, sonrasında İslam toplumunda oluşmaya başlayan ihtilafları bertaraf etmek, karmaşaya mahal vermemek, toplumda oluşın veya oluşması muhtemel olan fitnenin önüne geçmektir. İslam dünyasının bölünmesine mani olmak, tartışmaların ve çekışmelerin sebeplerini izale etmek, vilayetlerde yazılı ortak bir Kur'ân nüshasının olmamasının neden olduğu problemleri ortadan kaldırmaktır. Yanı sıra İslam'a yeni girmiş beldelerin yazılı Kur'ân ihtiyacını karşılamak ve belki de en önemlisi, Kur'ân'ı bu günkü hüviyetine kavuşturarak varlığını ve devamlılığını sağlayacak metni İslam toplumuna kazandırarak ümmeti ortak Kur'ân metni etrafında toplamak olarak ifade edebiliriz.

Kur'ân'ı istinsah ettirerek amacını gerçekleştiren Hiz. Osman, çoğalttığı nüshalardan bir tanesini kendine ayırıp diğör nüshaları öğreticileri ile birlikte çeşitli İslam beldelerine göndermiş, olası bir toplumsal karmaşanın önüne geçerek ümmeti ortak bir Kur'ân metni etrafında toplamayı başarmıştır.¹⁰⁸ Kaynaklarda hafız olduğu ifade edilen Hiz. Osman,¹⁰⁹ sahabenin desteğiyle yapmış olduğu istinsah çalışması ile

¹⁰⁷ Hamidullah, Kur'ân Tarihi, s. 50-51.

¹⁰⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, C. I, s. 240; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. I, s. 7.

¹⁰⁹ Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrisî el-Kettânî ve tah. Abdullah el-Halidi, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, Darü'l-Erkam, Beyrut, t.y, C. 1, s. 106.

Kur'ân'ın muhafazasını ebedileştirmiş, bu çalışmadan sonra yeni bir redaksiyona mahal kalmamıştır.

Kur'ân'ın Hz. Peygamber döneminde yazılması, Hz. Ebu Bekir döneminde cem edilmesi ve Hz. Osman zamanında çoğaltılması, insanların Kur'ân eğitimi ve hıfzını yazılı metinlerden sürdürmeleri için yeterli olmamıştır. Yeteri kadar yazılı dokümana ulaşınca kadar eğitim öğretim hafızlar vasıtasıyla devam etmiştir.¹¹⁰

2.3.4. Sahâbe Sonrası Kur'ân Eğitimi ve Hafızlık

Daha önce *küttâb* benzeri mekteplerin cahiliye döneminden itibaren var olduğunu Hz. Peygamberin benzer sistemi Medine'de de devam ettirdiğini, Hz. Ömer'in, küçük çocuklara yönelik bu mekteplerin programlarını yaparak valilere gönderdiğini ifade etmiştik. Eğitim alanında varlığını devam ettiren bu mektepler, Emeviler döneminde *Kur'ân Okulu* anlamında kullanılmaya başlanmış, Abbasîler döneminden itibaren aynı isimle yaygın bir şekilde kullanılmıştır.¹¹¹

Emeviler döneminde küttabların yanı sıra önemli şahsiyetlerin türbeleri de birer Kur'ân Okulu işlevi görmüş, buralarda Kur'ân öğretimi ile birlikte hıfz çalışmaları da yapılmıştır.¹¹² Devletin desteği olmaksızın vatandaşların gayretleri ile her mahallede açılan küttâplarda eğitim, gönüllü muallimler tarafından yapılmış, kentlerde bulunan mescitler üniversite düzeyinde eğitim veren birer medreseye dönüşmüştür.¹¹³ Eğitim programının Kur'ân'a hasredildiği bu medreselerde büyük kıraat ve tefsir âlimleri yetişmiş, ilk defa Kıraate dair eserler kaleme alınmıştır. Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminden miras kalan birikime sahip olmanın sunduğu imkânlar neticesinde, birçok âlim yetişmiştir. Yapılan çalışmalar sonucu, Kur'ân'a hareke ve

¹¹⁰ Şahin Aynur, *Kur'ân Hıfzı Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri*, s. 42.

¹¹¹ Nebi Bozkurt, "Hâfız", s. 74.

¹¹² Bozkurt. 15, s. 75.

¹¹³ M. Mahfuz Söylemez, "İslam'ın Erken Döneminde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", *Dini Araştırmalar* 2002, C. 5, S. 13, ss. 57-80.

nokta konulmuş,¹¹⁴ Kur'ân, ta'sîr, tahmis ve cüzlere ayrılmış¹¹⁵; durak bilgileri ve ayet sayılarıyla ilgili ilk eserler verilmiştir.¹¹⁶

Emeviler dönemi yazılı ve sözlü birikimin zirve yaptığı bir dönem olmuştur. Günümüze ulaşan kaynakların en eskilerinin bir kısmı bu dönemde yazılan eserlerden oluşmaktadır. Eğitimin icrası, resmî yönetimden çok, halkın ve önde gelen ilim ehlinin yoğun faaliyetleri neticesinde olmuştur. Emeviler dönemi için gerek donanımlı insan birikimi gerekse yazınsal birikim açısından oldukça bereketli bir dönem olduğunu ve Kur'ân ilimleri, kıraat ve diğer ilimlerde bilginin, birikimin kitabete dönüştüğü bir dönem olduğunu söyleyebiliriz.

Daha önce olduğu gibi Abbasiler döneminde de Camiler hem ibadethane hem de birer eğitim ve öğretim müessesesi olarak kullanılmışlardır. Emeviler döneminden intikal eden zengin yazılı kaynakları bünyesinde barındıran camiler, aynı görevi bu dönemde de sürdürmüştür. Emevilerden farklı olarak bu dönemde ilk defa cami dışında yükseköğretim alanında meşhur ilk medrese Bağdat'ta Halife Me'mûn (813-833) tarafından Beytülhikme ismiyle kurulmuştur. Kütüphanelerin de birer eğitim ve öğretim merkezi olduğu bu dönem, birçok ilim dalının müstakil birer ilim dalı haline geldiği, birçok müessesesinin şekillendiği bir dönem olmuştur. Ayrıca, üretilen kaynak eserler vasıtasıyla Avrupa medeniyetinin şekillenmesinde etkili olan bir dönem olmuştur.¹¹⁷ Genel itibariyle eğitimin Kur'ân eğitimi üzerine olduğu bu dönemde hafızlık faaliyetleri yoğun bir şekilde devam etmiştir. Halife Hârûnrreşîd dönemine ait aktarılan bir rivayette halifenin hanımının 300 kadar hâfız câriyesi bulunduğu, bunların Kur'ân seslerinin arı kovanı gibi sarayından dışarıya taşıdığı ifade edilmektedir.¹¹⁸ Bu da bize o dönemde hafızlık ile ilgili yoğun faaliyetlerin varlığını göstermektedir.

¹¹⁴ Muhammed Hamidullah, harflerin birbirinden ayrılmasını sağlayan noktaların Hz. Peygamber tarafından Kur'ân'a konulduğunu ifade etmektedir. Hamidullah, *Kur'ân Tarihi*. 55.

¹¹⁵ Ta'sîr, Kur'an-ı Kerim'in yazımında ayetlerin onarlı gruplara bölünmesi; Tahmîs, Sûre içerisinde ayetlerin beşerli biçimde ayrılmasına denir. Hikmet Koçyiğit, "Kur'ân'ın Bölümlemesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, S. 39, ss. 378-379.

¹¹⁶ İsmail Yiğit, "Emevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, C. 11, ss. 87-104.

¹¹⁷ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, C.1, s. 31.

¹¹⁸ Bozkurt, "Hâfız", C. 15, s. 75.

Endülüs'te Kur'ân eğitimi ve hıfz çalışmaları için yine mescitler kullanılmıştır. Kurrâların kıraat dersi vermeleri ve yapılacak hafızlık çalışmaları için belli mescitler tahsis edilmiştir.¹¹⁹ Buradaki eğitim ile ilgili bilgi veren Endülüslü âlim Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) o dönem ülkesinde gerçekleştirilen eğitim öğretim programı ile ilgili bilgi vermektedir. İlköğretime yazı, dilbilgisi ve hesap öğretilerek başlandığını, devamında, hocanın şifahi olarak Kur'ân'ı çocuklara tâlim ettiğini, kabiliyetlerine göre cüzün dörtte birini veya yarısını ezberlettiğini ifade etmektedir. Kur'ân hıfzını tamamlayanların, dilerse eğitimlerini diğer alanlarda devam ettirebileceğini, ezber yapamayanların yeteneği olduğu alanda eğitim aldığını ifade ederek bu sistemde oldukça başarılı bir eğitim öğretim yapıldığını bildirmektedir.¹²⁰

İbnü'l-Arabî'ye göre, her ne kadar Hz. Osman zamanında mushaflar belli şehirlere gönderilerek Kur'ân'ın zayi olmasına mani olunmaya çalışılmışsa da, genelde Kur'ân'ın özelde ise kıraat vecihlerinin sonraki nesillere aktarılmasında kitabetten öte ezberden aktarma metodu kullanılmıştır. Kıraatler ile ilgili ihtilafa düşülmesi halinde mushaflara başvurulduğunu ifade etmektedir.¹²¹ Benzer bir tespit de kıraat âlimi İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) tarafından yapılmıştır. Cezerî 'ye göre Kur'ân'ın naklinde ve korunmasında kitapların ve Mushafların muhafazasına değil, zihinlerin ve kalplerin korumasına, yani ezbere güvenilmiştir.¹²² Hafızlık çalışmaları sonraki yıllarda cami, mescit, mektep, kütüphane ve dârülkurrâ'ların yanı sıra medrese, zaviye, dârülkur'ân, dârülhuffâz, ribât, dârülhadis, türbeler ve evlerde sürdürülmüştür.¹²³

2.3.5. Osmanlı Öncesi Anadolu'da Kur'ân Eğitimi ve Hafızlık

Büyük Selçuklular tarafından fethedilen Anadolu'nun, civar bölgelerden gelen Türk aşiretleri aracılığı ile Türkleşmesi ve İslamlaşması hızlanmış,¹²⁴ yürütülen siyasi, ilmi, sosyal ve kültürel faaliyetlerle Anadolu bir İslam yurdu haline gelmiştir. Bu aşiretlerden oluşan beylikler vasıtasıyla Anadolu hakiki anlamda fethedilmiştir.

¹¹⁹ Bozkurt, "Hâfız", C. 15, s. 76.

¹²⁰ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1424, C. 4, s. 349.

¹²¹ İbnü'l-Arabî, s. 513.

¹²² Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el- ve tah. Ali Muhammed ed-Dabbâ, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr.* 1, s. 6; Bozkurt, "Hâfız", s. 75; Demirci, *Kur'ân Tarihi*. 110.

¹²³ Bozkurt, "Hâfız". 15, s. 78.

¹²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz, Ahmet Gökdemir, "Anadolu'da Osmanlı Öncesi Kur'ân Kültürü", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2019, S. 7, s. 25.

Fethettikleri şehirlerde ilk iş olarak mescit, medrese, zâviye inşa etmiş, din adamlarını, tüccarları ve Türk nüfusunu buralara yerleştirmişlerdir.¹²⁵ Bu itibarla Selçuklular ve onlardan mütevellit devletlerin İslam medeniyet tarihinde en büyük hizmetleri, inşa ettikleri çeşitli müesseseler ve kurdukları vakıflardır. Bu da şu sonucu ortaya çıkarmaktadır ki; bir ilim merkezi olarak medreselerin devlet eliyle kurulması, teşkilatlanması; eğitimin vakıf desteğiyle parasız şekilde yapılması ve medreselerin İslam dünyasında yayılması Selçukluların eseridir.¹²⁶

Anadolu Selçukluları, Büyük Selçuklulardan örnek alarak Anadolu'nun birçok yerinde yeni medreseler inşa etmişlerdir. Medreselerin etkin ve verimli çalışması; buralarda okuyan talebelerin maddi yönden desteklemesi için vakıf kurmuşlardır. Köy ve kasabalarda inşa edilen mescitler birer halk eğitim merkezi haline getirilmiş, bu merkezlerin yanında çocuklar için sıbyân mektepleri açılmıştır. Anadolu'da eğitim öğretim faaliyetleri süresince mescitlerden yararlanılmış ancak asıl eğitim medreselerde yapılmıştır.¹²⁷ Bu dönemde Anadolu'nun ilmi açıdan gelişmesi için iki yöntem uygulanmış, İran'dan ve Arap memleketlerinden getirilen veya gelen ulema bu topraklara yerleşmiş, ilmi faaliyetlerini burada sürdürmüşlerdir. Bunlar arsında Yûsuf b. Saîd es-Sicistânî (ö. 639/1241-42) ve Abdülmecîd b. İsmâil el-Herevî (ö. 537/1142) gibi isimler bulunmaktadır.¹²⁸ İkinci bir yöntem ise, ilk eğitimlerini Anadolu'da tamamlayan talebeler Mısır, Şam, Buhara ve Semerkant gibi ilim merkezlerine gönderilmiş, alanlarında mütehassıs olduktan sonra geri dönerek aldıkları eğitimi Anadolu'nun medreselerine aktarma şeklinde olmuştur. Mısır'da ihtisasını tamladıktan sonra Anadolu'ya dönen ve İznik Medresesinde görevlendirilen Dâvûd-i Kayserî (ö. 751/1350) bunlardan biridir.¹²⁹

Daha önce genellikle çocuklara yönelik “küttâb” ismi verilen eğitim müesseselerine bu dönem *mektep* adı verilmiş, mescitlerin bitişiğine kurulan bu mekânlarda kız ve erkek çocuklar birlikte eğitim görmüştür. Programı, okuma yazma,

¹²⁵ Yusuf Halaçoğlu, “Anadolu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Geçiş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, C. 3, ss. 116-117.

¹²⁶ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, s. 328; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, C. 7, s. 208.

¹²⁷ Mehmet İpşirli, “Anadolu/Eğitim ve Öğretim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, C. 3, ss. 128-130.

¹²⁸ Halaçoğlu, “Anadolu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Geçiş”, ss. 116-117.

¹²⁹ İpşirli, “Anadolu/Eğitim ve Öğretim”, C. 3 ss. 128-130.

genel dini bilgiler verme, güzel ahlak kazandırma, Kur'ân ve ezber üzerine olan bu mekteplerde eğitim, hocanın sözlerini çokça tekrar etme şeklinde bir metotla sürdürülmüştür. Kur'ân'ı tamamen ezberleyen çocuklar, farklı alanlarda kendilerini geliştirmek için diğer medreselere yönlendirilmişlerdir. Eğitim sürecinin ilk aşamasını teşkil eden mektepler, ileri seviyedeki eğitime geçiş için bir ön hazırlık oluşturmuş, dini kültürün benimsenmesi, korunması ve sonraki nesillere aktarılmasında etkili olmuşlardır.¹³⁰

Yüksek seviyede Kur'ân eğitim öğretimi için camilerin haricinde ilk müstakil medreseler dârülkur'ân veya dârülhuffâz'lardır.¹³¹ Selçuklular döneminde kıraat ilminin de okutulduğu bu medreselere *Dârülhuffâz* denilmiştir. Dârülhuffâzlar, Osmanlılar'a intikal ederek varlığını kısmen devam ettirse de asıl olarak "dârülkurrâ" adı altında eğitim vermişlerdir.¹³² Selçuklular zamanında yükseköğretim kurumu olarak hizmet veren bu medreselerin temel amacı, yönetici kadrosunu yetiştirmektir. Ders programı genelde Kur'ân ve dini ilimler üzerine olan medresede, diğer pozitif ilimler de okutulmuştur. Sayısal bilimler hariç, medreselerdeki eğitim sistemi, günümüzdeki İlahiyat Fakülteleri'ndeki eğitim sistemiyle paralellik arz etmektedir. Yatılı ve gündüzlü olarak hizmet veren medresede, binlerce öğrenci yetişmiştir.¹³³

Osmanlıdan önce gerek Selçuklular tarafından Anadolu'nun birçok yerinde gerekse Karamanoğulları tarafından özellikle orta Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çok sayıda mektep, medrese ve dârülhuffâz inşa edilmiştir. Özellikle Osmanlı döneminde küçük ve büyük boyutta tesis edilen bu medreseler, genellikle cami ve mescitlerin yanı

¹³⁰ Gökdemir, "Anadolu'da Osmanlı Öncesi Kur'ân Kültürü", 8. dip not, s. 27; M. Landau, "Küttâb", C. 24, ss. 3-4; Geniş bilgi için bkz, Kadri Yıldırım, "İslâm Kültüründe Küttâb Eğitimi Üzerine Bir İnceleme", *Diyanet İlmî Dergi*, 2009, C. 45, S. 3 ss. 125-44.

¹³¹ Osmanlı'da Dârülhuffâz, hafız yetiştiren medreselere denilmiştir. Bunların yüksek kısımlarına "dârülkurrâ" denilirdi. Dârülkurrâ, hafızlığını tamamlamış olanların kıraat ilmini tahsil ettiği medreselere denirdi. Bu medreseyi bitirenlere "kurrâ" ismi verilirdi. Bunlar dârülhuffâz'lardan daha üst düzey bir eğitim kurumu idi. Benzer bir diğer tanımlama da Dârülkur'ân, Kur'ân eğitiminde ilk kademeyi oluşturan mektepleri/küttablari, dârülhuffâz, orta kademeyi oluşturan hâfızlık kurslarını, dârülkurrâ ise üst düzey eğitim kademesini oluşturan kıraat müesseselerini ifade etmektedir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 399; Gökdemir, "Anadolu'da Osmanlı Öncesi Kur'ân Kültürü", s. 28; Yusuf Alemdar, "Osmanlı'da Dârü'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi" Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s. 67.

¹³² Bozkurt, "Dârülkurrâ", C. 8, ss. 543-545; Fatma Nur Özoğlu, "Konya'da XVIII. yy'ın I. Yarısında Dârü'l-Huffâzlar" Yüksek Lisans Tezi, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya 2014, s. 11.

¹³³ Nermin Şaman Doğan, "Ortaçağ'da Anadolu'nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri Darüşşifalarından Örnekler", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2013, C. 28, S. 2 s. 439.

başında inşa edilmiş veya bir külliyeinin içinde yer almıştır.¹³⁴ Bu da bize teori ile pratiğin iç içe olduğunu göstermektedir.

Dârülhuffâzlar' da görev yapanlar; şeyhülhuffâz, reîsülhuffâz, muallim, müezzin imam ve diğer görevlilerden oluşmaktaydı. Bir hafızlık ihtisas merkezi olarak faaliyet gösteren bu medreselerde öğrenci sayısı 10 ile sınırlı tutulmuş, yaş olarak en az 9 ila 11 yaşında olması gerektiği kanaati hâsıl olmuştur.¹³⁵ Bu kıstasların belirlenmesinde etken olan düşünce, az öğrenci kaliteli eğitim fikri olsa gerektir.

Selçuklular döneminde sıbyân mektepleri, medrese ve dârülhuffâzlarda yapılan Kur'ân eğitimi ve hıfz çalışmaları, kısmen de olsa imaretler ve âhi teşkilatlarında da yapılmıştır.¹³⁶ Vakfiyede verilen bilgilere göre medresede görev yapan müteveli, müderris ve muîdlerin¹³⁷ birçoğu hafız idi.¹³⁸ Bu durum o dönemde hafızlığın toplum genelinde yaygın olduğunu göstermektedir.

Anadolu Selçukluları, Hz. Peygamber ve dört halife döneminde olduğu gibi şehirlere diğer görevlilerin yanı sıra hafız görevliler tayin etmişlerdir. Yaptıkları icraatlar ve kurdukları müesseselerle her alanda hafızlığa önem verdikleri anlaşılan Selçuklular, sarayda ve sefer sırasında sultanın beraberinde bulunması için *Hassa Hafızlığı* birimi kurmuşlardır. Benzer bir birimi, sultanın yakınlarının türbelerinde belirlenen zamanda Kur'ân okumak ve dua etmek için *Türbe Hafızlığı* adı altında ihdas etmişlerdir. Ayrıca vakfiyelere ve medreselere de de hafızlar tayin edilmiştir.¹³⁹

Anadolu Selçuklularının eğitim sistemine bakıldığında her alanda Kur'ân'a verilen değer ve hafızlığa addedilen kıymet göze çarpmaktadır. Pozitif bilimler ihmal edilmemekle birlikte, Kur'ân ve dinî ilimler üzerine hassasiyetle durmuşlar, toplumun her kesiminin bu ilimden faydalanabilmesi için çeşitli kademelerde müesseseler ihdas etmişlerdir. Halkından yöneticisine kadar hafızlara karşı ortaya konulan tavır, hafızlık müessesine verilen değer boyutunu göstermektedir. Kurum, sistem ve yöntemleriyle

¹³⁴ M. Baha Tanman, "Dârülkurrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, C. 8, ss. 545-548.

¹³⁵ Özoğlu, "Konya'da XVIII. yy'ın I. Yarısında Dârü'l-Huffâzlar", s. 30.

¹³⁶ Gökdemir, "Anadolu'da Osmanlı Öncesi Kur'ân Kültürü", s. 41.

¹³⁷ Kelime olarak "tekrarlayan" anlamın gelen "muîd" kelimesi, terim olarak; medreselerde eğitim veren müderrisin verdiği dersi arkadaşlarına tekrar eden ve bu şekilde hocaya yardım eden yardımcı öğreticiye denir. Sâmî es-Sakkâr, "Muîd", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2006, C. 31, ss. 86-87.

¹³⁸ Gökdemir, "Anadolu'da Osmanlı Öncesi Kur'ân Kültürü", s. 33. Ömer Evin'den nakil.

¹³⁹ Seyfullah Kara, "Anadolu Selçuklularında Din ve Din Kurumları" Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002, ss. 424-425.

Osmanlı'ya örneklik teşkil eden Selçuklular, Anadolu'nun bir Müslüman yurdu haline gelmesini sağlamışlardır.

2.3.6. Osmanlı Döneminde Kur'ân Eğitimi ve Hafızlık

Osmanlı döneminde Kur'ân ve hafızlık eğitimi bir takım isim değişikliklerinin ve program farklılıklarının haricinde, kendinden önce tesis edile gelen eğitim müesseselerinin sistemi üzerinden devam etmiştir. Hz. Peygamber'le başlayan Kur'ân eğitimi ve hafızlık çalışmaları, her dönemde bir üst kalite yakalayarak gelişimini sürdürmüştür. Bu süreç içerisinde cami, mescit, mektep, medrese, imâret, kütüphane, dârülkur'ân, dârülhuffâz ve dârülkurrâ olarak tesis edilen mekânlarda farklı seviyelerde eğitim yapılmıştır.

Suffe ile başlayan yatılı medrese geleneği, farklı ad altında devam etmiştir. Fetihler sonucunda İslam'ın yeni beldelerine gönderilen öğreticiler nezaretinde sürdürülen eğitim öğretim faaliyetleri geniş bir coğrafyaya yayılmış, özellikle Emeviler, Abbasiler ve Selçuklular döneminde kurulan medreselerde hem kitabi hem de insani kaynak oluşmuştur. Bu kaynaklar vesilesi ile İslam eğitim sistemi sağlam bir zemine oturmuştur. Sadece kendi gelişimi ve ilerleyişini sağlamakla sınırlı kalmamış, ilim ve irfanla doğan bu medeniyet, batı medeniyetinin doğmasına ilham kaynağı olmuştur.

Anadolu'nun, sistemli ve düzenli eğitim kurumları ile tanışması, Selçuklular'ın Anadolu'yu yurt edinmeye başlaması ve fethettikleri yerlerde tesis ettikleri eğitim kurumları aracılığı ile olmuştur. Bu kıymetli mirası devralan Osmanlı, mevcut eğitim kurumlarını daha da geliştirerek, uzun yıllar devam ettirmiştir. Hz. Peygamber döneminden itibaren ismi, programı ve öğrenci yapısı farklılık arz etse de genelde çocukların eğitimi için tesis edilen *küttâb*, Selçuklu, Karahanlı ve Osmanlı döneminde *sıbyân mektebi* adı altında eğitim vermiştir. Osmanlı'da bu mektepler zamanla dârülm, mahalle mektebi, taş mektep, muallimhâne, mekteb-i ibtidâiyye, dârü'ttâ'lim gibi isimler almıştır.¹⁴⁰ Bu eğitim günümüzde, anaokulu, ilkokul ve din eğitimi boyutunda Diyanet'in ve özel kuruluşların uhdesinde yürütülen 4-6 yaş Kur'ân Kursu ile ifade edilebilir.

¹⁴⁰ Cahit Baltacı, "Mektep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2004, C. 29, ss. 6-7.

Mektep, genelde ilköğretim aşamasını ifade ederken, Medrese, özellikle Osmanlı döneminde sıbyân mektebinin devamı olarak ortaokul, lise ve üniversite düzeyindeki eğitimi ifade etmiştir. Müslümanlara has olan medrese kurumu, Suffe'den itibaren İslam medeniyetinin oluşmasını, korunmasını ve nesillerce devam etmesini sağlayan temel eğitim kurumu olma özelliğine sahiptir. Osmanlı döneminde de önemini koruyan ve Osmanlı medeniyetine yön veren yine medreseler olmuştur. Bu döneme de fethedilen yerlerde kurulan medreseler eğitimin yanı sıra, İslam dini ve medeniyetinin yayılmasına, okumuş kişilerle halkın buluşmasına ve yönetimin halk tarafından benimsenmesine vesile olmuştur. Genel itibariyle halk tarafından kurulan ve tüm eğitim ve mali işleyişi vakıf tarafından belirlenen medreseler, devlet tarafından da zaman zaman sıkı denetime tâbi tutulmuşlardır. Halkın kurduğu medreselerin yanında padişahların kurduğu medreseler de mevcuttur. Bunlardan biri Osmanlı'da ilk medrese olarak bilinen ve Orhan Gazi tarafından 1331'de İznik Orhaniye'si ismiyle kurulan İznik medresesidir.¹⁴¹

Selçuklu ve Karahanlılar döneminde Kur'ân eğitiminin ve hafızlığın yapıldığı medreselere verilen dârülhuffâz ismi, kısmen de olsa Osmanlılar döneminde devam etmiş, sonraki dönemlerde Kur'ân ihtisas merkezi olarak dârülkurrâ adı altında varlığını sürdürüştür.¹⁴² Sıbyân mektebini bitiren kişi eğitime en alt seviyedeki dârülkurrâ'dan başlar, burada hafızlığını bitirdikten sonra kıraat ve diğer ilimleri okumak için bir üst seviyedeki dârülkurrâ'ya devam ederdi. Ders programının genel itibariyle Kur'ân merkezli olması bu medreselerin genellikle cami çevresinde yapılmasına zemin hazırlamış, bilginin uygulamaya aktarılabilmesi için cami müstemilatı içinde veya etrafında inşa edilmişlerdir. Ancak müstakil medreseler de mevcuttur. Bu durumun sağladığı imkân neticesinde cami görevlileri genel itibariyle buralarda yetişmiştir.¹⁴³

Osmanlı döneminde, Kur'ân'ın öğretildiği, ezberletildiği ve kıraat ilminin talim ettirildiği dârülkurrâ'lar, fethedilen yerlerdeki mâbetlerin medreseye dönüştürülmesi, müstakil bir bina inşa edilmesi veya cami, mescit, dersane, türbe, ev ve kütüphane gibi mekânların bir bölümünde kurulmasıyla Anadolu'nun birçok yerine

¹⁴¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 1; Mehmet İpşirli, "Medrese/Osmanlı Dönemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2003, C. 28, ss. 327-333; Kazıcı, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, 73.

¹⁴² Nebi Bozkurt, "Dârülkurrâ", ss. 543-545.

¹⁴³ Kazıcı, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, 91.

yayılmıştır.¹⁴⁴ Evliye Çelebi'den aktarıldığına göre Manisa, Konya, Kütahya, İzmir, Edirne, Trabzon ve Amasya gibi birçok şehirde dârülkurrâ bulunduğu ve bu kurrâlarda hafızlığın yanı sıra, çeşitli seviyelerde kıraat dersleri, tefsir, hadis, fıkıh ve şiir okutulduğu, kadın erkek, büyük küçük binlerce hafız yetiştiği ifade edilmektedir. Ayrıca İstanbul'da müstakil dârülkurrâların yanı sıra büyük camilerin müstemilatında yer alan yaklaşık elli beş adet dârülkurrâ olduğu, buralarda üç bini kadın toplamda dokuz bin hafız olduğu bilgisi aktarılmaktadır.¹⁴⁵

Dârülkurrâların birçoğu günümüze kadar ulaşamamıştır. Ulaşanlardan biri olan ve Amasya'nın Gümüşhacıköy ilçesinde bulunan Halîliye, diğer adıyla Hacı Halil Paşa Medresesinde altı asırdan beri hafız yetişmektedir.¹⁴⁶ Yine aynı ilde bir diğer medrese, Büyük Ağa Medresesi ve Medrese-i Hüseyiniye adları ile bilinen, Kapı Ağası Medresesinde de 528¹⁴⁷ yıldır hafız yetiştirmeye devam etmektedir.¹⁴⁸

Osmanlı eğitim sisteminde birbirini tamamlayan aşamalara sahip olan Dârülkurrâlar 'da eğitim genel itibarıyla vakıflar aracılığıyla yapılmıştır. Daha önce de değinildiği gibi bu medreselerde okuyan öğrenciler ve ders veren hocalar maddi olarak vakıf tarafından desteklenmiştir. Medreselerde görev yapacak müderrisler yine vakfın belirlediği kıstaslar sonucunda seçilmiştir.¹⁴⁹ Seçilen bu müderrisler Osmanlı medrese eğitiminin ana unsurunu oluşturmuşlardır. Eğitim sürecinde önemli olan talebinin hangi medresede okuduğu değil, hangi hocadan ders aldığı idi. Bu nedenledir ki o dönemde verilen icâzetnâmelerde medreseye değil, hoca silsilesine vurgu yapılmıştır.¹⁵⁰

İlk kademedeki dârülkurrâlarda hafızlığa hazırlık için “ihtiyat” sınıfı, tecvit ve hüsnü hat derslerinin ilaveten verildiği ve hafızlığın yapıldığı “huffâz” sınıfı

¹⁴⁴ Zerrin Köşklü, “Vakfiyelere Göre 17. Ve 18. Yüzyıllarda Bir Eğitim Kurumu Olarak Osmanlı Dârülkurrâları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2000, S. 14, ss. 271-78; Alemdar, “Osmanlı’ da Dârü’l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi”, ss. 74-88.

¹⁴⁵ Bozkurt, “Dârülkurrâ”, C. 8, ss. 543-545; Alemdar, “Osmanlı’ da Dârü’l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi”, s. 69.

¹⁴⁶ <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/tarihi-medrese-6-asirdir-hafiz-yetistiriyor/579631>. Erişim tarihi: 08.01.2022.

¹⁴⁷ Haber 2016’da yapıldığı için 528 yıl olarak ifade edilmiştir. Geçen beş yılda eklendiğinde 533 yıl olmaktadır.

¹⁴⁸ <https://www.trthaber.com/haber/yasam/buyuk-aga-medresesinde-528-yildir-hafiz-yetisiyor.258196.html>. Erişim Tarihi: 08.01.2022.

¹⁴⁹ Alemdar, “Osmanlı’ da Dârü’l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi”, s. 96; Özoğlu, “Konya’da XVIII. yy’ın I. Yarısında Dârü’l - Huffâzlar”, s. 30.

¹⁵⁰ İpşirli, “Medrese/Osmanlı Dönemi”, C. 28, ss. 327-333.

bulunmaktaydı. İbtidâî mektebi tamamlayan öğrenciler bu sınıflara alınırdı. Hazırlık aşamasında, yüzünden Kur'an okuma, parça parça ezber yapma çalışmaları yanında temel dini bilgiler verilirdi. Bu aşamayı tamamlayan talebe, hoca ve ailesinin aldığı ortak kararlar hafızlığa başlatılırdı. Yaklaşık bir ilâ dört yıl süren ezber aşamasında Kur'ân'ı ezberleyip diğer eğitimlerini tamamladıktan sonra bir üst dârülkurrâya geçerlerdi.¹⁵¹ Günümüzde gerek Kur'ân kurslarında gerekse okullarda yürütülen hafızlık eğitimi benzer aşamalardan geçerek sürdürülmektedir.

Osmanlıda Kur'ân eğitimi ve hafızlık, ailede başlayıp mektepte devam eden, dârülhuffâz veya dârülkurrâlarda nihayet bulan, kadın erkek herkesin ulaşabildiği bir eğitim olmuştur. Hafızlık yapılan alanları sadece yukarıda ifade ettiğimiz alanlarla sınırlamak çok da isabetli olmasa gerek. Zira hafızlık toplumun her alanına yayılmış, çok farklı mekânlarda geniş çerçevede yürütülen bir eğitim olmuştur. Hafızlığın yapılış şekline yeni bir usul geliştiren Osmanlı, hafızlık literatürüne *Osmanlı Usulü Hafızlık* yöntemini kazandırmıştır. Osmanlının mirası olan sistem uygulanmaya devam etmekte, farklı yöntem denemeleri olsa da vazgeçilmezliğini ve önemini hâlâ korumaktadır. Osmanlı eğitim sistemi ağırlıklı olarak Kur'ân üzerine inşâ edilen bir eğitim olduğu için hafızlık daima öncelikli sırayı almıştır.

Asırlarca başarıyla devam eden Osmanlı eğitim sistemi XVI. asırdan itibaren genel gidişatın problemlerinden etkilenerek, zamanın değişim ve gelişimine ayak uyduramamış, beklentilere cevap veremez hale gelmiştir. Yapılan ıslahat hareketleri sonucunda dârülkurrâlarda ihtisaslaşma amacıyla bazı değişiklikler yapılmıştır.

Bazıları Medresetü'l-eimme ve'l-Huteba, Medresetü'l-Vaizin, Medresetü'l-Müderresin, Medresetü'l-Müezzinin ve'-Kurrâ olarak değiştirilmiştir.¹⁵² Cumhuriyetin ilanı ile birlikte eğitimde köklü değişikliklere gidilmiş, eğitimi tek elde toplama amacıyla getirilen Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu gereği dârülkurrâ'lar Kur'ân kursuna dönüştürülerek Diyanet İşleri Başkanlığı uhdesinde varlığını mütemadiyen sürdürmüştür.¹⁵³

¹⁵¹ Şahin Aynur, *Kur'ân Hıfzı Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri*, s. 54; Emin Kılınç, "Klâsik Osmanlı Eğitim Kurumlarından Konya Dârü'l-Huffâzları (XVII. Yüzyıl)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, C. 7, S. 1, ss. 18-43.

¹⁵² Geniş bilgi için bkz, Zeki Salih Zengin, "Osmanlılar'da II. Meşrutiyet Döneminde Yeni Açılan Medreseler ve Din Görevlisi Yetiştirme Çalışmaları", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2016, S. 36, ss. 35-61.

¹⁵³ Bozkurt, "Dârülkurrâ", C. 8, ss. 543-545; Şahin Aynur, *Kur'ân Hıfzı Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri*. 59.

3. TÜRKİYE'DE KUR'ÂN EĞİTİMİ VE HAFIZLIK

3.1. Cumhuriyet Döneminde Kur'ân Eğitimi ve Hafızlık

Osmanlının gelişip güçlenmesinde ve büyük bir medeniyet oluşturmada en büyük yapı taşlarından biri medreseler olmuştur.¹⁵⁴ Ancak son dönemlerde yaşanan bir takım gerileme ve aksaklıklar eğitim sistemine de yansımış, medreseler XVI. asrın sonların doğru gerek müderris gerekse talebe ve eğitim kalitesi itibariyle zayıflamaya başlamıştır. Varoluş amacından uzaklaşan, toplumda etki gücünü kaybeden, kendi içine kapanarak ulusal ve uluslararası gelişimlerden uzak kalan, mevcut konumunu kaybetmemek için değişime ve yeniliğe direnen medreseler, değişen ve gelişen dünyaya ayak uyduramamış, gittikçe zayıflamış, neticede ihtiyaçlara cevap veremez hale gelmiştir.¹⁵⁵ Bu da medreselerin eğitim alanındaki üstünlüğünü kaybetmesine neden olmuştur. Eğitimdeki bu olumsuz gidişatı değiştirme adına bir takım yenilik çalışmaları yapılmış, modern usulle eğitim veren yeni mektepler açılmıştır.¹⁵⁶ Bu da eğitimde birbirinden tamamen farklı iki müessesenin ortaya çıkmasına, medrese ile mektep çatışmasına sebep olmuştur. Bu da eğitimde iki başlılığı doğurmuştur.¹⁵⁷

Cumhuriyet yönetimi bu gidişatı değiştirme ve yeni bir düzenleme yapma adına 3 Mart 1924 tarihinde eğitimin tek elde toplanmasını amaçlayan Tevhid-i Tedrisat Kanununu yürürlüğe koyarak eğitimin devlet kontrolünde tek merkezden yönetilmesini amaçlamıştır. Bu bağlamda 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhîd-i Tadrîsat Kanunu'nun 2. maddesi gereğince medreseler dâhil olmak üzere bütün eğitim kurumları Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır. Kanunun amacı eğitimde oluşmuş olan ikili sistemi ortadan kaldırmak, memleket genelinde bulunan ve kontrol altına alınamayan hususi mektep ve medreseleri tek çatı altında toplamaktı. Kanun metninde ve gerekçesinde herhangi bir eğitim kurumunu kapatmak söz konusu olmamasına rağmen dönemin Maarif vekili tarafından yayınlanan yeni bir genelgeyle medreselerle

¹⁵⁴ Suat Cebeci, "Din Eğitiminde Medreseden Mektebe, Mektepten Nereye?", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, S. 10, ss. 197-201.

¹⁵⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*. 67; Zeki Salih Zengin, "Tanzimat dönemi Osmanlı örgün eğitim kurumlarında din eğitimi ve öğretimi (1839-1876)" Doktora Tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 1997, s. 21; Cebeci, "Din Eğitiminde Medreseden Mektebe, Mektepten Nereye?", s. 198.

¹⁵⁶ Şahin Aynur, *Kur'ân Hıfzı Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri*, s. 59.

¹⁵⁷ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 5, s. 1635; Cebeci, "Din Eğitiminde Medreseden Mektebe, Mektepten Nereye?", s. 198.

birlikte dârülhuffâzlar da kapatılmıştır.¹⁵⁸ Cumhuriyet döneminde yaşanan bu değişim ve dönüşüm esnasında dârülkurrâlar da maarif vekâletine bağlanmaya çalışılmıştır. Ancak, birer Kur’ân ihtisas merkezi olan bu kurumlar, dönemin Diyanet İşleri reisi Rıfat Börekçi’nin, Kur’ân kurslarına dönüşerek varlıklarını sürdürmeleri gerektiği noktasındaki talebi üzerine başkanlığa bağlı olarak kesintisiz bir şekilde eğitim öğretime devam etmiş,¹⁵⁹ hâlen de devam etmektedir.

İslam’ın ilk dönemlerinden itibaren din eğitiminin ilk kademesini oluşturan ve çeşitli isimlerle günümüze kadar ulaşan Kur’ân kursları, Türk eğitiminin temel okullarından biridir.¹⁶⁰ Osmanlı döneminde bir ihtisas medresesi olan Dâru’l-Kurrâlar, Cumhuriyet döneminde Kur’ân kursu adı verilerek okul olmaktan çıkarılmış kursa dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm kurs sistemi altında yürütülecek din eğitiminin ve özellikle Kur’ân öğretiminin sistemli bir şekilde yürütülmesine engel olmuş, kursa dönüştürülmesi bu müesseseyi icra ettiği önemli fonksiyonlarından uzaklaştırmıştır.¹⁶¹ Kursa dönüştürülen bu okullar zaman içerisinde temel düzeyde dini bilgiler veren ve Kur’ân’ın öğretildiği birer okul haline gelmiştir.¹⁶² Dârülkurrâlarda sürdürülen eğitim programı bu okullarda devam ettirilememiş, özellikle hafızlık ile kıraat alanındaki

¹⁵⁸ Halis Ayhan, “Cumhuriyet Dönemi Din Eğitime Genel Bir Bakış: Atatürk’ün İslam Dini ve Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, S. 18, s. 19; Mehmet İpşirli, “Medrese/Osmanlı Dönemi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ankara 2003, C. 28, s. 327-333; Şahin Aynur, *Kur’ân Hıfzı Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri*, s.59. (Recai Doğan’dan nakil); Muzaffer Deniz, “Tek Partili Dönemde Açılan Kur’an Kursları”, *Turkish Studies*, 2016, C. 11, S. 6, ss.1-16.

¹⁵⁹ Bozkurt, “Dârülkurrâ”. 8, s. 543-545; Mehmet Altunkaya, “Din Eğitiminde Kur’an Kursları”, içinde *II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, C. 2, s. 473; Ayhan, “Cumhuriyet Dönemi Din Eğitime Genel Bir Bakış: Atatürk’ün İslam Dini ve Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri”, s. 22. Yazar burada Tevhid-i tedrisat kanunundan önce din görevlisi yetiştirmek amacıyla açılan Kur’an kurslarının da kanun gereği maarif vekâletine bağlanmasının istediğini ifade etmektedir. Bu ifadeye göre Kur’an kursları cumhuriyet döneminden öncede mevcuttu. Dönemin Diyanet reisi, meslek okulları olmaları hasebiyle başkanlık bünyesinde işlevine devam etmeleri gerektiği talebi üzerine bu kurslar sayıları artırılarak eğitime devam etmişlerdir; Ahmet Koç, *Kur’an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*, İlahiyât, Ankara 2005, s. 17; Mehmet Şevki Aydın’a göre Kur’an Kursu, cumhuriyet öncesi dârülhuffâz veya dârülkurrâların devamı değil, cumhuriyetle yaşıt ve bu döneme ait özgün resmi, yaygın bir eğitim kurumudur. Din eğitimi veren diğer kurumların aksine, birtakım kısıtlamalar istisna edilirse, Kuran Kursları günümüze kadar fasılasız bir şekilde eğitim öğretime devam etmiştir. M. Şevki Aydın, *Bir Din Eğitimi Kurumu Olarak Kur’an Kursu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 33.

¹⁶⁰ Baltacı Cahit, “Türk Eğitim Sisteminde Kur’an Kurslarının Yeri”, *Kur’an Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik*, 2000, S. 30, ss. 15-18.

¹⁶¹ Baltacı, “Cumhuriyet Döneminde Kur’an Kursları”, s. 185.

¹⁶² Baltacı, “Cumhuriyet Döneminde Kur’an Kursları”, s. 185.

eğitim ve ihtisaslaşma bireysel çabalarla, gönüllü kişiler tarafından devam ettirilmiştir.¹⁶³

Eğitim öğretim programı ve öğrenci yapısı açısından bakıldığında Kur'ân kursları, Dârü'l Kurrâların devamı değil, Cumhuriyetle kurulan ve şekillenen yeni bir yaygın eğitim kurumudur. Çünkü Dârü'l Kurrâların eğitim seviyesi ve öğrenci profili Kur'ân kurslarından farklılık arz etmektedir. Zira bu okullar, hafız yetiştirme okulları değil hafızlığını ikmal etmiş ve belli bir yaş seviyesine ulaşmış öğrencilerin öğrenim gördüğü birer ihtisas okulu idi.¹⁶⁴ Sonuç itibarıyla, kapatılan dârülkurrâların yerine onların programlarını tamamen karşılayacak bir eğitim kurumu açılmamıştır.¹⁶⁵

Tevhid-i Tedrisat kanunu gereği kapatılan medreselerin yerine ilkokula dayalı dört yıllık 29 İmam Hatip mektebi ile Daru'l-Fünun'a bağlı İlahiyat Fakültesi açılmıştır.¹⁶⁶ Cumhuriyetin ilk döneminde Kur'ân eğitimi bu okullarla birlikte Kur'ân kurslarında yapılmıştır.¹⁶⁷ Medreselerin yerine açılan İmam Hatip okullarının, öğrenci yetersizliği iddia edilerek 1930 yılında kapatılmasının ardından, yüksek dini eğitimli eleman yetiştirmek amacıyla açılan İlahiyat fakültesi hem öğrenci azlığı sebep gösterilerek hem de Daru'l-Fünunun İstanbul Üniversitesine dönüştürülmesiyle kapatılmıştır.¹⁶⁸ Kanun gereği okul müfredatından Kur'ân-ı Kerim ve din derslerinin kaldırılması ve din eğitimi veren İmam hatip ve ilahiyat okullarının kapatılması sonrasında ülkemizde resmi olarak Kur'ân eğitimi veren tek merkez Kur'ân kursları kalmıştır.¹⁶⁹ Din alanında hizmet edecek eleman yetiştirilmesi için yasal müsaade olmasına rağmen 1931-1949 yılları arasında Kur'ân kursları dışında başka bir din eğitim kurumu açılmamıştır.¹⁷⁰

¹⁶³ Bozkurt, "Dârülkurrâ". 8, ss. 543-545.

¹⁶⁴ A. Fatih Çaylı, "Kur'an Kursu Öğreticilerine Göre Hafızlık Öğretimi ve Problemleri (Göller Bölgesi Örneği)", Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2005, s. 12.

¹⁶⁵ Baltacı, "Cumhuriyet Döneminde Kur'ân Kursları", s. 183.

¹⁶⁶ İrfan Başkurt, "İslâm Eğitiminde Kur'an Öğretimi ve Kur'an Kursları", *Dem Dergi*, 2007, 1, s. 55.

¹⁶⁷ Koç, *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*. 17.

¹⁶⁸ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. I-II, s. 136; Mustafa Öcal, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1998, C. 7, S. 7, s. 243; Mustafa Çağrı, "Kur'an Kursu", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2002, C. 26, ss. 423-426.

¹⁶⁹ Koç, *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*, s. 18; Mustafa Öcal, "Türkiye'de Din Eğitimi Tarihi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2008, C. 6, S. 12, ss. 399-430.

¹⁷⁰ Başkurt, "İslâm Eğitiminde Kur'an Öğretimi ve Kur'an Kursları", s. 55.

Cumhuriyetin ilk yıllarında din eğitimi ve Kur'an Öğretimi alanında kurumsal noktada yaşanan dalgalanmalar ve ortaya çıkan boşluk üzerine dönemin Diyanet İşleri reisi Rıfat Börekçi riyasetinde 2 Nisan 1925 yılında 50 milletvekilinin desteğiyle Kur'an hafızı yetiştirmek için *Hafız Muallimleri Ücüratı* adı altında 10 Kur'an kursu öğreticisine bütçeden tahsisat ayrılmıştır.¹⁷¹ Bu çalışma neticesinde hafız yetiştirmek üzere 9 tane resmi Kur'an kursu açılmıştır.¹⁷² Türkiye'de 1930-1949 yılları arsında 20 yıla yakın bir sürede din eğitimi veren okullar bulunmamasına karşın Kur'an kursları bu boşluğu doldurmuş, eğitim öğretime devam etmişlerdir.¹⁷³

3.1.1. Türkiye'de Kur'an Kurslarının Tarihi Süreci

Cumhuriyetle birlikte ülke gündemine giren Kur'an kursu, Kur'an'ın doğru, usulüne uygun biçimde öğrenildiği, bir kısmının veya tamamının ezberlendiği, anlamının öğrenildiği; din eğitimi almak ve Kur'an öğrenmek isteyen vatandaşlara verilen eğitim öğretimi ve eğitim öğretimin yapıldığı mekânları ifade eder.¹⁷⁴ İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren farklı isimler altında günümüze kadar gelen ve din eğitimi ile Kur'an öğretiminin temelini oluşturan Kur'an kursu olmuştur.¹⁷⁵ Özellikle Osmanlının son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim alanında yapılan bir takım reform ve modernleşme çabaları neticesinde din derslerinin bütün öğretim kurumlarının programlarından çıkartılması üzerine, din eğitimi ve Kur'an öğretimi alanında uzun yıllar temel düzeyde eğitim veren tek eğitim kurum Kur'an kursları olmuştur.¹⁷⁶

Din alanında görev ifa edecek mütehassıs kadroların yetiştirilmesi ve bu alanda toplumun ihtiyacını karşılayacak kadroların temini amacıyla açılan İmam Hatip ve ilahiyat okullarının kapatılması, örgün din eğitimi imkânlarının kalkmasına ve camilerdeki hutbe ve vaaz dışında yaygın din eğitimi imkânlarının kısıtlanmasına neden olmuştur. Halkın din eğitiminden mahrum kaldığı böyle bir ortamda öncelikli

¹⁷¹ Mehmet Bulut, "Kuruluşunun 74. Yıldönümü Münasebetiyle' Diyanet İşleri Başkanlığı Kronolojisi", *Diyanet İlmî Dergi* 34, sy 1 (1998): 99-114. 102; Altunkaya, "Din Eğitiminde Kur'an Kursları", s. 473.

¹⁷² Baltacı, "Cumhuriyet Döneminde Kur'an Kursları". 183; Fahri Kayadibi, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Eğitiminde Yeri ve Fonksiyonu", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2001, S. 8, ss. 37-54.

¹⁷³ Başkurt, "İslâm Eğitiminde Kur'an Öğretimi ve Kur'an Kursları", s. 55.

¹⁷⁴ Çağrı, "Kur'an Kursu", C. 26, ss. 423-426; Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Eğitim ve Öğretimine Yönelik Kurslar ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönergesi 4. Madde e-Bendi.

¹⁷⁵ Baltacı, "Türk Eğitim Sisteminde Kur'an Kurslarının Yeri", s. 16.

¹⁷⁶ Koç, *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*, s. 18.

hafız yetiştirme gayesiyle açılan Kur'ân kurslarının görevleri arasına din görevlisi yetiştirme de eklenmiş özellikle 1965'lerden sonra halkın dinini öğrendiği bir kurum haline gelmiştir.¹⁷⁷ Bu da demektir ki Kur'ân kursları açıldığı ilk andan itibaren kritik zamanlarda halka din alanında hizmet etmiş, din eğitimi ve Kur'ân öğretimi konusunda halkın taleplerini karşılamış, bir dönem neslin din eğitiminden mahrum kalmasına mani olmuş, ülkemizde dinin eğitim yoluyla halkın gündeminde kalmasını sağlayan köklü bir kurum olmuştur.

Açıldıkları ilk andan itibaren Ülkemizde İslam dininin yeni nesillere öğretilmesinde başı çeken, Kur'ân eğitim öğretimi ve hafızlık müessesesinin devam ettirilmesinde öncü olan Kur'ân kursları, eğitim kültürümüzün gelişmesinde, örf ve adetlerimizin geliştirilmesinde ve sonraki nesillere aktarılmasında önemli fonksiyon icra etmiştir.¹⁷⁸ Bakıma muhtaç olan ve okumak için maddi imkânı olmayan çocukların barındırıldığı, her türlü ihtiyaçlarının karşılandığı, gerek kurs gerekse okul tahsillerinin sağlandığı, özellikle maddi imkânları kısıtlı olan ailelerin çocuklarının ilim ve irfanla buluştukları, dünyayı tanıma, yaşamı öğrenme ve geleceğe hazırlanma fırsatı elde ettikleri yerlerdir.¹⁷⁹ Ülkenin köklü eğitim kurumlarından olan ve türlü meşakkatleri ve engelleri aşarak günümüze kadar ulaşan Kur'ân kurslarını, 1924-1950 yılları arası ve 1950 sonrası olarak iki başlık altında incelemek kursların tarihi sürecini ortaya koymak için uygun olacaktır.

3.1.2. 1924 -1950 Yılları Arasında Türkiye’de Kur’ân Öğretimi ve Hafızlık

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ülkemizde yaşanan değişim ve gelişmelerden din eğitimi de nasibini almış, bazı eğitim kurumları tamamen lağvedilirken yerlerine yeni okullar açılmış, bazıları yeni ad altında varlığını devam ettirmiştir. Özellikle din eğitim ve öğretimi alanında yaşanan keskin dalgalanmalar bir dönem halkın dinini öğrenecek okullardan mahrum kalmasına, Kur'ân'ı öğrenecek bir merkeze ulaşmamasına; namaz kıldırma, cenaze kaldırma gibi dini vecibeleri yerine

¹⁷⁷ Zeki Salih Zengin, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Kur’an Kurslarının Kurulması ve Gelişimi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, S. 11, C. 2, ss. 4-5.

¹⁷⁸ Şükrü Öztürk, “Kur’an Kurslarının Eğitim ve Kültür Hayatımıza Katkıları”, *Kur’an Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik*, 2000, s. 176.

¹⁷⁹ Öztürk, “Kur’an Kurslarının Eğitim ve Kültür Hayatımıza Katkıları”, 2000, s. 177.

getirecek din görevlisinin bulunamamasına neden olmuştur. Bu dönemde Türk eğitim sistemi neredeyse dinden ve dini eğitim ve öğretimden tamamen soyutlanmıştır.¹⁸⁰

Din eğitimi, Kur'ân öğretimi ve özellikle hafız yetiştirmek için 1925'te resmi olarak 10 kişilik öğretici kadrosu tahsis edilmiş, uygulamada 9 kişi bu tahsisatla eğitime başlamıştır.¹⁸¹ Diğer bir değerlendirmeye göre hıfz muallimliği için tahsis edilen 10 kişilik kadro ile 10 tane Kur'ân kursu açılmıştır. 1925-1931 yılları arasında 10 Kur'ân kursu eğitim vermiştir. Bu sayı 1931-1934 yıllarında 9'a, 1934-1935 yıllarında 7'ye düşmüştür. Sonraki yıllarda kurs sayısı artarak devam etmiştir.¹⁸² Bir başka değerlendirmeye göre ise öğretici kadrosu olmasına rağmen 1927'den 1933'e kadar hiç Kur'ân kursu açılmamış, 1934-1935'te 1, 1935-1936'da 2 kurs açılmış, sonrasında sayı artarak devam etmiştir.¹⁸³

1928 yılına kadar kurslarda devam eden din eğitimi ve hafızlık, harf inkılâbı sonucu Arap harfleriyle okuma yazmanın yasaklanması neticesinde inkıta uğramış, İmam Hatiplerin bu görevi yerine getirdiği gerekçe gösterilerek, Huffaz mektebi adıyla açılan kurumlara ihtiyaç olmadığı kararı üzerine hıfz muallimliği kadroları muhafaza edilmekle birlikte kurslar 1929 yılında kapatılmıştır.¹⁸⁴ Esasen bu inkılapla hedeflenen Kur'ân öğrenimini ve öğretimini yasaklamak değil, Arap harfleriyle Türkçe yazı yazma ve okumanın engellenmesiydi. Ancak eğitimini Arap harfleriyle yapan Kur'ân kursları bu inkılap nedeniyle dolaylı olarak kapatılmıştır. Harf inkılabını uygulama amacıyla Kur'ân eğitim ve öğretimi sıkı takibe alınmış, resmi yollardan kendine alan bulamayan Kur'ân eğitimi ve hafızlık, gizli bir şekilde gönüllü kişiler tarafından sürdürülmüştür.¹⁸⁵

Devlet takibinden çıkan Kur'ân öğretimi ve hafızlık eğitiminin, gayrı resmi bir şekilde ve denetimsiz olarak ehil olan olmayan kişilerce yapılması; vatandaşın din eğitimi ve Kur'ân öğrenimi ihtiyacının resmi kurumlarca karşılanmaması, din eğitimi konusunda ki sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Halkın ihtiyacını karşılamak için

¹⁸⁰ Öcal, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi", s. 244.

¹⁸¹ Baltacı, "Cumhuriyet Döneminde Kur'an Kursları", s. 183.

¹⁸² Öztürk, "Kur'an Kurslarının Eğitim ve Kültür Hayatımıza Katkıları", s. 179.

¹⁸³ Vahdettin Akgün, "Kur'an Kursları ve Halkın Kur'an Kurslarından Beklentileri", *Kur'an Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik*, 2000, S. 30, s. 188.

¹⁸⁴ Zengin, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Kur'ân Kurslarının Kurulması ve Gelişimi", s. 11; Mehmet Bahçekapılı, *Türkiye'de Din Eğitiminin Dönüşümü 1997-2012*, İlke Yayınları, İstanbul 2012, s. 78; Baltacı, "Cumhuriyet Döneminde Kur'an Kursları", s. 183.

¹⁸⁵ Öcal, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi", s. 264.

sıkı denetimlere rağmen bazı hocaların mescit veya camilerin gizli kısımlarında çocuklara din dersi vermişlerdir.¹⁸⁶ Ülke genelinde yaşanan din elemanı ihtiyacı ve toplumun din eğitiminden mahrum bırakılmasının yarattığı problemler, idari mekanizmayı harekete geçirmiş, devleti, bu ihtiyacı resmi yollarla karşılamak zorunda bırakmıştır.

Din eğitiminde yaşanan kısıtlamanın ortaya çıkardığı manzara karşısında dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi gerekli girişimlerde bulunarak 1930 yılında 12 yaşından küçüklere hiçbir şey öğretilmemesi ve 12 yaşından büyüklere yalnızca Kur’ân-ı Kerim ve namaz sûre ve dualarını öğretmek kaydıyla, bazı hoca efendilere özel izin verilmesini sağlamıştır.¹⁸⁷ Bu izin neticesinde 1932-1933 yıllarında Bursa, Edirne, Erzurum, Eskişehir, Isparta, İstanbul, Kayseri, Konya ve Trabzon’da birer adet Kur’ân kursu ve muallim ile toplam 232 öğrenci yeniden eğitime başlamıştır.¹⁸⁸ 1932-1937 yılları arasında Türkiye’de resmi olarak 16 Kur’ân kursu açılabilmiştir.¹⁸⁹ 1924 ile 1940 yılları arasında ülke genelinde 257 erkek, 30 kız toplam

¹⁸⁶ Bahçekapılı, *Türkiye’de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)*, s. 78.

¹⁸⁷ Kadir Dinç, “Geçmişten Günümüze Kur’an Eğitimi”, *Diyanet Aylık Dergi*, 2018, S. 33, s. 6.

¹⁸⁸ Zeki Salih Zengin, “Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi”, *Dini Araştırmalar*, 2002, S. 5, C. 13, s. 96; Öcal, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi”, s. 264; Zengin, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Kur’ân Kurslarının Kurulması ve Gelişimi”, s. 11 (Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif İstatistiklerine göre (1932-1933); Ali Erbaş, “Diyanet İşleri Başkanlığının Kur’an Öğretimi İle İlgili Hizmetleri”, *Diyanet Aylık Dergi*, 2012, S. 258, s. 21. Trabzon’da açılan Kursla ilgili Araştırmamıza da konu olan Of/Uğurlu köyünde Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hoca efendi tarafından 1932 yılında Atatürk’ten aldığı ifade edilen şifahi izinle açtığı ve 1936’da resmi açılışı için Başkanlıkça izin verilen ve 1937 yılının ilk ayında resmîyet kazanan kurs olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Trabzon’daki Kursların tarihine baktığımızda ilk resmi kursun 1936 yılında Trabzon Müftülüğü’nde “Kur’ân-ı Kerim ve İhtisâsı Muallimi” olarak resmî ilk göreve başlayan Ali Haydar Özak ile açıldığını görmekteyiz. Mustafa İsmet Uzun, “Trabzon’un Dinî Hayatında Önemli Hizmetlerde Bulunmuş Bir Hocaefendi: Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu*, İstanbul 2016, s. 222. Hoca Efendi ile ilgili eser kaleme alan Mehmet Günaydın’a göre Aşıkkutlu Hoca 1932 yılında bir vesileyle Atatürk’le yaptığı görüşme sonucunda Kur’an öğretimi için şifahi izin aldığını ifade etmektedir. Yazar ayanı konu ile ilgili yazdığı makalelerde aynı bilgiye yer vermektedir. Mehmet Günaydın, “Reisu’l-Kurra Mehmet Rüştü Aşıkkutlu’nun Kur’an Öğretimine Katkıları ve Dini Görüşleri”, *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, S. 11, s. 129; Mehmet Günaydın, *Oflu Aşıkkutlu Hoca, Heyamola*, İstanbul 2020, s. 78. Mehmet Rüştü Aşıkkutlu ile ilgili Yeni Şafak gazetesinde yer alan 06 Mayıs 2021 tarihli yazıda Atatürk’ten şifahi izin alarak 1932’de Kursu açtığı bilgisine yer verilmektedir. “Kıraat ilminin Hızır’ı: Mehmet Rüştü Aşıkkutlu”, <https://www.yenisafak.com/ramazan/kiraat-ilminin-hiziri-mehmet-rustu-asikkutlu-3622080>, Erişim Tarihi 23.04.2022. Bu bilgiler Trabzon’da açılan ilk Kur’an Kursunun adı geçen kurs olduğunu desteklemektedir. İhsan Şenocak, Hoca Efendi ile ilgili internet sayfasında yazdığı yazıda 1932 yılında Of Müftülüğünün şifahi izniyle Kur’an Kursunu açtığını ifade etmektedir İhsan Şenocak, *Reisu’l-Kurra Mehmet Rüştü Aşıkkutlu (1901-1980)*, <https://www.ihsansenocak.com/mehmet-rustu-asikkutlu>, Erişim Tarihi 23.04.2022.

¹⁸⁹ Öcal, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi”, ss. 264-265. Yabancı iki yazardan naklen.

287 öğrenci Kur’ân kurslarından diploma almıştır.¹⁹⁰ 1947-1948 yılları içerisinde kurs sayısı doksan dokuza ulaşırken, talebe sayısı 5751 olmuştur. 1933-1948 Yılları arasında bu kurslardan 4653 öğrenci diploma alarak mezun olurken, bu öğrenciler içerisinde 1286 kız öğrenci bulunmaktaydı.¹⁹¹ Kurs sayısı bakımından inişli çıkışlı bir seyrin yaşandığı bu dönemde gelişmeler göstermektedir ki 1950 öncesi Türkiye’de din eğitim ve öğretimi yapan müessesler ya ortadan kaldırılmış veya etkisizleştirilmiş, netice itibarıyla bu dönem din öğretiminin ihmal edildiği bir dönem olmuştur.¹⁹²

3.1.3. 1950’den Günümüze Türkiye’de Kur’ân Öğretimi ve Hafızlık

1950’den sonra ülkemizde yaşanan siyasi değişim, birçok alanda olduğu gibi Kur’ân öğretimi ve hafızlık eğitimi ile ilgili sahada da yeni müesseselerin açılmasına, mevcut olanların gelişmesine neden olmuş, kurs sayıları hızla artmaya başlamıştır.¹⁹³ Kurs sayılarının yıllara göre artması yalnızca siyasi gelişmelerden mütevellit olmayıp, öğrenci hareketleri, terör olayları ile sosyo-ekonomik etkenlerin de önemli etkisi olmuştur. Bu durum, halkın türlü çatışmalar ve terör olaylarından uzak olan Kur’ân kurslarına yönelmesine neden olmuştur.¹⁹⁴

1965 yılına kadar çok az sayıda Kur’ân kursunun mevcut olduğu İstanbul’da eğitim cami odaları veya mahfilleri gibi imkânların el verdiği koşullarda yapılmıştır. Az sayıda öğrenci bulunan bu kurslarda dersler Pazartesi başlar Cumartesi öğlene kadar her gün 9.00–13.00 saatleri içerisinde yapıldı. Kur’ân okuma, hafızlık, din dersi, Aşere-Takrib ve Tecvit gibi dersler okutulurdu. Fahri veya vekâleten görevlendirilen imam ve müezzinler tarafından eğitim verilen bu kurslara, ilkokul mezunu ve 15 yaşını geçmiş olmak ve de Türkçe okur-yazar olmak şartıyla öğrenci alınırdı. Harf inkılabı neticesinde Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin kabul edilmesinden dolayı henüz bu alfabeyi bilmeyen öğrencilerin müracaatı halinde bu öğrenciler kurslara misafir öğrenci olarak kaydedilir ve altı aylık eğitimle kendilerine Latin alfabesi öğretilirdi.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Aynı yer.

¹⁹¹ Çağrı, “Kur’ân Kursu”, s. 423-426.

¹⁹² Baltacı, “Cumhuriyet Döneminde Kur’ân Kursları”, s. 184.

¹⁹³ Öcal, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi”, s. 265; Koç, *Kur’ân Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*, s. 19.

¹⁹⁴ Akgün, “Kur’ân Kursları ve Halkın Kur’ân Kurslarından Beklentileri”, s. 189.

¹⁹⁵ Başkurt, “İslâm Eğitiminde Kur’ân Öğretimi ve Kur’ân Kursları”, ss. 55-56.

Kur'ân kursu sayılarının istikrarlı bir şekilde artması ve kurs adı altında da olsa Türk eğitim sistemi içerisinde kendine kalıcı yer edinmesi, 1965 yılında çıkarılan 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun'a istinaden çıkarılan Kur'ân kursları Yönetmeliği neticesinde olmuştur denilebilir. Sonraki yıllarda Kur'ân kursları yönetmeliğinde yapılan değişiklikler, kursların gelişmesini sağlama ve bir standarda kavuşturma çabasının önemli göstergesidir.¹⁹⁶

1950 yılında resmi 127 Kur'ân kursunda 8706 öğrenci eğitim görürken 1980 yılında kurs sayısı 2730'a yükselirken öğrenci sayısı 80.911'e, 1994-1995'de kurs sayısı 5483'e talebe sayısı 193.528'e ulaşmış, bu eğitim öğretim yılında 3208 erkek, 827 kız öğrenci olmak üzere toplam 4035 öğrenci hafızlık belgesi almıştır.¹⁹⁷ 1977 tarihli yönetmeliğe göre beş yıllık ilkokulu bitirenler kursa kaydedilirken, 1997 tarihinde ilköğretimin kesintisiz zorunlu sekiz yıla çıkarılmasıyla, kurslara sekiz yıllık eğitimi bitirmiş olanlar, yaz kurslarına ise ilköğretimin dördüncü sınıfını bitirenlerin kaydedilebileceği hükmü getirilmiştir.¹⁹⁸ Bu da demektir ki önceki uygulamada 11 yaşında hafızlığa başlayan bir öğrenci üç yıllık bir gecikmeyle yaklaşık 15 yaşında hafızlığa başlayacaktır.¹⁹⁹ Bu değişikliğin sonucu olarak 1996-1997 eğitim öğretim yılında kurs sayısı 5.241, öğrenci sayısı 177.120 iken 2001-2002 öğretim yılında kurs sayısı 3.368'e öğrenci sayısı 104.109'a düşmüştür.²⁰⁰

Yapılan araştırmalara ve döneme ait istatistiklere göre bu dönemde hafızlığa ilgi azalmış, hafızlık yaptıran kursların azalmasına paralel olarak hafızlık yapanların ve belge alanların da sayısı geçmiş yıllara kıyasla azalmış, 7340 Kur'ân kursunun açık olduğu 2004 yılında öğrenci yetersizliğinden dolayı 3119 kurs öğretime kapanmıştır.²⁰¹ Ancak yapılan bir araştırmada, bu dönemde yaş ortalamasının

¹⁹⁶ Cahit, "Türk Eğitim Sisteminde Kur'an Kurslarının Yeri", s. 17.

¹⁹⁷ Mustafa Çağrı, "Kur'an Kursu", ss. 423-426.

¹⁹⁸ Mustafa Öcal, "Türkiye'de Kur'an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetname Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, C. 13, S. 2, s. 96.

¹⁹⁹ Cebeci Suat ve Bilal Ünsal, "Hafızlık Eğitimi ve Sorunları", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2006, C. 4, S. 11, s. 30.

²⁰⁰ Çağrı, "Kur'an Kursu", ss. 423-426.

²⁰¹ Suat ve Ünsal, "Hafızlık Eğitimi ve Sorunları", s. 30; Mustafa Büyükdinç, "Sekiz Yıllık Kesintisiz Zorunlu Temel Eğitim Sonrası Kur'an Kurslarında Eğitim Ve Öğretim" Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 88; Türker Akşener, "Diyanet İşleri Başkanlığına Bağlı Kur'an Kurslarında Yeni Düzenlemeler ve Din Eğitimi (Adana Örneği)" Yüksek Lisans Tezi, Adana, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 28; Koç, *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*, s. 20; Öcal, "Türkiye'de Kur'an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetname Örneği", s. 97.

yükselmesi ve talep yetersizliği sınıf mevcudunun düşmesine yol açmış, bu da sınıf mevcudunun azalması sonucu öğrencilerin dersleri daha kaliteli almalarına, yaş itibariyle anlama ve öğrenme düzeyleri daha yüksek olduğu için dersleri daha iyi kavramalarına neden olduğu tespitine yer verilmiştir.²⁰²

1997-2004 yılları kurs istatistiklerine bakıldığında bayanlara yönelik Kur’ân kurslarının açılmasıyla bayan öğrencilerin sayısının erkek öğrencilere nazaran daha fazla olduğu dikkati çekmektedir. Ancak hafızlık belgesi alma konusunda erkeklerin belge alma oranı bayanlardan fazladır.²⁰³ 1971, 1977 ve 1990 tarihli Kur’ân kursları yönetmeliklerinde ara ara yapılan değişikliklerle kurs hizmetleri daha da geliştirilmiş, gündüz imkânı olmayanlar için akşam kursları ve okula giden çocuklar için yaz kursları açılmasına; kurs açılmayan yerlerde ise camilerde Kur’ân öğretimine fırsat tanınmıştır. Ayrıca hafızlık yapmak isteyenlere kurslarda hafızlık yaptırılabilceği ifade edilmiştir.²⁰⁴ 2012 yılından sonra Kur’ân kursları yönetmeliğinde yapılan değişikliklerle gerek yatılı gerekse yaz Kur’ân kursları için yaş sınırlaması kaldırılmış, 28 Şubat sürecinde büyük bir kırılma yaşayan Kur’ân kursları, yapılan değişiklikler ve geliştirilen yeni programlarla geniş halk kitlelerine ulaşmış, kursların hizmet çeşitliliği artırılmıştır.²⁰⁵ Önceleri öğrenci profili çocuk ve gençlerden oluşurken, bu dönemden itibaren genç kız ve bayanlardan oluşmuştur.²⁰⁶

2005-2006 yılından itibaren toparlanma sürecine giren Kur’ân kursları, 2010-2011-2012 yıllarında Kur’ân kursları yönetmelik ve yönergesinde yapılan değişikliklerle hizmet alanlarını genişletmiş, 2010 yılında ilk defa *Hafızlık Eğitim Programı* hazırlanmıştır.²⁰⁷ 17.09.2011 tarihli 28057 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 653 no’lu KHK’nın 15. Maddesi ile ek 3. Maddesi yürürlükten kaldırılınca Kur’ân kurslarının ve Kur’ân öğretiminin önündeki tüm engeller kaldırılmış oldu.²⁰⁸ Bu dönemde öğrenci yapısının farklılaşması nedeniyle, alanla ilgili gerekli bilimsel

²⁰² Büyükdiñç, “Sekiz Yıllık Kesintisiz Zorunlu Temel Eğitim Sonrası Kur’an Kurslarında Eğitim ve Öğretim”, s. 85.

²⁰³ Öcal, “Türkiye’de Kur’an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetname Örneği”, s. 100.

²⁰⁴ Zengin, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Kur’an Kurslarının Kurulması ve Gelişimi”, s. 20; Çağrı, “Kur’an Kursu”, s. 423-426.

²⁰⁵ Bkz. “Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an Kursları ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği,” 7 Nisan 2012 tarih ve 28257 sayılı Resmi Gazete.

²⁰⁶ Ayşe Özyurt, “Kur’an Kurslarında Kadınlara Yönelik Din Eğitimi (Kartal Örneği)” Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 21.

²⁰⁷ T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı, Hafızlık Eğitim Programı, Ankara 2010.

²⁰⁸ Dinç, “Geçmişten Günümüze Kur’an Eğitimi”, s.8.

gelişmelerden de istifade edilerek *Kur'ân Kursları Öğretim Programı* yeniden düzenlenmiştir. Toplumun her tabakasından Kur'ân öğrenmek ve dini bilgi almak isteyenlere yönelik gerek mesai saatleri dışında gerekse hafta sonları *İhtiyaç Odaklı Kur'ân Kursları* açılmıştır.²⁰⁹ Kur'ân kursları işlevselliklerine göre A-B-C ve D grubu şeklinde kategorize edilmiştir. Hafızlık eğitimi için *Hafızlık Takip Komisyonu* ve *Hafızlık Tespit Komisyonu* kurulmuştur.²¹⁰ Bu çalışmalar neticesinde Kur'ân kursları yeni bir döneme girmiş, önceki dönemde kaybettiği etkinliğini yeniden kazanmıştır. 10 Aralık 2021 itibarıyla 1975 yılından günümüze kadar Başkanlık tarafından yapılan hafızlık sınavlarında belge alanların sayısı 200 bine yaklaşmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Kur'ân kurslarında hâlihazırda 80 bin civarında öğrenci hafızlık yapmaktadır.²¹¹

3.2. Trabzon'da Hafızlık Geleneği

Tarihi milattan öncesine dayanan, kimler tarafından ve ne zaman kurulduğu konusunda kesin bilgi olmayan; M.Ö. 400 yılına ait bir kaynakta ilk defa hakkında söz edilen Trabzon, kurulduğu günden itibaren gerek stratejik konumu gerekse bir liman şehri olması hasebiyle ilk çağlardan itibaren siyasi çekişmelere sahne olmuş, çok sayıda saldırının hedefi olmuştur. Her dönem siyasi otoritesini ve stratejik gücünü koruyan Trabzon, bu yönüyle çeşitli imparatorlukların hedefi haline gelmiş, elde etmek için çetin mücadeleler verilmiş, nihayetinde birçok medeniyetin hüküm sürdüğü bir şehir olmuştur. Kadim bir şehir geleneğine sahip olan ve birçok medeniyeti bünyesinde barındıran Trabzon, 1461'de Fatih'in şehri fethetmesi akabinde ilk olarak kiliselerin camiye çevrilmesi, yeni camiler ve medreselerin inşa edilmesi ve başka bölgelerden getirilen Türklerin şehrin çeşitli yerlerine yerleştirilmesiyle kaderi değişmiş, kısa süre içerisinde bir Türk-İslam şehrine dönüşmüştür.²¹²

Şehrin İslamlaşmasını hızlandırmak için ilk olarak şehir merkezinde bulunan ve fetih'e kadar hem manastır hem de kilise olarak hizmet veren, o dönemde Panaghia Chrysokephalos Virgin/Altunbaşı Bakire-Meryemana Kilisesi olarak isimlendirilen

²⁰⁹ Erbaş, “Diyanet İşleri Başkanlığının Kur'an Öğretimi ile İlgili Hizmetleri”, ss. 22-23.

²¹⁰ Bkz. “Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği,” 7 Nisan 2012 tarih ve 28257 sayılı Resmi Gazete. Kurs kategorileri için 12. Maddenin 2. Fıkrası, Hafızlık takip komisyonu için madde 20, Hafızlık tespit komisyonu için madde 23.

²¹¹ <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/33014>. Erişim Tarihi: 09.05.2022.

²¹² Heath W. Lowry ve Feridun Emecen, “Trabzon”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, C. 41, ss. 296-301.

kilise, Fatih tarafından camiye dönüştürülmüştür.²¹³ Osmanlı döneminde Cami-ı Atik adıyla anılan caminin bitişiğinde, bulunduğu mahallenin ve şehrin Müslüman nüfusunu artırmak ve camiye cemaat kazandırmak amacıyla, mevcudiyeti günümüze ulaşamayan sıbyân mektebi, Fatih adına bir medrese, imaret, dârülkurrâ ve kütüphane kurulmuştur.²¹⁴ Günümüzde Ortahisar veya Büyük Fatih Camii olarak isimlendirilen bu mabet, fetihle birlikte şehrin ve civarının İslamlaşmasına zemin oluşturan ana merkezlerin başında yer almıştır.

Anadolu’da Türk-İslam topraklarına en geç dâhil olan şehirlerden biri olan Trabzon, fetihten sonra yapılan nüfus mübadelesi ve yürütülen yoğun eğitim öğretim faaliyetleriyle İslam’ın hızla yayıldığı ve Türk kültürünün hâkim olmaya başladığı bir şehre dönüşmüştür.²¹⁵ Bu meyanda bugün bulunduğu mahalleye de ismini veren ve o dönemde *St. Eugenios Kilisesi* olarak bilinen ikinci kilise de Fatih tarafından fethin sembolü olarak camiye çevrilmiştir. Osmanlı döneminde *Camii-Cedid* olarak adlandırılan mabet, günümüzde *Yeni Cuma Camisi* olarak bilinmektedir. Bunun gibi birçok kilise o dönemde camiye çevrilmiştir.²¹⁶ Camiye dönüştürülen bu kiliseler o dönemde Trabzon’da ki ilk eğitim kurumlarını oluşturmuştur.²¹⁷ Bazı kiliselerin, cemaatiyle birlikte İslam’ı kabul ettiği ifade edilmektedir.²¹⁸ Gerek kiliselerin camiye çevrilmesi gerek bu camilerin etrafına Müslüman nüfusun yerleştirilmesi gerekse açılan yeni eğitim kurumları ve yapılan yeni camiler Trabzon’un hızla Türkleşmesini ve İslamlaşmasını sağlamıştır.

Özellikle bu dönemde şehre atanan valiler, medrese inşa etme ve kütüphane oluşturma gibi şehrin gelişmesi, İslamlaşması ve bir Türk yurdu olması yönünde birçok çalışma yapmışlardır. Eğitim öğretim faaliyetlerine öncelik veren yöneticiler, şehrin birer sembolü olan camii medrese, köprü gibi günümüze ulaşan tarihi eserleri

²¹³ Funda Kurak Açıcı ve Olcay Köse, “Trabzon/Ortahisar Fatih Büyük Camii’nin Bölgedeki Turizm Bağlamında Yarattığı Sürdürülebilir Gelişim”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Yalvaç Akademik Dergisi* 2017, C. 2, S. 1, s. 37.

²¹⁴ Haşim Karpuz, “Ortahisar Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, C. 33, ss. 407-408.

²¹⁵ Mesut Piyale, “Trabzon’da Eğitim ve Kültür Hayatı (1839-1923)”, Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1988, s. 7.

²¹⁶ Bkz. Lowry ve Emecen, “Trabzon”, ss. 296-301.

²¹⁷ İsmail Hakkı Demircioğlu, “1881 - 1908 Döneminde Trabzon Sancağı” Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s. 34.

²¹⁸ Fulya Üstün Demirkaya ve Serap Durmuş Öztürk, “15-16. Yüzyıl Trabzon’unda Fetih, Toplumsal Değişim ve Din”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2021, C.10, S. 3, s. 2882. Mahmut Goloğlu’dan nakil.

bu dönemde inşa etmişlerdir. Özellikle etnik yapı açısından çeşitlilik arz eden şehirde, eğitime ve bu bağlamda medreselere büyük önem verilmiştir. Hedeflenen değişimi gerçekleştirmek için dönemin valisi Hızır Bey tarafından 1462’de *Fatih medresesi*, vali İskender Paşa tarafından 1529’da *İskender Paşa Medresesi*, vali Bâli Paşa tarafından 1605’te *Hatuniye Medresesi* ve vali Bıyıklı Paşa tarafından 1727’de *Zeytinlik Medresesi* yaptırılmıştır.²¹⁹

Bu medreselerin yanı sıra şehir merkezinde müderris pir Mehmet Nazif Efendi tarafından 1850’de *Saraçzade Medresesi* ve 1851’de Hacı Mehmet Nazif Efendi tarafından Trabzon merkezde kurulan ve son medrese olan *Pazarkapı Medresesi* yaptırılmıştır.²²⁰ 1889/1305 Trabzon Vilayet Salnamesine göre şehir merkezinde sekiz medrese bulunmaktadır. Bu medreselerden Saraçzade medresesinde 61, Pazarkapı Medresesinde 95, Hamza Paşa Medresesinde 45, Hatuniye Medresesinde 120, Çarşı Medresesinde 35, Müftü Medresesinde 30, Zeytinlik Medresesinde 25 ve İskender Paşa Medresesinde 80 olmak üzere toplam 491 talebe ve bu medreselerde eğitim veren 36 müderris bulunmaktadır.²²¹ Şehir merkezinden ayrı olarak kazalarda da benzer medreseler bulunmaktadır. Akçaabat kazasında Dürbinar mezarlık camiinin yanında 300’den fazla öğrencisi bulunan yatılı bir medrese mevcuttu.²²² 1305/1888 Trabzon vilayet salnamesine göre ise Dürbinar mahallesinde bulunan medresede 30, Pulathane medresesinde 250 öğrenci eğitim görmekteydi.²²³ Kaynaklarda yer alan bilgilere Trabzon vilayetinin diğer kazalarında olduğu gibi Of kazasında da çok sayıda medrese, müderris ve talebe bulunmaktadır. Bu medreselerde haftalık 36 saat ders yapıldığı ifade edilmektedir.²²⁴ O dönemde bu günkü Çaykara ve Dernekpazarı ilçelerini de kapsayan Of kazasında toplam 42 medrese bulunmaktaydı. Bu medreselerde eğitim gören öğrenci sayısı yaklaşık 2.710 civarındaydı. Eski ismi Çifaruksa yeni ismi Uğurlu

²¹⁹ Piyale, “Trabzon’da Eğitim ve Kültür Hayatı (1839-1923)”, s. 1. Murat Uraz ve Mahmut Goloğlu’ndan nakil.

²²⁰ Piyale, “Trabzon’da Eğitim ve Kültür Hayatı (1839-1923)”, s. 2.

²²¹ 1305/1888 Trabzon Vilayet Salnamesi, s. 118; Piyale “Trabzon’da Eğitim ve Kültür Hayatı (1839-1923)”, s. 2-3; Haşim Karpuz ve Mustafa Reşat Sümerkan, “Trabzon’da Dinî Eğitimin Mekâna Yansıması Medreseler”, *1. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu*, Trabzon Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2016, C. II, s. 1062.

²²² Piyale, “Trabzon’da Eğitim ve Kültür Hayatı (1839-1923)”, s. 3.

²²³ 1305/1888 Trabzon Vilayet Salnamesi, s. 119.

²²⁴ Piyale, “Trabzon’da Eğitim ve Kültür Hayatı (1839-1923)”, s. 3. Hasan Umur’dan nakil.

olan ve araştırmamızın konusu olan bu köyde Bakkalzâde İsmail Efendi tarafından kurulan medresede 180 öğrenci eğitim görmekteydi.²²⁵

Trabzon vilayetine bağlı kazalar arasında medrese ve öğrenci sayısı en fazla olan Of kazasıydı. Maçka kazası hariç diğer kazalarda da büyük küçük çok sayıda medrese bulunuyordu.²²⁶ 1286/1869 Trabzon vilayet salnamesine göre o dönem Of kazasında 350 medrese ve bu medreselerde eğitim gören 2.364 öğrenci eğitim bulunmaktaydı.²²⁷ Ancak her ne kadar diğer kazalara göre Of kazasında fazla medrese olduğu ifade edilmiş olsa da kazanın gerek coğrafi yerleşim sayısı gerekse nüfus hacmi bakımından değerlendirildiğinde bu sayının abartılı bir sayı olduğu ortaya çıkmaktadır. Salnamede 350 sayısına yer verilmiş olmasının nedenlerini muhtemel şöyle ifade edebiliriz. Bu sayıya sıbyân mektepleri eklenmiş olabilir veya 35 rakamı yerine yanlışlıkla 350 yazılmış olabilir yahut evlerinde özel ders veren kişiler de bu sayıya eklenmiş olabilir. Ayrıca o dönemde Of kazasında 82 müderrisin olduğu ve bu müderrislerin her ne olursa olsun 350 medresede eğitim vermelerinin imkânsız olduğu²²⁸ ifade edilmektedir. Salnamede Of kazasına dair verilen sayıya kazadaki bütün eğitim kurumları, camiler ve mescitlerin dâhil edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Trabzon'un Fatih tarafından fethedilmesinden itibaren gerek kiliselerden dönüştürülen gerekse yeni oluşturulan eğitim kurumlarında Selçuklulardan miras alınan ve geliştirilen medrese eğitimi verilmeye başlanmıştır. Eğitim programı, din eğitimi ağırlıklı olup temel kaynakların yanı sıra hocanın seçtiği kitaplar ve dersler üzerinden yürütülmekteydi. Bu nedenle medreselerde sistem sınıf geçme üzerine değil, ders geçme temeline dayanıyordu. Medreseler, çeşitli kademe ve derecelere ayrılmıştı. Eğitim olarak, hafızlık eğitiminin yanı sıra hem dini hem de fenni ilimler verilmekteydi.²²⁹ Osmanlının Trabzon'u fethetmesinin ardından kurulan medreseler vasıtasıyla hafızlık geleneği Trabzon'da başlamış oldu.

²²⁵ 1305/1888 Trabzon Vilayet Salnamesi, s. 128.

²²⁶ Mesut Çapa, "Tevhîd-İ Tedrisat Sonrası Trabzon'da Eğitim", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2001, C. 16, S. 1, s. 22.

²²⁷ 1286/1869 Trabzon Vilayet Salnamesi, s. 71.

²²⁸ Mustafa Tuncer, "Of Hocaların Yetiştikleri Medreseler, Talebe ve Medrese Sayılarına İlişkin Bazı Rivayetlerin Analizi", *Giresun Üniversitesi Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, C. 9, S. 16, ss. 31-32.

²²⁹ Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, 2008, C. 17, S. 1, ss. 27-31.

3.2.1. Of'ta Medrese Geleneği ve Hafızlık Eğitimi

Of'ta fetihten itibaren var olagelen medrese geleneği ve bu bölgede yürütülen hafızlık eğitimine geçmeden önce Of'un tarihi ile ilgi kısaca bilgi vermek istiyoruz. Zira araştırmamızın temelini oluşturan bu coğrafyayı kültürel, sosyal, siyasal ve dini açıdan tanımamızın, tezimizin izahına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

XIX. yüzyılda bir sahil kasabası olarak ortaya çıkan Of, kurulduğu andan itibaren birçok devletin hâkimiyeti altına girmiştir. Bu günkü Of'un bulunduğu yerde XIX. Yüzyıla kadar bir yerleşim yeri mevcut değildi. Daha önce Solaklı deresinin denize ulaştığı mevkide bulunan Moroz iskelesi ve ticaret merkezinden ibaret olan bu yörede XVIII. yüzyılda cami inşa edilmiştir. Köylerde imkân olmadığı için Cuma namazını kılmak ve pazarını yapmak amacıyla bir gün önceden buraya gelen halk, büyük bir yoğunluk oluşturmaya başlamış, bu durum barınma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Köyden gelen halkın barınma ihtiyacını karşılamak için iskân alanları oluşturulmasıyla Of kasabası bu günkü yerinde teşekkül etmiştir.²³⁰ Bilinenin aksine bu bölgeye ilk yerleşenler Yunanlılar değil; onlardan evvel Orta Asya'dan gelen Türk boylarıdır. Osmanlıdan önce Hristiyan Türklerin bu bölgedeki varlığı Of bölgesiyle sınırlı değildir. Bunlar Of'un yanı sıra genel olarak gruplar halinde Trabzon'un doğusuna yerleşmişlerdir. VI. Yüzyılda Doğu Roma imparatorluğunun hâkimiyetine girmesiyle hem koloniciler hem de o dönemde bölgede yaşayan halk Ortodoks inancının etkisiyle asimile olmuş, Rum diye adlandırılan bir halk ortaya çıkmıştır.²³¹

Osmanlı devletinin bölgeyi fethetmesine kadar genel olarak Hristiyanlık dini üzere yaşayan halk, fetihle birlikte Osmanlının iskân politikası neticesinde başka bölgelerden getirilen Müslüman Türkler sayesinde Of havalisinde hem İslamiyet hızla yayılmaya başlamış hem de Türk hâkimiyeti giderek güçlenmiştir.²³² İslamiyet'in halk tarafından benimsenmesi ve İslam'ın bu coğrafyada etkin hale gelmesinde halkının genel itibarıyla Türk olması önemli bir etkidir. Zira Türklerin geçmişten beri benimsedikleri inançla İslamiyet'in paralellik arz etmesi neticesinde, İslamiyet'i

²³⁰ İbrahim Tellioglu, "Of Tarihine Dair Bazı Gözlemler", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2015, C. 9, S. 18, s. 96; Feridun Emecen, "Of Kasabasının Ortaya Çıkışı Üzerine Notlar", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2006, C. 1, S. 1, ss. 45-46.

²³¹ Tellioglu, "Of Tarihine Dair Bazı Gözlemler", ss. 99-103.

²³² Tellioglu, "Of Tarihine Dair Bazı Gözlemler", s. 101.

benimsemeleri kolay olmuştur. Karakteristik olarak özgürlüklerine düşkün oldukları kadar din ve inançlarına da düşkün bir ırk olarak bilinen Türkler,²³³ Trabzon ve Of'a gelmeleriyle bu bağlamda bölgenin tarihine yön vermişlerdir. Özellikle Müslüman bir imparatorluğun başa geçmesiyle kendine geniş hareket alanı bulan Müslüman Türkler, buralarda yoğun bir irşat, ihtida ve eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Öyle ki bu gayret hem bölgeyi hem de ülkeyi ihya ve inşa etmiştir. Buradaki medreselerde yetişen âlimler, eğitim öğretim alanında verdikleri mücadele neticesinde çok sayıda "Of lu Hoca'nın" yetişmesine ve bölgenin ilim ve âlim merkezi olmasına vesile olmuştur.

Buraya özellikle Konya ve Maraş'tan getirilip iskân ettirilen Türklerin, bölgenin İslamlaşmasında önemli katkıları olmuştur. Öyle ki halk arasında efsaneleşen, tarihten beri bölgede dilden dile anlatılan ve bazı kayıtlarda da yer alan Maraşlı şeyh Osman ve kardeşlerinin bu bölgeyi Müslüman ettiği yönünde rivayeteler bulunmaktadır.

Ancak kaynaklarda böyle bir bilginin varlığına kesin olarak rastlanmamaktadır. Olsa olsa bu kişileri Of ve civarında Müslümanlığın yayılmasında ve Müslüman olanların dini inanç ve bilgilerini artırma noktasında katkı sağlamış kişiler olarak düşünmek daha gerçekçi olur.²³⁴ Çünkü bu kardeşlerin Of'a geldikleri ve burada toplu bir ihtida faaliyeti yürüttüklerine dair kayıtlarda bir vesika bulunmamaktadır.²³⁵ Özellikle yörenin İslamlaşmasında ana etken olarak halk nezdinde anlatıla gelen bu efsane şehrin tarihi ile ilgili kitaplara da konu olmuştur.²³⁶ Kaynaklarda yer alan bilgilere göre bu kişilerin iskân edip irşat faaliyetleri yürüttükleri iddia edilen köye, önceki ismi değiştirilerek *Maraşlı* ismi verilmiştir.²³⁷ Yöre ile ilgili Hz. Ömer dönemine atfedilerek anlatılan bir diğer rivayette ise, Rum İmparatorluğu döneminde bu bölgede meşhur Hristiyan âlimlerinin olduğu, büyük vazifelere gönderilecek

²³³ Salim Koca, "Türkler ve İslamiyet", *Erdem Dergisi*, 1996, C. 8, S. 22, ss. 267-269.

²³⁴ Tellioglu, "Of Tarihine Dair Bazı Gözlemler", s. 105.

²³⁵ M. Hanefi Bostan, "Maraşlı Şeyh Osman Efendi'nin Of Bölgesinin Türkleşme ve İslamlaşmasındaki Etkisi", *I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, Avrasya Üniversitesi Yayınları 2019, Trabzon, s. 257.

²³⁶ Trabzon'un tarihini anlatan en eski eserlerden Şakir Şevket'in "Trabzon Tarihi" adlı kitabının yeni baskısının 96. Sayfasında, Mahmur Goloğlu "Trabzon Tarihi" adlı eserinin 174. sayfasında, 1313/1896 Vilayet Salnamesi Sayfa 208 ve 1039/1892 Vilayet Salnamesi sayfa 210-211'de yer almaktadır.

²³⁷ Haşim Albayrak, "Kahramanmaraşlı Saçaklızâdeler'in Of ve Çevresinin İslamlaşmasına Yaptığı Katkıları", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, Değişim Yayınları, İstanbul 2016, C. I, s. 389.

âlimlerin bu bölgeden seçildiği ile ilgilidir.²³⁸ Of ve bölgesine İslamiyet'in ulaşması, yayılması ve bir ilim, irfan merkezi olmasına yönelik bir diğer rivayet de şöyledir: Bu günkü Çifaruksa/Uğurlu adıyla bilinen köyde *Cemaat-i Sâdâd* adında muhtemel dervişlerden oluşan bir gruba rastlandığıdır.²³⁹ Bu rivayet 1554 tarihli arazi ve nüfus bilgilerinin yer aldığı tahrir defterine dayandırılmıştır.

3.2.2. Osmanlı Döneminde Of Kazasında Bulunan Medreseler

Osmanlı tarafından fethedildikten sonra yaklaşık birinci yüz yıl içerisinde Of'ta, kayıtlara yansımış bir medrese, müderris, ulema, talebe gibi eğitime dair kavramlara rastlanmamıştır. Bu konuda ilk tarihi verilere 17. yüzyıl sonundaki şeriyye sicillerinde rastlanmaktadır.²⁴⁰ 1699 tarihli şeriyye belgesine dayandırılarak aktarılan bilgiye göre yöre halkından İbrahim adında bir zatın ilim tahsil etmek için İstanbul'a gitmek amacıyla bir miktar para karşılığında evini sattığından bahsedilmektedir.²⁴¹ Bu da göstermektedir ki o dönemde bu bölgede eğitim öğretim yapılmaktadır. Muhtemel bu kişi köyünde yeterli ilmi tahsil ettikten sonra daha ileri düzeyde bir eğitim almak için İstanbul'a gitmeyi istemiştir. Bu da bu bölgede var olan eğitim hareketliliğinin varlığını göstermektedir.

Osmanlı döneminde medreseler ya devlet ricalinin eliyle ya mahalle halkının yardımlarıyla ya da imkânı olan kişilerin özel gayretleriyle kurulmuştur.²⁴² Bu itibarla medreseler, kurucu kişiye nisbetle isimlendirilmiştir. Bunun en bariz örneklerinden biri Of bölgesinde görülmektedir. Bu durum hem buradaki eğitim öğretim faaliyetinin yoğunluğunu hem de insanların ilme olan teveccühünü göstermektedir. Aşağıda yer alan tabloda da görüleceği gibi Of bölgesi Trabzon vilayetinin diğer bölgelerine nazaran ilmi seviye açısından tartışmasız bir üstünlüğe sahiptir. Bunda en önemli pay, halkının ilme ve irfana olan düşkünlüğüdür. Bu durumu 1892 Trabzon Vilayet Salnamesinde yer alan şu ifadeler de desteklemektedir: “*Of kazası ahalisi ale'l-umum*

²³⁸ Albayrak, “Kahramanmaraşlı Saçaklızâdeler'in Of ve Çevresinin İslamlaşmasına Yaptığı Katkıları”, s. 390; Yağmur Dönmez, “Ulus-Devlet, Milliyetçilik ve Etnik Kimlik: Bir Çaykara Etnografisi” Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2019, s. 66-67, 124. Dip not.

²³⁹ M. Hanefi Bostan, “XV.-XVI. Asırlarda Çaykara'da İslamiyet ve Maraşlı Şeyh Osman Efendi”, *Çaykaralılar*, 1994, s. 21.

²⁴⁰ Mustafa Tunçer, *Bir Marka Değeri Olarak Oflu Hoca Kimliği ve Yetiştirdiği Ortam*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019, s.128

²⁴¹ Tunçer, “*Oflu Hoca*”, s. 129.

²⁴² Ünal Taşkın, “1317 (1899 1900) Maarif Salmâmesine Göre Trabzon'da Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2009, C. 2, S. 7, s. 260.

zeki ve fâtin olup istidat ve kabiliyet-i fitriyeleri bir derece-i fâikadadır. Of kazası öteden beri büyük büyük âlimlere cilevegâh-ı zuhur olmuş bir yerdir. Buranın ahalisi öteden beri tahsili uluma olan meyil ve rağbetlerini hala muhafaza etmekte ve bu sayede dâhili kazada mevcut medreselerde bührdar-ı feyz-i ilim ve irfan olmuş birçok ulema yetişmektedir. Bu medreselerde Türkçe bilmeyen talebeye dersler hocalar tarafından Rumca tahrir ediliyordu.”²⁴³

1888 tarihli Trabzon Vilayet salnamesinde Of medreselerine dair verilen tabloda bu durumu görmek mümkündür.²⁴⁴

Tablo 3.1. 1888 Trabzon Salnamesine göre Of (Çaykara)’da ki medreseler

	Medresenin Yeri	Medrese Adı	Talebe	Müderris	Medresenin Yeri	Medrese Adı	Talebe
1	Çarşı	Müftü Efendi	45	22	Akkilisa	Mehmet E.	30
2	Çufaruksa	Bakkalzâde İsmail E.	180	23	Zisino	Mehmet E.	60
3	Şinik	Abbas Efendizâde Mehmet E.	150	24	Zisino	İsmail Efendi	80
4	Nefs-i Zah	Mehmet Efendi	60	25	Zisino	Mahmut Efendi	30
5	Çoroş	Hacı Mehmet E.	60	26	Hopşera-i Ulya	Hacı Osman E.	70
6	Anaso Mezraı	Mehmet E.	40	27	Hopşera-i Süfla	Mehmet E.	60
7	Anaso Mezra	Abdülkerimzade M.	50	28	Hopşera-i Süfla	Hacı İsmail	60
8	Mimilos	Müftüzâde Mustafa	30	29	Holomakidanos	Mustafa E.	60
9	Paçan	Hacı Salih E.	100	30	Holomakidanos	Mahmut E.	60
10	Ogene-i Ulya	Hacı Şeyhzâde Mustafa E.	60	31	Kalanas	Şeyh Ahmet	80
11	Ogene-i Süfla	Hacı Tahir E.	80	32	Zenozena	Hafız Lokman	60
12	Şur Babayoros	Mehmet Efendi	50	33	Holo Mezraı	Holomezraı	40
13	Şur	Mahmut Efendi	150	34	Kondi	Hacı Yusuf E.	80
14	Alisinos	Hacı Osman E.	30	35	Mapsino	Talip Efendi	100
15	Gorgoras	Mahmut Efendi	60	36	Hundez	Bakkalzâde Hüseyin E	120
16	Zeleva	Hacı Ahmet E.	80	37	Maki	Ali E.	100
17	Kadahor	Mehmet Efendi	20	38	Keler-i Ulya	Ahmet Efendi	55

²⁴³ 1309/18192 Trabzon Vilayet Salnamesi, ss. 210-211.

²⁴⁴ 1305/1888 Trabzon Vilayet Salnamesi, s. 127-130; Kudret Emiroğlu, çev., *Trabzon Vilayet Salnamesi 1888*, Emek Ofset, Ankara 2002, C. 13, ss. 260-267.

18	Holaisa	İbrahim Efendi	120	39	Eskipazar	Ahmet E.	30
19	Kadahor	Numan Efendi	40	40	Hastikoz	Numanzâde Mustafa E.	50
20	Fotinos	Müslim Efendi	70	41	Melinoz	Sait E.	70
21	Zeno	Ahmed E.	80	42	İşkenaz	Mehmet E.	40

Günümüzde ilçe olan Çaykara, Dernekpazarı ve Hayrat o dönemde Of'a bağlı köy veya kasaba statüsünde idi. Tabloda verilen bilgiler bu durumu teyit etmektedir. Bu itibarla “Of lu Hoca” kavramı bu coğrafyada bulunan tüm âlimleri kapsamaktadır. Zira bölge ile ilgili yapılan arşiv araştırmalarında 54 Trabzonlu müderris içinde Of'a ait 21 âlimin 13'nün Çaykara veya Dernekpazarı ilçesine bağlı köylerde doğdukları tespit edilmiştir.²⁴⁵ Gerek Maraşlı kardeşler ile ilgili anlatılanlar gerekse medrese kuran hocaların doğdukları köylere bakınca o günkü Of bölgesine İslamiyet'in ve ilimin yayılması Çaykara üzerinden olmuştur diyebiliriz. Bölgede ilimin merkezi ve eğitimin lokomotifi olan âlimlerin kendi köylerinde veya başka köylerde eğitimlerini tamamladıktan sonra Of bölgesinin diğer köylerine giderek birçok öğrenci yetiştirdikleri bilinmektedir. Bölge ile ilgili kaynaklarda yer alan bu bilgiler neticesinde Of ve çevresinde İslamiyet'in ve ilimin yayılması iç bölgelerden sahile doğru olmuştur.²⁴⁶

O dönem Trabzon geneline bakıldığında Of'un, gerek medrese, müderris, talebe konusunda gerekse dini yapı ve din görevlileri bakımından diğer bölgelerden sayısal

²⁴⁵ Sadık Albayrak, “1914 Yılında Trabzon Medreseleri ve Çaykara'da İlmi Hayat”, Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-I, Eser Ofset, Trabzon 2002, C. I, s. 303; Tunçer, “Of lu Hocaların Yetiştikleri Medreseler, Talebe ve Medrese Sayılarına İlişkin Bazı Rivayetlerin Analizi”, s. 30.

²⁴⁶ Maraş'tan gelerek İslamiyet'in bu bölgeye ulaşması ve yayılmasında büyük katkıları olduğu anlatılan Maraşlı Şeyh Osman ile kardeşleri Hasan ve İlyas Efendi ile ilgili 1896-1892 Trabzon Vilayet salnamesinde ve diğer kaynaklarda; Maraş ulemasından Osman Efendi adında bir zatın, Bayburt yoluyla her nasılsa Çaykaranın Paçanlı köyüne gelerek ahaliyi ve Hristiyan âlimleri ihtida ettiği anlatılmaktadır. Diğer iki kardeşten İlyas Efendinin Yente (Çayıroba)'ye, Hasan efendinin de Eskipazar'a yerleşerek buralarda irşat ve ihtida faaliyetleri yürüttükleri anlatılmaktadır. Bu bilgiler şifahi olarak tarihten beri anlatıla gelmektedir. Ancak bu bilgileri tevsik edecek bir belge mevcut değildir ve buralara hangi tarihte geldikleri ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Bostan, “Maraşlı Şeyh Osman Efendi' nin Of Bölgesinin Türkleşme ve İslamlaşmasındaki Etkisi”, s. 257; Dönmez, “Ulus-Devlet, Milliyetçilik Ve Etnik Kimlik: Bir Çaykara Etnografisi”, s. 66-67; Albayrak, “Kahramanmaraşlı Saçaklızâdeler'in Of ve Çevresinin İslamlaşmasına Yaptığı Katkıları”, s. 387; Tahsin Özcan, “Saçaklızâde Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2008, C. 35, s. 368-370. Araştırmamızın konusu olan Of'un, eski imiyle Çıfaruksa köyünde ilk medreseyi kuran Bakkalzâde İsmâil Hakkı efendi de Çaykaranın Şinek köyünde doğmuş orda yetiştikten sonra Çıfaruksa' ya gelerek burada ilk medreseyi kurmuştur. Y. Şevki Yavuz, “Bakkalzâde İsmâil Hakkı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 545.

olarak oldukça ileride olduğu 1869 tarihli Vilayet salnamesinde yer almaktadır. Bu durumu net görebilmek için Trabzon vilayetine bağlı tüm kazaların medrese, dini yapı, görevli ve talebe sayılarına bakmak yararlı olacaktır.

Tablo 3.2. 1869 yılı Trabzon Sancağında bulunan dini yapı ve görevliler

Kaza ve Nahiye	Talebe	Medrese	Müdürris	Cami	Mescit	İmam	Hatip	Kilise	Rahip
Trabzon Şehri	174	9	9	32	12	38	30	21	19
Vakıfkebir Mah.	307	11	11	100	-	26	91	-	-
Akçaabat Mah.	55	1	1	78	18	29	69	39	41
Vakıfsağır Mah.	-	-	1	46	5	-	46	27	31
Maçka Mah.	-	-	-	24	-	26	22	118	96
Rize Kazası	155	8	6	124	29	66	119	3	3
Kuraisaba Mah.	25	1	1	25	-	-	25	-	-
Of Kazası	2364	350	82	139	150	98	137	6	10
Sürmene Mah.	110	8	8	95	18	113	95	16	11
Tirebolu Kazası	-	-	3	45	-	45	45	29	14
Görece Nah.	20	3	3	29	1	25	22	6	3
Giresun Kazası Kuruk Nahiyesi	215	15	11	31	12	50	38	24	18
Keşap Nah.	166	5	4	38	2	7	29	6	4
Akköy Kazası	481	7	7	34	-	19	34	24	15
Bucak Kazası	140	7	13	58	4	30	56	31	21
Perşembe Nah.	233	6	6	39	-	1	39	2	2
Ulubey Hapsemena	140	3	3	40	3	8	39	24	26
Aybastı Nah.	69	1	1	13	-	-	10	7	5
TOPLAM	4654	435	170	990	264	579	946	383	318

Tabloda yer alan verilere bakıldığında Of'un o günkü nüfus ve yerleşim dağılımı, medrese sayılarıyla müdürris sayıları arasındaki orantısızlık ve 1881 salnamesinde medrese sayısının 65 olarak verilmiş olması; bölgedeki medreselerle ilgili yapılan araştırmalarda 1914 yılında Of'ta 69 medresenin bulunduğu tespiti buradaki sayıya ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır.²⁴⁷ Mevcut tablodaki sayıların birtakım nedenlerle fazla veya yanlış yazılma ihtimali olsa da medrese ve dini kurum ve görevli sayısı bakımından diğer kaza ve nahiyele nispetle bu sayının Of'ta oldukça fazla olduğu görülmektedir. 1914 yılı itibarıyla Trabzon vilayetinde bulunan medreselerin 23 tanesi şehir merkezinde, 69 tanesi Of'ta, 37 tanesi

²⁴⁷ Tunçer, "Of'lu Hocaların Yetiştikleri Medreseler, Talebe ve Medrese Sayılarına İlişkin Bazı Rivayetlerin Analizi", s. 33.

Sürmene’de, 7 tanesi Akçaabat’ta, 12 tanesi Vakfikebir’de, 1 tanesi Maçka’da olmak üzere toplam 149 medrese bulunmaktaydı. Bu medreselerde toplam 4.664 öğrenci eğitim görmekteydi. Bunların 763’ü Trabzon merkezdeki medreselerde eğitim görürken, 1.482’si Of, 557’si Akçaabat, 680’i Sürmene, 581’i Vakfikebir, 22’si Maçka’da eğitim görmekteydi.²⁴⁸ 1914 yılında Of kazasına bulunan medrese ve öğrenci sayılarının dağılımı tabloda yer almaktadır.²⁴⁹

Tablo 3.3. 1914 yılında Of kazasında bulunan medrese ve talebe sayıları (Çaykara medreseleri dâhil)

Sayı	Adı	Tal.	Sayı	Adı	Tal.	Sayı	Adı	
1	Eskipazar	5	24	Hündez	19	47	Şur (x)	23
2	Çifaruksa	57	25	Halman	13	48	Zeleva (x)	23
3	Zenozena (x)	9	26	Arşela (x)	3	49	Foetli	8
4	Kondu	20	27	Süleyman (Zisino)	51	50	Bababoroş (?) (x)	41
5	Mapsino	37	28	Çivaloz	10	51	Ğorgoras (x)	36
6	Kalis	3	29	Ebuban (?)	28	52	Hoşkaz-ı Ulya	19
7	Çalek	12	30	Erşeme/İrşeme	34	53	Zihono (x)	8
8	Visir	7	31	Kumanit	7	54	Baçan (x)	5
9	Arhançelo	12	32	Zariyoz (?)	5	55	Yarakar	8
10	Haksa	15	33	Filas	15	56	Hopşera-ı Ulya (x)	31
11	Çoruk	12	34	Harvel	14	57	Anaso (x)	58
12	Mezire	22	35	Ogene-ı Ulya(x)	22	58	Anaso-ı Süfla (x)	7
13	Samiri	11	36	Zeno(Camii Kebir) (x)	18	59	Çoroş (x)	81
14	Mavrand-ı Ulya	29	37	Keler	3	60	Miço	23
15	Kondu-ı Ulya (x)	23	38	Ogene-ı Süfla (x)	22	61	Fot (x)	31
16	Ukşul	6	39	Zeno(Aksilsu) (x)	14	62	Şerah (x)	51
17	Mavrand-ı Süfla	14	40	Tervel	6	63	Balaban	7
18	Kondu-ı Süfla (x)	10	41	Alişinos (x)	34	64	Kalanas (x)	19
19	Savan	9	42	Fotus/Fotnos (x)	7	65	Makidanos (x)	16
20	Melinoz	19	43	Ancibranoz	9	66	Yavan	16
21	Okşoho	18	44	Şinek (x)	112	67	Hopşera-ı Süfla (x)	17

²⁴⁸ Albayrak, “1914 Yılında Trabzon Medreseleri ve Çaykara’da İlmi Hayat”, ss. 304-313; Tunçer, *Bir Marka Değeri Olarak Oflu Hoca Kimliği ve Yetiştirdiği Ortam*, s. 139.

²⁴⁹ Albayrak, “1914 Yılında Trabzon Medreseleri ve Çaykara’da İlmi Hayat”, ss. 306-309. Bu bilgiler, araştırmacı tarafından İstanbul İl Müftülüğü Meşihat Arşivinde yer alan Taşra Medreseleri başlıklı 158 no’lu defterden elde edilmiştir; Tunçer, *Bir Marka Değeri Olarak Oflu Hoca Kimliği ve Yetiştirdiği Ortam*, s. 140. Tabloda x işareti ile belirtilen medreseler, Çaykara medreseleridir.

22	Rehot	5	45	Holaysa (x)	61	68	Yaranoz	27
23	İşkenaz	8	46	Yalavas	20	69	Şerah-Şerah Gölü (x)	37

Tabloda yer alan medreseler, 1914 yılında Of ve nahiyesi olan Çaykara ile Of'a bağlı bucak olan Dernekpazarı genelinde yer alan medreselerin hepsini kapsamaktadır. Bu medreselerden 41 tanesi Of'ta yer alırken geri kalan 28 tanesi de Çaykara'da (Kadahor) bulunmaktadır. Neredeyse her köyünde bir medrese bulunan Of kazasının bazı köylerinde ise iki medresenin varlığı dikkati çekmektedir.²⁵⁰ Yukarıdaki tablo, o dönemde bu vadiye yürütülen eğitim öğretimin ne denli gelişmiş olduğunu ve halkın yürütülen bu faaliyetlere kendi gücü nispetinde maddi manevi destek vermek suretiyle yörede eğitim öğretimin gelişmesine ne derece katkı sağladığını göstermektedir. Zira halkın desteği olmadan bu kadar büyük bir eğitim faaliyetinin küçük bir kazadan ülke geneline yayılması ve ilim merkezi olarak tanınması ve yetiştirdiği âlimleriyle, hocalarıyla şöhret bulmuş olması mümkün gözükmemektedir.

Camilerin bitişiğinde olanların dışında, birçok müderrisin kendi hanesinin bir bölümünü tedrisata tahsis ettiği medreseler de mevcuttur. Hz. Peygamber döneminden beri süre gelen bu gelenek burada da yaşatılmış, köylerin her bir köşesi adeta bir ilim yuvası haline gelmiştir. Efendioğlu Ali Şakir Efendi, Dernekpazarı ilçesi güney mahallesinde 1899'da yaptırdığı evin bir bölümünü öğrencilere ders vereceği tarzda yaptırmış ve eğitim faaliyetini burada sürdürmüştür.²⁵¹ Yine Cumhuriyet dönemi din âlimlerinden Çaykaralı Hacı Hasan Efendi ismiyle tanınan Hasan Rami Yavuz Hoca Efendi evinin alt katını iki odalı bir medrese haline getirerek, 22 dönemde yaklaşık 300 talebeye icazet vermiştir.²⁵² Zikredilen yapılar kullanılmamakla birlikte günümüzde varlığını muhafaza etmektedir.²⁵³

Medreselerde eğitim, ilk olarak talebeye Kur'ân öğretmekle başladı. Bir yıl temel eğitimi alan talebe kabiliyetine göre ya hafızlığa başlatılır ya da doğrudan Arapça eğitimine yönlendirilirdi. Hafızlığı bitiren talebe Arapça eğitimine devam

²⁵⁰ Tunçer, Tunçer, Bir Marka Değeri Olarak Oflu Hoca Kimliği ve Yetiştirdiği Ortam, s. 140.

²⁵¹ Mehmet Günaydın, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış", *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, S. 12, s.110.

²⁵² Y. Şevki Yavuz, "Hasan Rami Yavuz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, C. 43, ss. 351-352; Günaydın, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış", s. 111.

²⁵³ Günaydın, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış", s. 111.

ederdi. Her ikisini yapmaya istidadı olmayan talebe, velisiyle görüşülerek eve gönderilirdi. Arapça eğitimi *Emsile*, *Bina*, *Maksut*, *İzzi* ve *Merah* kitaplarını kapsayan *Sarf* (etimoloji) ile başlar, *Avâmil*, *İzhâr*, *Kâfiye* ve *Molla Câmi* kitaplarını kapsayan *Nahiv* (formoloji) ile devam ederdi.²⁵⁴ Arapça gramer derslerinin yanında, *Celâleyn* ve *Beydavî* Tefsiri, *Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye* isimli Hadis kitabı, *Halebî Sağîr* ve *Mültekâ* isimli fıkıh kitabı, *İsagoci* isimli Mantık kitabı ve şerhleri Tasavvurat, Tasdikat- Molla Fenari okutulurdu. *Şerh-i Akâid*, *Haşiyeli Ramazan Efendi Akaidi* ve *Akâid-i Kesteli* ile Molla Hüsrev'in *Mir'âtü'l-Usûl* ve *Mirkâtü'l-Vüsûl* isimli fıkıh usulü kitapları okunan kitaplar arasındaydı. Bunların yanı sıra Taftazani'nin *Muhtasarü'l-Meânî'si*, Belâgat ilmiyle ilgili Mahmud el-Entâkî'nin *Metnü'l- Alâka'sı* okutularak böylece eğitim tamamlanmış olurdu.²⁵⁵ Talebenin yazıyı öğrenmesi ve geliştirmesi amacıyla günlük dersler deftere yazılırdı.²⁵⁶ Bu kitapların dışında okutulan başka ders kitapları da vardı.²⁵⁷ Ancak, zikredilen kitaplar genellikle her medresede okutulan ana kitaplardı.

Medreselerde okuyan öğrenciler genel itibariye Of ve havalisinden olmakla birlikte çevre illerden gelen talebeler de mevcuttu. Bu öğrencilerin yeme içme ve barınma ihtiyaçları genel itibariyle köylü tarafından karşılanırdı. Ya köylerdeki cami, mescit, medreselerin odalarında veya boş evlerde ya da köylülerin evlerinde birer ikişer şekilde kalırlardı.²⁵⁸ Medreselerde eğitimini tamamlayan talebeler için *İcazet Merasimi* bir diğer adıyla *İzin Duası* tertiplenirdi. Hafızlıktan icazet alacak talebeler, Cuma sabahı cemaatin huzurunda dönüşümlü olarak Kur'ân' okumaya başlar

²⁵⁴ Arapça gramerinin kelime yapısı, türemeleri ve fiil çekimlerini konu alan dalına denir. Nahiv, Arapça gramerinin söz dizimi, cümle yapısı ve kuruluş kuralları ile i'rab bölümünü kapsayan dalıdır.

²⁵⁵ Tunçer, "Of lu Hocaların Yetiştikleri Medreseler, Talebe ve Medrese Sayılarına İlişkin Bazı Rivayetlerin Analizi". 36; Günaydın, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış". 122-123; Haşim Albayrak, *Of lu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2008, s. 48; İ. Hakkı Bakkaloğlu, "Çaykara Medreseleri, Müderrisler ve İcazetnameler", Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu, Eser Ofset, Trabzon 2002, C. I, s. 338.

²⁵⁶ Günaydın, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış", s. 122.

²⁵⁷ Ali Kemal Saran, *Omuzumda Hemençe*, Kurtuba, Ankara 2009, ss. 227-228, 235-236; Bakkaloğlu, "Çaykara Medreseleri, Müderrisler ve İcazetnameler", s. 343.

²⁵⁸ Günaydın, *Of lu Aşıkutlu Hoca*, s.101-102; Saran, *Omuzumda Hemençe*, s. 230. Evini öğrenciye açarak ilim tahsil etmesine yardımcı olma geleneğine o dönemde özellikle Of ve civarında sıkça rastlamak mümkündür. Konu daha detaylı araştırıldığında daha tatmin edici sonuçlara ulaşılabileceği kanaatindeyiz. Zira aynı uygulama dedem Osman Keskinsoy tarafından yaklaşık 1945'lerde köyümüzdeki evimizde dedem tarafından oluşturulan imam odasında icra edilmiştir. Bu mekânı hafızlık yapmak için civar köylerden gelen talebelere tahsis etmiştir. Yemek, çamaşır vesaire ihtiyaçları dedemin annesi tarafından karşılanmıştır. Diğer ihtiyaçlar öğrenci velileri, köy halkı ve dedem tarafından karşılanmıştır. 10.04.2022 tarihinde halam Sakine Öztürkoğlu ile yaptığım mülakat.

cumartesi öğlene kadar Kur'ân'ı hatim ederlerdi. Öğrencinin sayısına göre son surelerin okunması tören gününe bırakılırdı. Pazar günü icra edilen *izin duasında* icazet alan hafızlar kalan sureleri gelen cemaatin huzurunda okurdu. Arapçadan icazet alan talebe ise seçtiği herhangi dini bir konuda 20-25 dakika vaaz eder, icazetnamesini hocasından alırdı. Verilen bu belgenin resmi bir geçerliliği yoktu.²⁵⁹ Ancak belge alan talebenin ilmi seviyesini göstermesi ve ilim halkasının devam ettirilmesi açısından hem hoca hem de talebe tarafından son derece önemsenirdi ve icazetnamede yer alan hocalar silsilesi ve bu silsilenin Hz. Peygambere kadar dayandırılması belge alan talebeye manevi bir haz verir, sorumluluk duygusu kazandırır.²⁶⁰

Trabzon Osmanlı tarafından fethedildikten sonra ivedilikle bir eğitim öğretim seferberliği başlamış bunun için bir taraftan yeni eğitim kurumları oluşturulmuş bir taraftan da eskileri revize edilerek halkın hizmetine sunulmuştur. Ayrıca eğitimi destekleyecek ve halkın gelişimine katkı sağlayacak kaynaklar için kütüphaneler oluşturulmuştur. Trabzon vilayetinde toplamda 12 Kütüphane bulunmaktadır. Bu kütüphanelerden biri 1868'de Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevi tarafından yaptırılan Of'un Uğurlu/Çifaruksa köyünde bulunmaktadır. Buradaki kitap sayısının 800²⁶¹ veya 2.036²⁶² olduğu ifade edilmektedir. Trabzon vilayetinde bulunan kütüphaneler arasında en fazla kitap bulunan kütüphanedir.²⁶³ Köyde bulunan medresenin yanına kurulan bu kütüphane, içerisinde kitap olmamakla birlikte bina olarak varlığını günümüzde de koruyan tek kütüphanedir.²⁶⁴ Diğerleri, yangın, yıkım ve savaş sonrası yaşanan yağmalamalar, kitapların ülke dışına çıkarılması ve ilgisizlik gibi nedenlerle günümüze kadar ulaşamamıştır.²⁶⁵ Bu kütüphanelerin dışında kişilerin kendilerine ait

²⁵⁹ Tunçer, *Bir Marka Değeri Olarak Oflu Hoca Kimliği ve Yetiştirdiği Ortam*, s. 144.

²⁶⁰ Saran, *Omuzumda Hemençe*, s. 236. Bu icazet geleneği Bazı Kur'an Kurslarında benzer şekilde devam ettirilmektedir. Gözlemlerimize göre, cemaatin huzurunda hatim uygulaması öncesine nazaran oldukça azalmıştır. Vaaz yapma uygulaması da aynı şekilde belli başlı kurslarda sürdürülmektedir.

²⁶¹ Tunçer, *Bir Marka Değeri Olarak Oflu Hoca Kimliği ve Yetiştirdiği Ortam*, s. 151. Kaynakların çoğunda aynı sayı verilmektedir. Farklı rakamlarda bulunmaktadır.

²⁶² Piyale, "Trabzon'da Eğitim ve Kültür Hayatı (1839-1923)", s. 70.

²⁶³ M. Emin Yolalıcı, "Maarif Salnamelerine Göre; Trabzon Vilayetinde Eğitim ve Öğretim Kurumları", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 19945, C. 5, S. 5, s. 468. Karşılaştırmak için aynı makalenin 467. Sayfasına ve Tunçer, *Bir Marka Değeri Olarak Oflu Hoca Kimliği ve Yetiştirdiği Ortam*, s. 151'e ve Kurumları", s. 257'ye bakınız.

²⁶⁴ Günaydın, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış", s. 125.

²⁶⁵ Piyale, "Trabzon'da Eğitim ve Kültür Hayatı (1839-1923)", s. 70; Tunçer, *Bir Marka Değeri Olarak Oflu Hoca Kimliği ve Yetiştirdiği Ortam*, ss. 151-152.

oluşturduğu kütüphaneler de vardır.²⁶⁶ Bu kütüphaneler ya varlıklı kişiler tarafından ya da devlet ricalince vakıf şeklinde kurulmuştur.²⁶⁷

3.3. Çifaruksa/Uğurlu Medresesi

Eski ismi Çifaruksa, yeni ismi Uğurlu olan ve Osmanlı döneminde Of'a bağlı bir köy iken Cumhuriyet döneminde köyden beldeye dönüşen ve bir müddet belde belediyesi olan, 2014'te belde belediyelerinin kaldırılmasıyla mahalleye dönüşen Uğurlu, Of merkezine 17 km uzaklıktadır. Köyün eski camisinden kalan belgelerden, köyde bulunan mezar taşlarından ve köyün merkezinde bulunan çınar ağacının yaş halkalarından elde edilen verilere göre köyün tarihinin 400 yıl öncesine dayandığı düşünülmektedir.²⁶⁸

İslamiyet'in fetihle birlikte bu coğrafyada hızla yayılması; başka yörelerden getirilen Müslüman Türk ailelerin buralara yerleştirilmesi neticesinde yürütülen ihtida ve irşat faaliyetleri bu bölgedeki eğitim öğretimin temelini oluşturmuştur. Çifaruksa köyü için bir diğer etken, o dönemde Trabzon'un İslamlaşma sürecine katkısı olduğu söylenen *seyyidler*, bir diğer ifadeyle *Cemaat-ı Sâdâd* adında bir zümrenin varlığının bu köy için de söz konusu olmasıdır.²⁶⁹ 1554 tarihli arazi ve nüfus sayım defteri olan tahrir defterine göre Çifaruksa köyünde üç haneden oluşan muhtemel bir dervişler topluluğu olan *Cemaat-i Sâdâd* adında bir gruba rastlandığından bahsedilmektedir.²⁷⁰ Bu topluluğun bu köye ve etrafına İslamiyet'i yaydığı veya yayılmasına katkı sağladığı ve bu köyde İslami eğitim sürecini başlattıkları muhtemeldir. 17. yüzyıldan itibaren Of bölgesinin birçok yerinde kurulan medreseler, özelde bölge insanına, genelde ülke halkına din eğitimi alanında önemli katkı sağlamışlardır. Bu medreselerden biri olan Çifaruksa/Uğurlu medresesi kurulduğu andan itibaren âdeta bir ilim merkezine dönüşmüş, ilmî faaliyet alt yapısı itibariyle Of'un en önemli merkezi haline

²⁶⁶ Geniş bilgi için bakınız. Süleyman Gür, "Eski Of Bölgesi Müderrislerinin Şahsi Kütüphaneleri", I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu, Değişim Yayınları, İstanbul 2016, C. I, ss. 629-40; Tunçer, *Bir Marka Değeri Olarak Oflu Hoca Kimliği ve Yetiştirdiği Ortam*, ss. 152-154.

²⁶⁷ Piyale, "Trabzon'da Eğitim ve Kültür Hayatı (1839-1923)", ss. 69-70; Yolalıcı, "Maarif Salnamelerine Göre; Trabzon Vilayetinde Eğitim ve Öğretim Kurumları", s. 467.

²⁶⁸ Adnan Cora, "Gümüşhaneli Hacı Ahmed Ziyaeddin Efendinin Of-Uğurlu'da Kurduğu Kütüphane", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon 2005, C. I, s. 406.

²⁶⁹ Mehmet Fatsa, "Trabzon Yöresinin İslamlaşma Süreci ve Zâviyeler", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2015, C. 18, s. 64.

²⁷⁰ Bostan, "XV.-XVI. Asırlarda Çaykara'da İslamiyet ve Maraşlı Şeyh Osman Efendi", s. 21. ²⁷² Y. Şevki Yavuz, "Bakkalzâde İsmâil Hakkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, C. 4, s. 545.

gelmiştir.²⁷¹ 1888 Trabzon Salnamesinde yer alan medreseler içerisinde en fazla öğrenciye sahip olması ve 1914 yılında Of kazasında bulunan medreseler arasında en fazla öğrenci bulunan medreseler içerisinde ilk sıralarda yer alması bu tespiti desteklemektedir. Yaptığımız araştırmaların sonucuna göre köyde medrese geleneği Bakkalzâde İsmail Hakkı Efendi ile başlamıştır. Aşağıda, adı geçen köyde medreseyi kuran Bakkalzâde İsmâil Hakkı ve medresenin günümüze kadar ulaşmasında büyük katkısı olan ünlü kıraat âlimi Mehmet Rüştü Aşıkkutlu ile medresenin bulunduğu köye kütüphane kurarak burada ki eğitime kitap açısından katkı sağlayan Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevi'nin hayatı ile ilgili bilgi verilecektir.

3.3.1. Bakkalzâde İsmâil Hakkı Efendi

1830 yılında Çaykara'ya bağlı Ataköy (Şinek)'de doğmuştur. İlk eğitimini köyde müderrislik yapan babası Mehmet Efendi'den almıştır. Daha sonra yörenin meşhur müderrislerinden Şinekli Abbas Efendizâde Mehmet Efendi'den Arapça eğitimini tahsil etmiştir. Tahsilini tamamlamak üzere Akdoğan (Yukarı Hopşera) köyü müderrisi Hâfizzâde İsmail Efendi'nin derslerine katılmıştır.²⁷² Tahsil hayatını burada tamamlayan Bakkalzâde İsmail Efendi 1857 yılında hocasından icazetini alarak mezun olmuştur.²⁷³

Müderrislik hayatına başlayan Hoca Efendi, kısa süreli görevlerin yanı sıra, sırasıyla, eskiden Giresun/Görece'ye bağlı iken şimdi Trabzon/Tonya'ya bağlı olan Kumyatak Köyü İskenderli medresesinde 5 yıl okutmuş, kardeşi Bakkalzâde Hüseyin Sabri Efendiyi de burada yetiştirerek ona icazet vermiştir. Vakıfıkebir'de müderrisliğe devam eden İsmail Efendi, daha sonra Of'un Çifaruksa (Uğurlu) köyüne geçerek buraya yerleşmiş ve 1864 yılında kendi adına kurduğu medresede fasılasız yaklaşık 50

²⁷¹ Mehmet Günaydın, "Reisu'l-Kurra Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'nun Kur'an Öğretimine Katkıları ve Dini Görüşleri", *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, S. 11, ss. 125-126.

²⁷² Y. Şevki Yavuz, "Bakkalzâde İsmâil Hakkı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 1991, C. 4, s. 545; Bakkaloğlu, "Çaykara Medreseleri, Müderrisler ve İcazetnameler", s. 347; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "'Of'lu Hoca Efendi' İsmi Markalaştıran Âlimler", Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu, Değişim Yayınları, İstanbul 2016, C. I, s. 39.

²⁷³ Bakkaloğlu, "Çaykara Medreseleri, Müderrisler ve İcazetnameler", s. 348. Bu köyde müderrislik yaptığı süreyle ilgili farklı kaynaklarda farklı rakamlar verilmektedir. Aktardığımız kaynakta 50 yıl gibi bir zaman zikredilirken, bölgeyle ilgili araştırma yapan Haşim Albayrak "Of'lu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları" isimli kitabının 114. Sayfasında bu süreyi 35 yıl, 115. Sayfada 50 yıl olarak vermektedir. Ayrıca DİA' da Hoca efendinin hayatını kaleme alan Y. Şevki Yavuz ve Nasrullah Hacımüftüoğlu "'Of'lu Hoca Efendi' İsmi Markalaştıran Âlimler" başlıklı makalede bu süreyi yaklaşık 30 yıl olarak vermektedirler.

yıl öğrenci yetiştirmiştir.²⁷⁴ 1902’de kendi köyüne dönerek bir müddet buradaki medresede, bir müddet de Paçan (Maraşlı) medresesinde müderrislik yapmıştır.²⁷⁵ Hoca Efendi, bu süreçte on yedi dönem icazet vermiş ve 2000’den fazla öğrenci mezun etmiştir.²⁷⁶ Yetiştirdiği talebeler arasında bir dönem Çifaruksa medresesinde birlikte müderrislik yaptığı ve 1910-1921 yılları arasında Of müftülüğü de yapan kardeşi Bakkalzâde Hüseyin Sabri Efendi, Maraşlı köyü müderrislerinden İdris Efendi ve kendisinden sonra Çifaruksa medresesini devam ettiren Reisü’l-Kurra Mehmet Rüştü Aşıkkutlu bulunmaktadır.²⁷⁷

Ömrünü öğrenci yetiştirmekle geçiren Bakkalzâde İsmail Hakkı Efendi’ye Of müftülüğü teklif edilmiş ancak öğrenci yetiştirme faaliyetlerinden geri kalırım düşüncesiyle bu görevi kabul etmemiştir. Bir taraftan öğrenci yetiştirirken diğer taraftan çok sayıda eser telif ve tercüme eden İsmail Hakkı Efendi’nin kitapları bir yangın sonucunda yok olmuş geriye sadece İsam’ın kütüphanesinde bulunan *el-Kâfi fi şerhi’l- ‘Arûz* isimli belagatle ilgili Arapça kitabı kalmıştır.²⁷⁸ Aynı zamanda şair olan Hoca Efendi’nin Of ve Ofluları anlatan *Of Kasidesi* isimli meşhur manzum eseri vardır. Etkili vaazlarla halkı cihada çağırmış, topladığı grubun başına bizzat geçerek Rusların Baltacı Deresini aşmalarına ve Trabzon’u işgal etmelerine bir müddet mani olmuştur. 1921 yılında doğduğu köyde vefat eden İsmail Hakkı Efendi köydeki Ataköy (Şinek) camiinin yanına defnedilmiştir.²⁷⁹

²⁷⁴ Haşim Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, s. 115.

²⁷⁵ Yavuz, “Bakkalzâde İsmâil Hakkı”, s. 545.

²⁷⁶ Bakkaloğlu, “Çaykara Medreseleri, Müderrisler ve İcazetnameler”, s.348; Yavuz, “Bakkalzâde İsmâil Hakkı”, s. 545. Haşim Albayrak, adı geçen eserinin 114. sayfasında icazet alan talebe sayısını 5000, 117. Sayfada 2000 olarak vermektedir.

²⁷⁷ Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, s. 114; Bakkaloğlu, “Çaykara Medreseleri, Müderrisler ve İcazetnameler”, s. 339; Yavuz, “Bakkalzâde İsmâil Hakkı”, s. 545; <http://isamveri.org/pdfdkm/02/DKM021364>.

²⁷⁸ Yavuz, “Bakkalzâde İsmâil Hakkı”, s. 245; Hacımüftüoğlu, “‘Of’lu Hoca Efendi’ İsmi Markalaştıran Âlimler”, s. 39.

²⁷⁹ Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, s. 116.

3.3.2. Mehmet Rüştü Aşikkutlu

Uğurlu medresesinin Bakkalzâde İsmail Hakkı'dan sonra ki en önemli temsilcisi meşhur kıraat âlimi Mehmet Rüştü Aşikkutlu'dur. Son dönem kıraat âlimlerinden olan Reisü'l-Kurra Mehmet Rüştü Aşikkutlu, 1901 yılında Of'un Uğurlu (Çifaruksa) mahallesinde dünyaya geldi. İlk eğitimini maarifte 40 yıl öğretmenlik yapan babası Ahmed Cemâleddin Aşikkutlu'dan aldı.²⁸⁰ Aynı köyde hafız üstatlardan hıfzını tamamlayan Aşikkutlu, 7 yıl fasilasız devam ettiği Arapça eğitimini yörenin önde gelen âlimlerinden Çalıkzâde Tâhir Efendi, Kasımzâde Hasan Efendi ve Çalekli Dursun Feyzi Efendi'den, ferâiz derslerini ise Bakkalzâde İsmâil Hakkı'dan okudu. Çifaruksa Medresesi'nin dördüncü sınıfına sınavla kaydolan Aşikkutlu, altıncı sınıfa giderken 1924 yılında medreselerin kapatılması sonucu Çifaruksa Medresesine ara verdi. Bu zaman zarfında daha önce eğitim gördüğü Çalekli Dursun Feyzi Efendi'den Akaid, Tefsir, Fıkıh ve Meanî dersleri okudu.²⁸¹

Gençliğinin ilk yıllarından itibaren köyündeki camilerde gönüllü imamlık yaparak görev hayatına başlayan Aşikkutlu, bir dönem, hocası Dursun Feyzi Efendi'nin köyü Sıraağaç (Çalek)'ta fahri öğretmenlik yaptı. Akabinde, mukabele okumak ve teravîh namazı kıldırmak suretiyle *ramazan hocalığı* adı altında Türkiye'nin değişik yerlerinde görev yaptı. 1928 senesinde köyün ileri gelenlerinin girişimiyle *Hademe-i Hayrat* bütçesinden maaş bağlanarak Uğurlu Büyük Camii İmam Hatipliği'ne getirildi. Bir yandan imamlık yapan diğer yandan da eğitim faaliyetlerini sürdüren Aşikkutlu, 1930 yılında kıraat tahsili için İstanbul'a gitti.²⁸² Burada Serezli Hâfız Ahmed Şükrü Efendi ve yeğeni Hâfız İsmâil Hakkı Bayrî'den Aşere, İsmâil Hakkı Bayrî'den de Takrîb derslerini okuyarak her iki hocadan ayrı ayrı

²⁸⁰ Emin Âşikkutlu, "Mehmet Rüştü Âşikkutlu", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 1991, C. 4, s. 6. Emin Aşikkutlu'nun Hoca ile ilgili yazdığı "Mehmet Rüştü Aşikkutlu: Hayatı, Şahsi ve İlmi Kişiliği" başlıklı makalede hıfzını 9 yaşında; Mehmet Günaydın'ın yazdığı "Kıraat Âlimi Mehmet Rüştü Aşikkutlu'nun (1901-1980) Din Eğitimi ve Öğretimine Katkıları" başlıklı makalede ise hıfzını 13 yaşında köyündeki Hafız Tahir Efendi'den ikmal ettiği bilgisi yer almaktadır.

²⁸¹ Günaydın, Oflu Aşikkutlu Hoca, s. 34. Bu bilgiler Hoca Efendinin kendi el yazması biyografisinden aktarılmıştır.

²⁸² Emin Âşikkutlu, "Mehmet Rüştü Âşikkutlu Hayatı, Şahsi ve İlmi Kişiliği", M. Rüştü Aşikkutlu Anısına II. Kur'an ve Kıraati Sempozyumu, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sakarya 2006, s. 127-128.

icazetname aldı. Sonrasında Sultan Selim cami imamı Hâfız Ahmed Hamdi Varnalızâde'den İbnü'l Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr*'ini okuyarak icazetini aldı.²⁸³

İstanbul'daki eğitimini tamamladıktan sonra 1932 yılından memleketine dönen Aşıkkutlu, aldığı ilimi insanlara aktarmak amacıyla gönüllü olarak köyünde Kur'ân eğitim ve öğretim faaliyetlerine başladı. Ancak Tevhid-i Tedrisat Kanununun din eğitimi alanına getirdiği kısıtlamalar nedeniyle eğitim için istediği alanı bulamadı. Resmi bir hüviyete kavuşmadan bu işin verimli olmayacağını düşünen Aşıkkutlu, Diyanet İşleri Başkanlığı nezdinde yaptığı girişimler neticesinde 1936 yılında fahri öğreticilik yapmak üzere izin aldı ve böylece köyde resmi olarak Kur'ân kursunu açmış oldu.²⁸⁴ Bu kurs o dönemde Türkiye genelinde köyde açılan ilk Kur'ân Kursu olma özelliğine sahiptir.²⁸⁵ 1937 yılının Ocak ayında resmi olarak açılan kurs, aynı yılın Mayıs ayında sekizi hafız olmak üzere toplamda on bir öğrenci mezun vermiştir.²⁸⁶

²⁸³ Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, s. 283; İsmail Lütü Çakan, "Mehmet Rüştü Aşıkkutlu ile Bir Mülakat", *Haksız Mecmuası*, Haziran 1975, s. 16; Mehmet Günaydın, "Oflu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hoca'nın (1901-1980) Din Görevlisi Olarak Örnekliliği", 5. *Ulusal Din Görevlileri Sempozyum Bildirileri*, Toplumsal Barışa Katkısı Açısından Cami ve Din Görevlileri, Mardin, 2014, s.76.

²⁸⁴ Aşıkkutlu, "Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hayatı, Şahsi ve İlmi Kişiliği", s. 128. (25.12.1936 tarihli izin yazısı, fiilen göreve başlama tarihi 15.01.1937). 128. Sayfa 10. Dip not; Emin Aşıkkutlu, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dini Hayatın İntikalinde Ârif Bir Âlim Oflu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Efendi", 1. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, Değişim Yayınları, İstanbul 2016, C. I, s. 190. Kursun açılışı ile ilgili iki rivayet daha anlatılmaktadır: Atatürk'ün Trabzon'u ziyareti esnasında Aşıkkutlu Hoca Efendi Atatürk'le görüşür ve kurs açama talebini iletir. Hoca Efendinin gayret ve samimiyetini müşahede eden Atatürk, işini yapması ve Kursu açması için kendisine şifahi izin verir. Günaydın, "Oflu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hoca'nın (1901-1980) Din Görevlisi Olarak Örnekliliği", s. 82-83. Bir diğer rivayet, Kursun resmiyet işini halletmek için Ankara'ya gider ve Atatürk'ün de samimiyeti olduğu ağır ceza hâkimi arkadaşının vasıtasıyla, Atatürk'le bir görüşme gerçekleştirir. 1932 yılında Atatürk'ten aldığı şifahi izinle kursu açar ve öğreticiliğe başlar. Günaydın, *Oflu Aşıkkutlu Hoca*, s. 78. İlâveten, Talebini dinleyen Atatürk Aşıkkutlu'yu Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi'ye gönderir. Börekçi' nin müsaadesiyle fahri öğretici olarak kursu açar. Saran, *Omuzumda Hemençe*, s. 171. Günaydın'ın aynı eserinin 79. Sayfasında, Atatürk'ten alınan şifahi izni resmiyete dökmek için Başkanlık nezdinde girişimde bulunduğu ve Başkan Rıfat Börekçi'yle görüşerek resmi izin aldığı bilgisine de yer verilmektedir. İlâveten, Talebini dinleyen Atatürk Aşıkkutlu'yu Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi'ye gönderir. Börekçi' nin müsaadesiyle fahri öğretici olarak kursu açar. Saran, *Omuzumda Hemençe*, s. 171. Aşıkkutlu hocanın gerek kendi el yazması biyografisinde gerekse kendisiyle yapılan mülakatta Atatürk ile görüştüğüne dair bir bilgiye rastlamadık. Hoca Efendi ile ilgi kaynakların bazılarında yer verilmeyen bu bilgi, kanaatimizce dilden dile ulaşan bir rivayet olsa gerektir. Zira görüştüğü yerle ilgili bilgi de net değildir. Ayrıca bu işin öncelikli muhatabı Diyanet İşleri Başkanlığıdır. Zira Türkiye'de o dönem faaliyet gösteren başka Kur'an Kursları mevcuttur. Burada dikkati çeken şey bir köy yerinde Kur'an Kursun açılmış olmasıdır. Bu da bu muhitte bir alt yapının ve öğretici ve öğrenci talebinin ve ihtiyacının varlığını göstermektedir.

²⁸⁵ Günaydın, *Oflu Aşıkkutlu Hoca*, s. 78.

²⁸⁶ Günaydın, *Oflu Aşıkkutlu Hoca*, s. 80.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Bakkalzâde İsmail Hakkı Hoca Efendi'nin kuramsal olarak temelini attığı bu kurs (medrese), Aşıkkutlu Hoca ile zirveye ulaşmıştır. Ramazan ayında eğitime ara verilir, hoca ile birlikte öğrenciler de Ramazan'da gerek mukabele okumak gerek teravih namazı kıldırmak gerekse de din görevlisi ihtiyacını karşılamak için ülkenin farklı yerlerine giderek halka hizmet etmişlerdir.²⁸⁷

Bu durum Of ve civarında yapılan Kur'ân eğitim öğretim faaliyetlerinin il sınırları dışına ulaşmasını, Of lu hocaların ülke genelinde tanınmasını, öğrencilerin öğrendiklerini sunma becerilerini geliştirmelerini ve din hizmetlerinin sekteye uğradığı ve yetişmiş din görevlisi sayısının yetersiz olduğu bu dönemde hoca ihtiyacının karşılanmasını sağlamıştır. O dönemde uzaktan ve farklı illerden gelen öğrenciler için kursta yatılı kalma imkânı yoktu. Uzaktan gelen öğrenciler, köylülerin desteğiyle gerek cami odalarında gerekse köy sakinlerine birer ikişer dağıtılarak eğitimleri tamamlanana kadar evlerde kalmaları sağlanmıştır. Ödedikleri cüzi miktarın dışında, iâşe ve ibateleri hane sahipleri ve köylüler tarafından karşılanmıştır.²⁸⁸ O dönemde sayıları 150-250 arasında değişen öğrenci ile eğitim devam etmiştir.²⁸⁹

Köylülerden imkânı olanlar bir öğrenciyi sahiplenerek, kursun yükünü hafifletmiş, yürütülen bu eğitim öğretim faaliyetine kendi nispetlerinde büyük katkı sağlamışlardır. O günün ekonomik ve siyasi koşulları göz önünde bulundurulduğunda bu tavrın ne büyük bir fedakârlık olduğu anlaşılmaktadır.

Başta Hafızlık olmak üzere Kıraat, Arapça, Hadis, Tefsir, Fıkıh, Akâid, Ferâiz ve Usul gibi dersler okutan Aşıkkutlu, gösterdiği üstün gayreti nedeniyle 1941 yılında dönemin Diyanet İşleri Reis Vekili Ahmed Hamdi Akseki tarafından “aday vaiz” olarak Of Merkez Vaizliği'ne görevlendirildi. Of müftülüğünün talebi üzerine 1942'de Başkan M. Şerafeddin Yaltkaya'nın onayı sonucu 3310 sicil numarası ile bu göreve kadrolu ataması yapıldı. Ataması Of'a yapılmasına rağmen köydeki eğitim faaliyetini kesintiye uğratmadan devam ettiren Aşıkkutlu, imamlık, öğreticilik ve vaizlik görevini

²⁸⁷ Günaydın, “Of lu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hoca'nın (1901-1980) Din Görevlisi Olarak Örnekliliği”, s. 83. “Ramazanlık” geleneği o dönemlerde bu yörede yaygın bir uygulama idi. Dedem, babam ve abim Ramazan ayında İstanbul'a giderek bir ay boyunca burada mukabele okur teravih namazı kıldırırlar, Ramazan bitince memlekete geri dönerlerdi. Göreve gidenler geçim için maddi gelir elde ederken diğer tarafın din görevlisi ihtiyacı karşılanmış olurdu.

²⁸⁸ Günaydın, *Of lu Aşıkkutlu Hoca*, ss. 94-101.

²⁸⁹ Günaydın, “Of lu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hoca'nın (1901-1980) Din Görevlisi Olarak Örnekliliği”, s. 84.

bir arada sürdürdü. Bir yandan öğrenci yetiştirirken diğer yandan telif ve tercüme eserler vücuda getirdi. 1960'da yazdığı eserlerden biri olan *İlim-Amel-Cehil* isimli vaaz yazısı, başkanlık nezdinde takdir gördü. Bu başarısı üzerine Başkan Ömer Nasuhi Bilmen tarafından terfî ile ödüllendirildi.²⁹⁰

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi yıllarca maarifte muallimlik yapmış babasının rahle-i tedrisinde yetişmiş olması gerekse kendisinin bir süreliğine fahri öğretmenlik yapmış olması eğitim alanında belli bir birikime sahip olmasına vesile oldu. Hangi görevi ifa ederse etsin eğiticilikten hiçbir zaman vazgeçmedi, ömrünün nihayetine kadar birçok alanda öğrenci yetiştirmeyi sürdürdü. Bu süreçte kendisine başka bir hocanın öğrencisi gelmişse gelen öğrencinin hocasını arayarak muvafakat ve müsaadesini aldıktan sonra talebeyi okuturdu. Yeni gelen öğrencinin bilgi ve istek seviyesini ölçmek için mülakat şeklinde bir görüşme gerçekleştirir, kapasitesini ve istekli olup olmadığını öğrenir, Kur'ân biliyorsa tashih-i hurûf ve tecvit bilgilerini test eder; ezber kabiliyetini ölçmek için belirlediği ayetleri saat tutarak ezberletirdi. Bu şekilde günde ne kadar ezber yapabileceğini ölçmüş olurdu.²⁹¹

Öncelikli olarak mehâric-i huruf ve tecvit kurallarını uygulama düzeyini geliştirene ve yüzüne okuyuşundaki akıcılığı kazanana kadar talebeyi bir müddet yüzünden okuturdu. Gerekli kıvama ulaşıttan sonra öğrenciyi ezbere başlatırdı. Talim derslerinde, kulak-göz ve ağız ölçüsüne aynı anda dikkat eden Aşıkkutlu, özellikle harflerin mahreç ve sıfatları ile bazı tecvit kurallarının uygulamasında mübalağaya giderdi. Neden böyle yaptığı sorulunca; okudukça zamanla normale döner, şeklinde cevap verirdi. Okumaya istekli olmayan ve ezber açısından kabiliyeti yetersiz olan öğrenciyi oyalamaz, istidadı olduğu alanlara yönlendirirdi. Öğrenciyi asla dövmez, yaramazlık yapan talebeyi nasihatle yola alırdı. Çalışmayan öğrencinin velisine durumu bildiren bir mektup yazar, öğrenciyle birlikte evine gönderirdi. Öğrenciye karşı müsamahakâr olan Aşıkkutlu, kimseye kapasitesinin üstünde ders vermezdi. Aylık üç-beş ders kaybını mazur görürdü. Hafızlığını bitirmiş öğrenciler için Arapça ve İslami İlimler dersleri veren Hoca Efendi, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkçe bilmeyen öğrencilere ayrıca Türkçe okuma yazma öğretirdi. Talebeyi çok yönlü yetiştiren Aşıkkutlu, öğrendiklerini topluma aktarabilmeleri için gittiği yerlerde onlara

²⁹⁰ Aşıkkutlu, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Dini Hayatın İntikalinde Ârif Bir Âlim Oflu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Efendi”, s. 190.

²⁹¹ Aşıkkutlu, Ârif Bir Âlim Oflu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Efendi, ss. 208-209; Mehmet Günaydın, “Halkın Dilindeki Mehmet Rüştü Aşıkkutlu”, ss. 382-384.

mukabele okutur, namaz kıldırır veya müezzinlik yaptırarak mesleki gelişimlerine katkı sağlardı. Bu vesileyle, adeta görev öncesi staj yapma imkânları olmuş olurdu. Bu uygulama, gerek hocanın, öğrencilerin öğrendiklerini ölçmesi açısından, gerekse öğrencilerin öğrendiklerini toplum önünde sunma becerisini kazanma açısından dikkate değerdir. Mezun ettikten sonra mektuplaşma veya ziyaret yoluyla öğrencileriyle irtibatını devam ettiren Hoca Efendi görevle ilgili tecrübelerini paylaşır, nasihatleriyle onlara yol göstermeye devam ederdi.²⁹²

Kurs her ne kadar resmî olsa da Arap harfleriyle eğitim vermek yasak olmasına rağmen Aşıkkutlu Hoca, temel Kur'ân eğitimi ve hafızlığın yanı sıra medrese usulü diye ifade edilen Arapça Sarf ve Nahiv kitaplarıyla birlikte Tefsir, Hadis, Kelam, Akaid, Usûl gibi dersleri de okutuyordu. Yine bu dönemde, ilkokul çağındaki çocukların Kur'ân kursuna gitmeleri yasaktı. Ancak kursa başvuran hiçbir öğrenci geri çevrilmediği için bu talebeler denetim öncesinde kurstan ayrılır, bitince devam ederlerdi. 1950 öncesi ilçe kaymakamı ve jandarma tarafından zaman zaman denetlemeye gelindiğinde resmi kural ve kaidelere uyma konusunda gösterilen hassasiyet nedeniyle herhangi bir problem yaşanmazdı. Hafızlık yapan öğrencilere oranlara sayıları az olan bu öğrencilere, yapılan eğitim resmi olmadığı için herhangi bir belge veya diploma düzenlemiyordu.²⁹³ Mezun olduklarında icazet töreni düzenliyor, bu tören neticesinde resmi bir geçerliliği olmayan ancak öğrencinin aldığı eğitimi gösteren belge niteliğinde bir icazetname veriyordu.

Tedris faaliyetlerinin yanı sıra, aktarılan bilgilerden anlaşıldığı üzere 1934 yılından itibaren müstakil ve sistematik şekilde eser telif etmeye başlamıştır. Bu eserlerin başında ihtisas alanı olduğu Kıraat ilminin dışında irili ufaklı muhtelif eserler vücuda getirmiştir. Köydeki evinde bulunan ve henüz basılmamış bu eserlerden Kıraatla ilgili olanlar: Aşere Kaideleri, Takrib Kaideleri, Cezerî Mukaddimesi'nin Tercüme ve Şerhi, Hâşiyeli Tayyibe, Tayyibe Şerhi ve Haşiyesi, Tayyibe'nin Elfaz Manası, Vak-ı Hamza ve Hişam Risalesi'dir. Fıkıhla ilgili olanlar: Ferâiz Risalesi, Hac

²⁹² Günaydın, *Oflu Aşıkkutlu Hoca*, s. 89-103; Âşıkkutlu, Ârif Bir Âlim Oflu Mehmet Rüştü Âşıkkutlu Efendi, ss. 208-209.

²⁹³ Günaydın, "Reisu'l-Kurra Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'nun Kur'an Öğretimine Katkıları ve Dini Görüşleri", s. 137; Günaydın, *Oflu Aşıkkutlu Hoca*, s. 118; Aşıkkutlu, "Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hayatı, Şahsi ve İlmi Kişiliği", s. 129.

Risalesi' dir. Vaazla ilgili olanlar: İlim-Amel-Cehil, Vaaz ve Dini Konferans Özetleri ve muhtelif konularla ilgili sorulara yazdığı cevaplardır.²⁹⁴

Daha önce ifade ettiğimiz gibi köyde kursun açıldığı dönem ve sonrasında din eğitim ve öğretimi kısıtlı imkânlarla zor koşullarda yürütülüyordu. Temel Kur'an eğitimi ve hafızlık eğitimi düzeyinde yapılan tedrisat faaliyetleri ile halkın din eğitimi ihtiyacı karşılanmaya çalışılıyordu. Kıraat eğitimi bu kısıtlamadan olumsuz etkilenmiş unutulmaya yüz tutmuştur. Bunu fark eden Aşikkutlu Hocaefendi, hafızlığını tamamlamış ve istidadı olan öğrencilere kendi nispetinde Aşere, Takrib ve Tayyibe dersleri okutarak bu ilmin unutulmasının önüne geçmiştir. Bu gerçeğin farkına varan Diyanet İşleri Başkanlığı Kıraat ilminin yeniden neşvünema bulması için hoca arayışına girmiştir. Dönemin Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Yaşar Tunagür ve arkadaşları, unutulmaya yüz tutan Kıraat ilmini okutmak üzere İstanbul, Suudi Arabistan ve Mısır'da, Kıraat ilmini okutabilecek hoca aramaya başlamışlardır. Bu fikri, İstanbul Beyoğlu Yeraltı Camii imamı meşhur Üsküdarlı Ali Efendi'ye açmışlar ve hocalığı ona teklif etmişler. Teklif üzerine Ali Efendi: *"Siz benim şöhretime aldanıp da karar vermeyin, İstanbul'da kıraat ilmi ile meşhur olanlar ben de dâhil bu işi başaramayız. Ne işiniz var Suudi Arabistan'da Mısır'da, Of'un Uğurlu köyünde bulunan Mehmet Rüştü Aşikkutlu hocaya gidin. Bu işi ancak o başarabilir."* şeklinde cevap vermiştir.²⁹⁵

Bunun üzerine Yaşar Tunagür Of'a gelerek Hoca Efendi ile görüşür. Durumu izah ederek Ankara'da Kıraat kursu açmak istediklerini ve kendisinin de bu kursa hoca olmasını talep eder. Aşikkutlu annesinin hastalığı nedeniyle köyden ayrılamayacağını, ancak kursu köyde açtıkları takdirde bu işi orada yapabileceğini ifade eder. Bu görüşme üzerine Diyanet İşleri Başkanlığının emriyle 1968'de Of'un Uğurlu Köyünde Aşere, Takrib ve Tayyibe kursu açılır. Türkiye'nin muhtelif illerinden seçilen Müftü, Vaiz ve Kur'an Kursu Öğreticilerinden oluşan toplam 25 kişi eğitime başlar. Dört ay gibi kısa bir zamanda gerekli eğitim öğretim verilerek kurs başarıyla tamamlanmış olur. 24.10.1968 Perşembe günü yapılan icazet töreniyle kursiyerlere mezuniyet

²⁹⁴ Aşikkutlu, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dinî Hayatin İntikalinde Ârif Bir Âlim Oflu Mehmet Rüştü Aşikkutlu Efendi", s. 211-219.

²⁹⁵ Üsküdarlı Ali Efendi'nin Mehmet Rüştü Aşikkutlu ile ilgili böyle bir kanaate sahip olması, muhtemelen aynı dönemde aynı hocadan kıraat dersleri almış olmalarından kaynaklandığı kanaatindeyiz. M. Ali Sarı, "Üsküdarlı Ali Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, C. 42, s. 376.

sertifikaları verilir.²⁹⁶ Mezuniyet neticesinde Diyanet İşleri Başkanlığı, İcazet verdiği öğrencilerden kıraat ilmini okutabilecek vasıfta olanların isimlerini başkanlığa göndermesini Aşıkkutlu Hoca'dan talep eder. Seçilen 11 kurra hafız riyasetinde, Türkiye'nin 11 muhtelif merkezinde kıraat kursu açılır.²⁹⁷ Böylece Uğurlu'daki bu kurs Türkiye'de, köyde açılan resmi ilk Kur'ân Kursu ve Kıraat ilminin resmi olarak okutulduğu ilk kurs olma gibi iki müstesna özelliğe sahip olur. O dönemde Uğurlu hem ilmin hem Of lu hocaların hem de kıraat ilminin merkezi haline gelir.

Diyanet İşleri Başkanlığı bu tedrisatın devamını sağlamak amacıyla 1974 yılında Ankara'da aynı kursu açma girişiminde bulunarak, hocalığına kurra Hafız Abdurrahman Gürses Hoca Efendiyi getirmiştir. Ancak hoca efendinin hastalanması üzerine Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Tayyar Altıkulaç'ın Of'a gelerek hoca Aşıkkutlu Hoca Efendi ile yaptığı görüşme sonrasında hoca efendiyi Ankara'daki kurs için hocalığa ikna etmiştir. Aşıkkutlu, buradaki tedrisatı devralarak 1 yıllık sürede gerekli eğitimi gerçekleştirmiş, 6 Temmuz 1975 tarihinde Ankara Maltepe Cami'sinde düzenlenen icazet merasimiyle eğitimlerini tamamlayan 8 kursiyere icazetname vererek kursu tamamlamıştır.²⁹⁸

Ankara'dan sonra aynı ihtisas kursunun İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nde açılmasına karar verilmiştir. 1976-1979 yılları arasında açılan *Aşere-Takrib-Tayyibe* kursu ihdas edilmiştir. Bu süreçte Abdurrahman Gürses İstanbul Tarîkini, Aşıkkutlu Mısır Tarîkini okutarak üç yıl süren bu eğitim 1 Temmuz 1979 tarihinde Fatih Cami'sinde icra edilen icazet merasimiyle iki tarikten ilk mezunlarını vererek nihayete ermiştir. Böylece bu tedrisat neticesinde Kıraat ilmi, icazet zinciri kopmadan gelecek nesillere aktarılmıştır. Bu kurslarda yetişen hocalar ve onların yetiştirdiği öğrenciler

²⁹⁶ Günaydın, *Of lu Aşıkkutlu Hoca*, s. 180-186. Emin Aşıkkutlu'nun Hocaefendi ile ilgili kaleme aldığı makalede yer alan öğrenci listesine göre 24 öğrenci Diyanet tarafından belirlenmiş ve bütün masrafları başkanlıkça karşılanmıştır. Bunlar içerisinde 9 tanesi Aşere, Takrib, Tayyibe'yi okurken, diğerleri yalnızca Aşere okumuşlardır. 12 kursiyer de kendi istekleriyle kursa katılmış masrafları kendilerince karşılanmıştır. Aşıkkutlu, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dinî Hayatin İntikalinde Ârif Bir Âlim Of lu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Efendi", s. 193.

²⁹⁷ Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmi 'Eğitim-Öğretimi", s. 1091.

²⁹⁸ Günaydın, "Of lu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hoca'nın (1901-1980) Din Görevlisi Olarak Örnekliliği", s. 92. Bu dönemdeki ihtisas eğitimi süresince Hoca efendinin görev yaptığı Kur'an Kursunda ki eğitim, talebesi ve köyün merkez camii imamı olan Hüseyin Beyaz tarafından devam ettirilmiştir. Hüseyin hoca 1970'ten 1980'e kadar hocasıyla birlikte yürüttüğü Kur'an ve hafızlık eğitimini hocasının vefatından sonra 7 yıl daha sürdürmüştür. Bu tarihten itibaren eğitim işini yine hoca efendinin talebesi olan ve bu köyde yıllarca hocaların medrese geleneğini ve hafızlık eğitimini sürdüren Süleyman Nihat Öztemel devam ettirmiştir. 16.10.2022 Süleyman Nihat Öztemel ile yapılan mülakat.

vasıtasıyla Kıraat eğitimi fasılasız bir şekilde sürdürülmektedir. Kurs ikinci dönem tekrar açılmış, ancak Aşıkkutlu Hoca çok arzu etmesine rağmen rahatsızlığı nedeniyle bu arzusunu gerçekleştirememiş, kursun açılışından kısa bir süre sonra 28.08.1980 tarihinde vefat etmiştir.²⁹⁹

Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hoca ile ilgili yazılacak çok şey olduğu muhakkaktır. Ülkenin siyasi ve ekonomik açıdan zor günlerden geçtiği bir dönemde ve özellikle din eğitimi alanında yaşanan birtakım kısıtlamaların gölgesinde bu hizmeti yürütmüş olması başlı başına irdelenmesi gereken bir konudur. Öyle ki, maddi manevi imkânların oldukça yetersiz olduğu köy gibi bir yerde yüzyıllar sonrasına ışık tutacak, neredeyse ülkenin din görevlisi ihtiyacını karşılayacak bir tedrisatı gerçekleştirmiş olması ve bunu nasıl başardığının araştırılarak ortaya konması tek başına akademik bir çalışmayı gerektirir. Zira köy koşullarında gerçekleştirdiği eğitim faaliyetleri neticesinde yetiştirdiği binlerce insan ve özellikle Kıraat ilminin devamı için serdettiği çalışmalar, daha detaylı araştırılmaya, öğrencilere ders olarak okutulmaya ve anlatılmaya muhtaçtır.

Herkesin asgari yaşam koşullarını sağlamak için bölgenin olumsuz coğrafi koşulları ve imkânsızlıklarıyla mücadele ettiği bir dönemde köy halkıyla beraber sayıları zaman zaman 150'yi aşan öğrencilerin iskân ve iâşe ihtiyaçlarını gidererek okumalarını sağlamak, bugünün dünyasında anlaşılması zor olan bir durumdur. Bu nedenle Aşıkkutlu Hoca Efendi gerçekleştirdiği eğitim öğretim faaliyetleriyle hem o günün hem de geleceğin kaderine yön vermiş, bütün olumsuz koşullara rağmen Kur'ân ve Kıraat eğitiminin nesilden nesile aktarılmasına vesile olmuştur. Ülkenin zor dönemden geçtiği, bölgenin işgal sonrası toparlanmaya çalıştığı bir dönemde köy halkının kendi evlerini öğrencilere açarak onları maddi ve manevi yönden desteklemeleri dikkate değer bir konudur. Köyde yürütülen tedrisat faaliyetine bir diğer destek, daha önce bu medresede eğitim gören, Nakşibendî-Hâlidî Şeyhlerinden, âlim ve mutasavvıf, Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevîden (ö.1893) gelmiştir. Gümüşhânevî'nin kurduğu kütüphaneler ve yetiştirdiği talebeleriyle bölgenin ve ülkenin insan birikimine önemli katkıları olmuştur.

²⁹⁹ Günaydın, *Oflu Aşıkkutlu Hoca*, s. 223-239; Aşıkkutlu, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dinî Hayatın İntikalinde Ârif Bir Âlim Oflu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Efendi", s. 194. İkinci ihtisas kursu döneminde Hoca Efendinin görev yaptığı köydeki kursun eğitimi talebesi Süleyman Nihat Öztemel tarafından devam ettirilmiştir. Süleyman Nihat Öztemel ile mülakat:16.10.2022.

3.3.3. Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî

Asıl ismi, Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahman el-Gümüşhânevî, 1228/1813 yılında Gümüşhane'nin Emirler mahallesinde doğmuştur. Küçük yaşlarda Kur'ân'ı ezberleyen Gümüşhânevî, on yaşında iken ticaret amacıyla Trabzon'a göç eden ailesiyle beraber bu bölgeye gelmiştir.³⁰⁰ İlk medrese eğitimini Of'un Uğurlu mahallesindeki (Çifaruksa) medresede almıştır.³⁰¹ Mezkûr medresede o dönem Çaykara'ya bağlı Akdoğan (Hopşera) Köyü'nden meşhur müderris, âlim Veli Mustafa Efendi görev yapmaktadır.³⁰² Sarf, Nahiv ve Fıkıh gibi dersleri bu müderrisin yanı sıra Şeyh Osman Efendi ve Şeyh Hâlid es-Saîdî gibi müderrislerden alan Gümüşhânevî, eğitimini tamamlamak için ilk fırsatta İstanbul'a giderek Bâyezid Medresesi'nde derslere katılmıştır. Buradaki eğitimini tamamladıktan sonra Mahmutpaşa Medresesi'nde bir süre eğitime devam eden Gümüşhânevî, icazet aldıktan sonra Bâyezid Medresesi'nde müderrisliğe başlamıştır. Eğitimi sistemi tasavvufi ağırlıklı olan Gümüşhânevî, bir yandan öğrenci yetiştirirken diğer yandan da ilmî eserler telif ederek neşriyat hizmetlerine başlamıştır.³⁰³

19. yüzyılın ilk yarısına kadar medreselerin Of bölgesinde etkin ve yerleşmiş olması nedeniyle, tarikatlar bölgede yayılma imkânı bulamamış, tekke ve zaviye gibi

³⁰⁰ Lütfi Doğan, "Ahmed Ziyaüddin Efendi Hazretleri", I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevî Sempozyumu, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Ankara 2013, s. 16; İrfan Gündüz, Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, s. 30.

³⁰¹ Günaydın, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış", s. 118. Bu bilgiden yola çıkarak Uğurlu Köyündeki medresenin tarihinin bilinenden çok daha eski olduğu kanaatine varabiliriz. Kaynaklarda yer alan bilgiler ışığında Gümüşhanevî'nin Trabzon'a geldiği tarih 1822. Dolayısıyla Gümüşhanevî'nin bu dönemde burada eğitim almış olması, söz konusu tarihlerde bu köyde medresenin varlığını göstermektedir. Gümüşhanevî'nin Ülkenin muhtelif yerlerinde kurduğu kütüphanelerden birini bu köyde kurmuş olması, onun bu köyde eğitim gördüğünü destekler mahiyettedir. Bakınız: Albayrak, Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları, s. 222, 402. Bu durum, Uğurlu köyünde eğitim almış olduğuna dair bilgiyi güçlendirmektedir. Bütün bunlar, Uğurlu Medresesi'nin, bölgedeki medreseler arasında en eski tarihli medrese olduğunu gösteren önemli verilerdir kanaatindeyiz.

³⁰² Günaydın, Oflu Aşıkkutlu Hoca, s. 27. Ulaşabildiğimiz kaynaklarda Veli Mustafa Efendi ile ilgili detaylı bilgiye rastlayamadık. Ancak Veli Mustafa Efendi'nin 30 yıl Uğurlu medresesinde müderrislik yaptığı ifade edilmektedir. Ancak doğum ve ölüm tarihine baktığımızda bu pek mümkün gözükmemektedir. Zira kaynaklarda yer alan bilgiye göre Veli Mustafa Efendi 1791-1821 tarihleri arasında yaşamıştır. (çaykaragazetesi.com/taninmis-kisiler/veli-Mustafa-efendi- 09.08.2022); Tunçer, Bir Marka Değeri Olarak Oflu Hoca Kimliği Ve Yetiştirdiği Ortam, s. 232-233. Veli Mustafa Efendinin 30 yıl olmasa da bu medresede okutmuş olması, buradaki medresenin tarihini daha eskilere götürmektedir.

³⁰³ İrfan Gündüz, Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, ss. 31-36.

kurumların yöreye girmesi gecikmiştir.³⁰⁴1868 Trabzon Salnamesinde yer alan dini kurumlar cetvelinde, diğer bölgelere nazaran Of bölgesinde bir tane tekkenin olması bu durumu izah eden bir gösterge niteliğindedir.³⁰⁵19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Gümüşhânevî'nin bu bölgedeki halefleri ve yetiştirdiği öğrencileri aracılığıyla daha çok *Nakşibendilik* merkezli bir tarikat anlayışının yörede yaygınlaştığı görülmektedir.³⁰⁶ Bu öğrencilerden Yusuf Şevki Efendi, Hacı Ferhat Efendi, Şeyh Ahmed Efendi ve Çalekli Dursun Efendi vasıtasıyla medrese ve tasavvuf eğitimi bir arada yapılmıştır.³⁰⁷

Gümüşhânevî, her ne kadar eğitim ve tarikat merkezini İstanbul'da kurmuşsa da Of bölgesinden bağımlı koparmamış, bir vesileyle irtibat halinde olmuştur. Bu irtibatı ya yetiştirdiği öğrencilerin Of bölgesinde kurdukları medreseler aracılığıyla ya da tarikat (haleflik) vasıtasıyla yahut da zaman zaman Of'a gelerek devam ettirmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında müritleriyle beraber, savaşmak amacıyla Trabzon üzerinden Kars'a gitmiş, cephede savaşa katılarak askerlere moral desteğinde bulunmuştur. Ramazan ayında savaşın duraksaması üzerine Of/Uğurlu'ya gelen Gümüşhânevî, hocası Veli Mustafa Efendi'nin kabrini ziyaret ettikten sonra bir ay boyunca bu medresede bulunan ve diğer medreselerden katılım sağlayan 280'i aşkın öğrenciye kendi eseri olan *Râmûzü'l-Ehâdî*'i okutmuş, birçok kişiyi halvete sokarak hilâfet vermiştir. Bayram sonrasında Batum cephesinde savaşmış, sonrasında İstanbul'a dönerek eğitim ve irşat faaliyetlerine devam etmiştir.³⁰⁸ Bu süreçte birçok alanda eser yazan Gümüşhânevî, 13 Mayıs 1893'te vefat etmiştir. Süleymaniye Camii hazîresinde metfundur.³⁰⁹

Dergâh içerisinde bir yardımlaşma sistemi kuran Gümüşhânevî, müritlerinden gelen yardımları burada toplamış, ihtiyacı olanlara geri ödeme koşuluyla borç alma imkânı sağlamıştır. Burada toplanan sermayenin bir kısmıyla büyükçe bir matbaa tesis etmiş, bastırılan kitapların, erbabına ücretsiz olarak ulaştırılmasına olanak sağlayarak, ilmin yayılmasına vesile olmuştur. Yine bu sermayeden elde edilen gelirle her birine

³⁰⁴ Günaydın, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış", s. 117.

³⁰⁵ 1869 Trabzon Salnamesi, s. 71.

³⁰⁶ Tunçer, *Bir Marka Değeri Olarak Ofllu Hoca Kimliği ve Yetiştirdiği Ortam*, s. 141.

³⁰⁷ Günaydın, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış", ss. 117-120.

³⁰⁸ Gündüz, *Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî*, s. 88-89; Günaydın, *Ofllu Aşıkkutlu Hoca*, s. 28.

³⁰⁹ Geniş bilgi için bakınız. Gündüz, *Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, ss. 97-146.

beş yüzer altın tahsis edilen vakıflar oluşturarak başta İstanbul olmak üzere, Rize, Bayburt ve Of'ta on sekiz bin ciltlik dört ayrı kütüphane kurmuştur.³¹⁰

1868 yılında Of'un Uğurlu köyündeki Camii Kebir'in bitişiğine halkın desteğiyle kütüphane inşa etmiştir. İlk etapta 800 adet kitap bulunan kütüphane, köydeki medresede eğitim gören talebelerin hizmetine sunulmuştur. Zaman zaman işgal, hırsızlık ve tahribata uğrayan kütüphanedeki kitapların bir kısmı bu süreçte zarar görmüş, bir kısmı kaybolmuştur. Binası halen ayakta olan medrese, 1970'li yıllarda Halkevi tarafından el konularak, yazma-matbu yaklaşık 1500 eserden 1200 tanesi ya yakılmış ya imha edilmiş veya gelişigüzel halka dağıtılarak yok edilmiştir. 1979 yılında Vakıflar Bölge Müdürlüğü Halkevinin mahkeme maharetiyle binadan çıkarmıştır. 1999-2000 yıllarında yaşanan hırsızlık hadisesinden sonra 127'si el yazması, diğerleri matbu toplam 305 adet kitap Uğurlu Kültür ve Dayanışma Vakfı bünyesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Mehmed Rüştü Aşıkkutlu Kur'an Kursu'nda koruma altına alınmıştır.³¹¹

Kütüphanedeki kitaplar Akâid, Siyer, Hadis, Tefsir, Fıkıh, İlmihal, Tasavvuf, Mantık, Arapça gramer, Belagat, Astronomi, Edebiyat ve diğer ilimlere ait kitaplardan oluşmaktadır. El yazması eserlerin arasında yer alan 8,5 kg ağırlığındaki Kur'ân-ı Kerim büyük bir hazinedir. Zaman zaman hırsızlık olaylarına maruz kalan kütüphanenin kitapları nihai olarak Vakıflar Bölge Müdürlüğüne teslim edilmiştir. Kayıt altına alınarak korunan kitaplar halen burada bulunmaktadır.³¹² Şu anda içerisinde kitap bulunmayan kütüphane, bina olarak varlığını devam ettirmektedir.

3.3.4. Uğurlu Medresesi'nin Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Kur'ân Kursu'na Dönüşme Süreci

Osmanlının Trabzon'u fethetmesiyle başlayan eğitim öğretim faaliyetleri Of ilçesi ve civarında hızlı bir ilerleme göstermiş, kısa sürede vilayet merkezini geride bırakacak bir üne kavuşmuştur. Yörede yetişen hocalar adeta birbirini eğiterek ve birbirlerine destek vererek neredeyse Solaklı Vadisi'nin her yerine medrese

³¹⁰ Gündüz, Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevi, s. 67.

³¹¹ İsmail Kara, "Rize'de Bir Gümüşhânevi Tekkesi ve Kurucu Şeyhi", Uluslararası Gümüşhânevi Sempozyumu, İstanbul 2013, s. 409. 29.11.2021 Tarihinde Uğurlu köyünde bir dönem imam ve öğretici olarak 44 yılı aşkın görev yapan ve Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'nun talebesi olan Süleyman Nihat Öztemel'le yaptığımız mülakatta aynı bilgiler bizimle paylaşılmıştır.

³¹² Niyazi Karabulut, "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevi'nin Kurduğu Kütüphaneler ve Bu Kütüphanelere Bağışladığı Kitaplar", Gümüşhane Tarihi, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2010, s. 376.

kurulmasını sağlamışlardır. Medreselerin nâmı ülke geneline yayılmış, öyle ki sadece Of ve civarından değil, Türkiye'nin birçok vilayetinden talebeler Uğurlu ve diğer medreselere gelmeye başlamıştır. Bu şöhrette en büyük pay elbette zaman, mekân, imkân ve mesai mefhumu gözetmeden, her türlü zor koşullara ve kısıtlamalara rağmen gece gündüz çalışan hocaların ve onlara her türlü desteği veren yöre halkınıdır. Bu medreselerin en önemli öncülerinden olan Uğurlu Medresesi, gerek ülke genelinde tanınmış hocalarıyla gerek yetiştirdiği talebeleriyle gerek eğitim öğretim yöntemiyle gerekse bu süreçte köy halkının gösterdiği sıra dışı destek ve çabayla şöhretini bu güne kadar devam ettirmiştir. Yıllar geçmesine rağmen dilden dile anlatıla gelmekte, eğitimcilere yol ve yöntem göstermeye devam etmektedir. İslamiyet ile tanışandan beri farklı ad altında olsa da halen bu köyde Kur'an eğitimi devam etmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında din eğitim ve öğretimine getirilen birtakım kısıtlamalara rağmen bu kurs varlığını devam ettirmiş, ülke genelinde ara vermeksizin eğitimini devam ettiren az sayıdaki kurs arasında yer almıştır. Bu dönemlerde Kursta fahri öğreticilik yapan Aşıkkutlu Hoca Efendi'nin kendi ifadesine göre, 1937'den itibaren ömrünün nihayetine kadar buradaki eğitim faaliyetini sürdürmüştür.³¹³ 1973 yılına kadar resmi kayıtlara göre 187 öğrenci hafızlık, 679 öğrenci talim ve Tashih-i Huruf eğitimi olmak üzere toplam 866 talebe bu kurstan mezun olmuştur.³¹⁴ Hocanın vefatından altı yıl sonra 06.10.1986 tarihli 76295 sayılı başkanlık izniyle yatılı inşa edilen yeni binaya "Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Kur'an Kursu" ismi verilmiştir.³¹⁵ Halen aynı isim altında ve aynı yerde eğitime devam etmektedir. İlk zamanlardan itibaren Uğurlu'da yapılan medreselerden ayakta kalan yalnızca, Merkez Cami'sinin yanında bulunan ve 1958 yılında taş ve ahşap karışımı yapılmış iki katlı medresedir.

Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'nun vefatına kadar köyün merkezinde bulunan iki katlı medresede yürütülen eğitim, Hoca efendiden sonra talebesi Hüseyin Beyaz tarafından Merkez Cami'sinde bir süreliğine devam ettirilmiştir. Bu eğitim silsilesi, gündüzlü olarak köyün bir diğer camisi olan Kaban Cami'sinde, buranın görevlisi ve aynı zamanda Hoca Efendi'nin talebesi olan Süleyman Nihat Öztemel tarafından kız ve erkek talebeler ayrı ayrı olmak üzere devam ettirilmiştir. Burada yüzünden okuyanlar

³¹³ Çakan, "Mehmet Rüştü Aşıkkutlu ile Bir Mülakât", s. 16.

³¹⁴ Şükrü Öztürk, "Trabzon'da Dini ve Sosyal Hayatın Oluşumunda Kur'an Kurslarının Rolü ve Önemi", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, Değişim Yayınları, İstanbul 2016, C. II, s. 1049.

³¹⁵ Öztürk, "Trabzon'da Dini ve Sosyal Hayatın Oluşumunda Kur'an Kurslarının Rolü ve Önemi", s. 1051; Günaydın, *Oflu Aşıkkutlu Hoca*, s. 30.

için ilk resmi kayıt 1973'te tutulurken, hafızlar için ilk resmi kayıt 1982'de yapılmıştır. 1984 yılında ilk hafız mezunlarını veren kurs 1984-1987 yılları arasında 11'i kız 6'sı erkek olmak üzere toplam 17 hafız öğrenci mezun etmiştir. 1987 yılına kadar Süleyman Nihat Öztemel tarafından Kaban Cami'sinde gündüzlü olarak yürütülen hafızlık eğitimi bu tarihten itibaren yeni binasında ve yeni isimle yatılı olarak devam etmiştir.³¹⁶ Erkek talebeler yatılı imkâna kavuşurken kız talebeler mezun olana kadar burada gündüzlü olarak hafızlık eğitimine devam etmişlerdir. 1988 yılında yapılan hafızlık sınavından sonra kız öğrenciler için buradaki kurs eğitimi son bulmuştur.

3.3.5. Günümüzde Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Kur'an Kursu

Büyük bir medrese mirasının devamı olan Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Kur'an Kursu, 1987'da Süleyman Nihat Öztemel'in Kaban Cami'sindeki öğrencileri yeni binaya aktarmasıyla yatılı olarak eğitime başlamıştır. Tayinini Merkez Cami'sine alan Süleyman Nihat Öztemel bir taraftan camide görev yaparken diğer taraftan kurstaki hafızlık eğitimini devam ettirmiştir. Önceleri öğrenci profili genellikle çevre köy ve kasabalardan oluşurken sonraki yıllarda neredeyse öğrencinin tamamı farklı illerden gelmiştir. Öyle ki yoğun talep neticesinde öğrenciler için zaman zaman Çorum'dan köye otobüs seferi düzenlendiği olmuştur. Günümüzde de öğrencinin çoğunluğunu farklı illerden gelenler oluşturmaktadır. Açılışından bugüne kadar yaklaşık 25 öğreticinin görev yaptığı kursta Hafızlık Temel Eğitimi ve Hafızlık Eğitimi verilmektedir. Birinci cüzden başlamak üzere her cüzün son sayfasını ezberleyerek hatim dönmeye dayanan Osmanlı usulüyle hafızlık yaptırılmaktadır. Kurs 1984-2022 yılları arasında 23'ü kız 283'ü erkek olmak üzere 306 öğrenci hafızlıktan mezun etmiştir. 80 kişi kapasitede olup 33 hafız 29 yüzüne toplam 62 öğrenci, ikisi kadrolu üçü görevlendirme olmak üzere beş öğretici ile eğitime devam etmektedir.³¹⁷

³¹⁶ Bu bilgiler 29.11.2021 tarihinde Süleyman Nihat ÖZTEMEL ile gerçekleştirilen mülakat sonucu elde edilmiştir.

³¹⁷ Kursu dair güncel bilgiler ve mezun listesi 29.11.2021 tarihinde kursa yaptığımız ziyarette, öğretici Salih HACİÖMEROĞLU tarafından verilmiştir.

SONUÇ

Araştırmamızda öncelikli olarak hafızlığın tarihsel süreci ele alınmış, Hz. Peygamber ile başlayan ve halen devam eden bu geleneğin günümüze kadar nasıl ulaştığı sorusuna cevap bulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, genel bağlamda Ülkemizdeki hafızlık eğitiminin tarihsel süreci, özel bağlamda ise kadim bir medrese ve hafızlık geleneğine sahip olan Trabzon İli, Of ilçesi, Uğurlu/Çifaruksa Medresesi ve günümüzdeki devamı olan Uğurlu Mahallesi Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Kur'an Kursu örnek olarak ele alınmıştır. Beldede birçok medrese ve bu medreselerin devamı niteliğinde çok sayıda Kur'an kursu bulunsa da tespitlerimize göre bunların birçoğunda çeşitli sebeplerle eğitim ya tamamen bitmiş ya da zaman zaman kesintiye uğramıştır. Ancak yaptığımız araştırmaya göre beldedeki en eski medreselerden biri olan Çifaruksa/Uğurlu medresesi farklı isimler altına ve farklı mekânlarda, ancak aynı köyde fasılasız bir şekilde eğitimini sürdürmüştür. Bu nedenle araştırmamızda mezkûr medrese ve Kur'an kursu örnek olarak ele alınmış, araştırmamızda genel olarak şu sonuçlara varılmıştır.

İlk dönemlerde Kur'an'ı ezberleme meselesi, mahiyeti itibariyle günümüzle paralellik arz etse de yapılış şekli, amacı ve algılanış biçimi itibariyle farklılık arz etmektedir. Hz. Peygamber gözetiminde ve öncülüğünde gönüllü olarak bu işi benimseyen ve kendine vazife olarak gören sahabe, dönemin koşullarına göre hareket ederek sadır ve satırla muhafaza yoluna gitmiş, yaşama aktarmayı önceleyerek Kur'an'ın fiiliyatta da korunmasını sağlamaya çalışmışlardır. İlk dönemlerde Kur'an'ı ezberleme faaliyeti günümüzde ki gibi sistematik olmayıp gönüllü kişilerin özel gayretleriyle yapıla gelmiştir. Ayrıca Mekke'de başlayan, Medine'de devam eden ve yaklaşık 23 yıl gibi uzun bir süreye yayılan ezber faaliyeti kayıt altına alınamadığından, gerek Kur'an'ı baştan sona ezberleyenlerin sayısı gerekse isimleri kaynaklarda farklılık arz etmektedir. Bunun bir yansıması olsa gerek, Kur'an'ı ezberleme konusu kaynaklarda müstakil olarak ele alınmamış, konuya Kur'an Tarihi ve İslam Tarihi kaynaklarının ilgili bölümlerinde yer verilmiştir. Hz. Peygamber'den sonra Kur'an'a yönelik cem ve istinsâh çalışmalarının yanı sıra, Kur'an'ın ezberlenmesi amacıyla çalışmalar yapılmış, merkezler kurulmuş, programlar geliştirilmiş ve hafızlık geleneğinin devam ettirilmesini teşvik amaçlı öğrenci ve hocalara maddi destek sağlanmıştır. Hafızlık müessesesinin devam ettirildiği ülkelerde bu tür teşvik edici ve hafızlığı geliştirici çalışmalar devam etmektedir.

İkinci bölümde ki araştırmamızda elde ettiğimiz sonuçlara gelince, Ülkemizde Osmanlıdan devam edegelen hafızlık geleneği halen devam etmektedir. Bir takım farklı yöntem ve metot denemeleri olmuşsa da bunlar kalıcı olmamış “Osmanlı Usulü” hafızlık yönteminden vazgeçilememiştir. Cumhuriyetin kurulması ile eğitim ve özellikle din eğitimi alanında başlayan değişim ve modernizasyon çalışmaları sonucu medreseler kapatılmış, bu da din eğitiminde aksamaya yol açmış, özellikle hafızlık eğitimi nerdeyse bitecek duruma gelmiştir. Bu süreçte ülke genelinde ortaya çıkan din eğitimi ve din görevlisi ihtiyacı mahalli imkânlarla ve özel gayretlerle giderilmeye çalışılmıştır. Bu yönüyle ön plana çıkan ve araştırmamıza da konu olan Trabzon ili Of ilçesi Uğurlu/Çifaruksa köyü böyle bir dönemde hocası ve halkıyla özgün bir gayret sarf etmiş, yasaklı dönemde bile eğitimin akasmadan devam etmesini sağlamışlardır. Özellikle geçim koşullarının zor olduğu ve yatılı eğitim alam imkânının olmadığı bu dönemde Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hoca Efendi ve köy halkının, ülkenin farklı yerlerinden okumaya gelen öğrencilerin iâşe ve ibate ihtiyaçlarını kendi imkânlarıyla karşılamaları ve evlerinin bir bölümünü onlara tahsis etmeleri eğitim literatürüne geçecek bir konudur. Of’un hafız ve hoca yetiştirme konusunda İl ve ülke bazında ulaştığı şöhret bu gayretin bir sonucudur.

Of vadisinin din eğitimi ve hafızlık alanında öne çıkmasında, halkının yapılan eğitime destek vermesi, hocaların mesai mefhumu gözetmeksizin, zaman ve mekândan gözetmeksizin yürüttükleri eğitimin yanı sıra, Osmanlı döneminde, Trabzon vilayeti sınırları içerisinde sadece Of’un Kaza olması da önemli bir etkidir. Ayrıca Tekke’nin sadece Of’ta bulunması, medrese ve dini yapıların en fazla burada yer alması, hoca ve talebe sayısının vilayet merkezi ile diğer kazaların toplamından fazla olması da bir diğer etkidir. Burada yürütülen ilmi faaliyetin daha da gelişmesine katkı sağlayan önemli bir destek te Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevi’nin 800 kitaplık bir kütüphaneyi Uğurlu/Çifaruksa köyüne kurmasıdır. Önerimiz, Of vadisi genelinde ve özellikle Uğurlu köyünde Mehmet Rüştü Aşıkkutlu tarafından yürütülen eğitim faaliyetinin din eğitimi alanında eğitim gören ve gelecekte bu alanda görev yapacak öğrencilere anlatılmasıdır.

KAYNAKÇA

- Akaslan, Yaşar. “İslam Eğitim Tarihinde Kur’an Eğitim-Öğretimi”. *Diyanet Aylık Dergi*, Eylül 2018.
- Akaslan, Yaşar. “Türkiye’de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22, sy 2 (2018): 1081-1107.
- Akaslan, Yaşar. “Kur’an’ın Yazıyla Tespitinde Vahiy Kâtipliği”. *Diyanet Aylık Dergi*, Ağustos 2021.
- Akgün, Vahdettin. “Kur’an Kursları ve Halkın Kur’an Kurslarından Beklentileri”. *Kur’an Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik*, sy 30 (2000): 187-201.
- Akşener, Türker. “Diyanet İşleri Başkanlığına Bağlı Kur’an Kurslarında Yeni Düzenlemeler ve Din Eğitimi (Adana Örneği)”. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Albayrak, Haşim. *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2008.
- Albayrak, Haşim. “Kahramanmaraşlı Saçaklızâdeler’in Of ve Çevresinin İslamlaşmasına Yaptığı Katkıları”. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu*, C. 1. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.
- Alemdar, Yusuf. “Osmanlı’ da Dârü’l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi”. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Alemdar, Yusuf. *Müslüman Toplumlarda Tesis Edilen Eğitim Kurumları ve Bunlar İçerisinde Kur’an Eğitimi Amaçlayan Müesseseler*. Konya: Eğitim Yayınevi, 2018.
- Algül, Hüseyin. “Mus‘ab B. Umeyr”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31, s. 226-27. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Altunkaya, Mehmet. “Din Eğitiminde Kur’an Kursları”. İçinde *II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, C. 2. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Âşıkkutlu, Emin. “Mehmet Rüştü Aşıkkutlu”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4, s. 6. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Âşıkkutlu, Emin. “Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hayatı, Şahsi ve İlmi Kişiliği”. İçinde *I. ve II. Kur’an ve Kıraati Sempozyumları Kitabı*, 127-45. Sakarya: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2006.
- Âşıkkutlu, Emin. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Dinî Hayatın İntikalinde Ârif Bir Âlim Oflu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Efendi”, t.y.
- Aydın, M. Şevki. *Bir Din Eğitimi Kurumu Olarak Kur’ân Kursu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Aydınlı, Abdullah. “İbn Ümmü Mektûm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 20, s. 434-35. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Ayhan, Halis. “Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimine Genel Bir Bakış: Atatürk’ün İslam Dini ve Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri”. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 18 (2000): 527.
- Aynur, Hatice Şahin. “Kur’an Hıfzı” *Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri*. 1. bs. Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları 1142. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015.
- Bahçekapılı, Mehmet. *Türkiye’de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)*. İstanbul: İlke Yayınları, 2012.
- Bakırcı, Fetullah. “Kur’ân Kıraatinde Fem-i Muhsin Kavramı”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2020.

- Bakkaloğlu, İ. Hakkı. “Çaykara Medreseleri, Müderrisler ve İcazetnameler”, I, s. 337--376. Trabzon: Eser Ofset, 2002.
- Baktır, Mustafa. “Suffe”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37, 469-70. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Baltacı, Cahit. “Cumhuriyet Döneminde Kur’ân Kursları”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy 6 (1999): 181-86.
- Baltacı, Cahit. “Mektep”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29, 6-7. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Başkurt, İrfan. “İslâm Eğitiminde Kur’ân Öğretimi ve Kur’ân Kursları”. *Dem Dergi*, 2007.
- Bostan, M. Hanefi. “Maraşlı Şeyh Osman Efendi’nin Of Bölgesinin Türkleşme ve İslamlaşmasındaki Etkisi”. *I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, 257-80. Trabzon: Avrasya Üniversitesi Yayınları, 2019. ———. “XV.-XVI. Asırlarda Çaykara’da İslamiyet ve Maraşlı Şeyh Osman Efendi”. *Çaykaralılar*, 1994.
- Bozkurt, Nebi. “Dârülkurrâ”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8, 543-45. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bozkurt, Nebi. “Hâfız”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15, 74-78. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bulut, Mehmet. “‘Kuruluşunun 74. Yıldönümü Münasebetiyle’ Diyanet İşleri Başkanlığı Kronolojisi”. *Diyanet İlmi Dergi* 34, sy 1 (1998): 99-114.
- Büyükdinç, Mustafa. “Sekiz Yıllık Kesintisiz Zorunlu Temel Eğitim Sonrası Kur’ân Kurslarında Eğitim ve Öğretim”. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Cahit, Baltacı. “Türk Eğitim Sisteminde Kur’ân Kurslarının Yeri”. *Kur’ân Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik*, sy 30 (2000): 15-18.
- Cebeci, Suat. “Din Eğitiminde Medreseden Mektebe, Mektepten Nereye?” *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 10 (2004): 197-201.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Cora, Adnan. “Gümüşhaneli Hacı Ahmed Ziyaeddin Efendinin Of-Uğurlu’da Kurduğu Kütüphane”. İçinde *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, 1, 505-13. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2005.
- Çağatay, Neşet. *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Mars Matbaası, 1957.
- Çağrııcı, Mustafa. “Kur’ân Kursu”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26, 423-26. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çakan, İsmail Lütfi. “Mehmet Rüştü Aşıkkutlu ile Bir Mülakât”. *Hakses Mecmuası*, Haziran 1975.
- Çapa, Mesut. “Tevhîd-İ Tedrîsat Sonrası Trabzon’da Eğitim”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 16, sy 1 (2001): 21-30.
- Çaylı, A. Fatih. “Kur’ân Kursu Öğreticilerine Göre Hafızlık Öğretimi ve Problemleri (Göller Bölgesi Örneği)”. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Çelebi, Ahmed. *İslam’da Eğitim-Öğretim Tarihi*. Çeviren Ali Yardım. İstanbul: Damla Yayınevi, 2013.
- Çelik, Ömer. “Hafızlık”. *Araştan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 7, sy 13 (2012): 6983.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur’ân İlimleri ve Kur’ân-ı Kerim Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.

- Çimen, Abdullah Emin. “Hafızlık Müessesesi, Ülkemizdeki Hafızlık Çalışmalarıyla İlgili Bazı Değerlendirmeler ve Hafızlığın Sağlamaştırılmasında Bir Metot Denemesi”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy 18 (2007): 91-157.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an Tarihi*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.
- Demircioğlu, İsmail Hakkı. “1881 - 1908 Döneminde Trabzon Sancağı”. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Deniz, Muzaffer. “Tek Partili Dönemde Açılan Kur'an Kursları”. *Turkish Studies* 11, sy 6 (2016): 1-16.
- Dinç, Kadir. “Geçmişten Günümüze Kur'an Eğitimi”. *Diyanet Aylık Dergi*, 2018.
- Doğan, Lütfi. “Ahmed Ziyaüddin Efendi Hazretleri”. İçinde *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevi Sempozyumu*, 15-19. Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Dönmez, Yağmur. “Ulus-Devlet, Milliyetçilik ve Etnik Kimlik: Bir Çaykara Etnografisi”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2019.
- Draz, Abdullah. *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*. Çev, Salih Akdemir. 1. bs. Ankara: Mim Yayınları, 1983. Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-, San'ânî, ve el-A'zamî tah. Habiburrahman. *el-Muşannef*. C. 3. Beyrut: el-Mektebi'l-İslamiyye, 1403.
- Ebu Şühbe, Muhammed b. Muhammed. *El-Medhal li-Diraseti'l-Kur'ani'l-Kerim*. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2003.
- Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-, Cezerî, ve tah. Ali Muhammed ed-Dabbâ. *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*. C. 1. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-, Zemahşerî. *el-Keşşâf*. Editör, Murat Sülün. Çev., Muhammed Coşkun. C. 3. 6 c. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Emecen, Feridun. “Of Kasabasının Ortaya Çıkışı Üzerine Notlar”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 1, sy 1 (2006): 45-54.
- Emiroğlu, Kudret, çev. *Trabzon Vilayet Salnamesi 1888*. C. 13. Ankara: Emek Ofset, 2002.
- Erbâş, Ali. “Diyanet İşleri Başkanlığının Kur'an Öğretimi ile İlgili Hizmetleri”. *Diyanet Aylık Dergi*, 2012.
- Ergin, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi*. 5 c. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Fatsa, Mehmet. “Trabzon Yöresinin İslamlaşma Süreci ve Zâviyeler”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 18 (2015): 61-74.
- Fayda, Mustafa. “Ebû Bekir”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10, 101-8. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Fayda, Mustafa. “Ömer”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34, 44-51. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Gökdemir, Ahmet. “Anadolu'da Osmanlı Öncesi Kur'an Kültürü”. *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, sy 7 (2019): 24-47.
- Günaydın, Mehmet. “Halkın Dilindeki Mehmet Rüştü Aşıkkutlu”, I:378-92. Türkiye: Eser Ofset, 2002.
- Günaydın, Mehmet. “Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış”. *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2008a): 101-36.
- Günaydın, Mehmet. “Reisu'l-Kurra Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'nun Kur'an Öğretimine Katkıları ve Dini Görüşleri”. *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 11 (2008b): 121-54.

- Günaydın, Mehmet. “Ofllu Mehmet Rüştü Aşıkutlu Hoca’nın (1901-1980) Din Görevlisi Olarak Örnekliliği”. İçinde 5. *Ulusal Din Görevlileri Sempozyum Bildirileri*, 78-100. Mardin, 2014.
- Günaydın, Mehmet. *Ofllu Aşıkutlu Hoca*. 2. bs. İstanbul: Heyamola, 2020.
- Gündüz, İrfan. *Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikati*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Gür, Süleyman. “Eski Of Bölgesi Müderrislerinin Şahsi Kütüphaneleri”, I:629-40. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah. ““Of’lu Hoca Efendi’ İsmi Markalaştıran Âlimler”, I:27-58. İstanbul: Değişim Yayınları, t.y.
- Halaçoğlu, Yusuf. “Anadolu’nun Osmanlı Hâkimiyetine Geçiş”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3, 116-17. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. Çev., Salih Tuğ. C. 2. Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı, 2003.
- Hamidullah, Muhammed. *Kur’ân Tarihi*. Editör Ahmed Baydar. Çeviren Abdülaziz Hatip ve Mahmud Kanık. İstanbul: Beyan, 2018.
- Hızlı, Mefail. “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, sy 1 (2008): 25-46.
- İbn Akîle, Cemâlüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. ez-Ziyâde ve ’l-ihsân fî ’ulûmî ’l-Kur’ân. 1. bs. C. 2. 9 c. BAE: Sharjah Üniversitesi Araştırma ve Çalışmalar Merkezi, 1427.
- İbnü’l-Arabî, Ebû Bekir. *Ahkâmü ’l-Kur’ân*. C. 4. Beyrut: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424.
- İpşirli, Mehmet. “Anadolu/Eğitim ve Öğretim”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3, 128-30. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İbnü’l-Arabî, Ebû Bekir. “Medrese/Osmanlı Dönemi”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28, 327-33. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Tarih-i Kur’an*. İstanbul: Böre Yayınevi, 1956.
- Kandemir, M. Yaşar. “Muâz B. Cebel”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30, 338-39. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Kara, İsmail. “Rize’de Bir Gümüşhânevî Tekkesi ve Kurucu Şeyhi”. İçinde *Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu*, 406-17. İstanbul, 2013.
- Kara, Seyfullah. “Anadolu Selçuklularında Din ve Din Kurumları”. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Karabulut, Niyazi. “Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî’nin Kurduğu Kütüphaneler ve Bu Kütüphanelere Bağışladığı Kitaplar”. İçinde *Gümüşhane Tarihi*, 371-85. Trabzon: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Karpuz, Haşim. “Ortahisar Camii”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33, 407-8. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Karpuz, Haşim ve Mustafa Reşat Sümerkan. “Trabzon’da Dinî Eğitimin Mekâna Yansıması Medreseler”. İçinde 1. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu*, II:1059-65. İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2016.
- Kayadibi, Fahri. “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Yaygın Din Eğitiminde Yeri ve Fonksiyonu”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy 8 (2001): 37-54.
- Kazıcı, Ziya. *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018. Kılınç, Emin. “Klâsik Osmanlı Eğitim Kurumlarından Konya Dârü’l-

- Huffâzları (XVII. Yüzyıl)". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, sy 1 (2008): 18-43.
- Koca, Salim. "Türkler ve İslamiyet". *Erdem Dergisi* 8, sy 22 (1996): 263-86.
- Koç, Ahmet. *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*. Ankara: İlâhiyât, 2005.
- Koçyiğit, Hikmet. "Kur'an'ın Bölümlemesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 39 (2013): 364-93.
- Köşklü, Zerrin. "Vakfiyelere Göre 17. Ve 18. Yüzyıllarda Bir Eğitim Kurumu Olarak Osmanlı Dârülkurrâlar". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy 14 (2000): 271-78.
- Kurak Açıcı, Funda ve Olcay Köse. "Trabzon/Ortahisar Fatih Büyük Camii'nin Bölgedeki Turizm Bağlamında Yarattığı Sürdürülebilir Gelişim". *Süleyman Demirel Üniversitesi Yalvaç Akademi Dergisi* 2, sy 1 (2017): 33-44.
- Kurt, Yaşar. "Kur'an'ın Korunmasında Hâfızlık Müessesesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11, sy 22 (2012): 229-51.
- Kurt, Yaşar. *Kıraat Tarihinin Meseleleri*. Samsun, 2013.
- Lowry, Heath W., ve Feridun Emecen. "Trabzon". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41, 296-301. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- M. Landau, Jacob. "Küttâb". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24, 3-4. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Makdisî, Ebû Şâme el-, ve tah. Tayyar Altıkulaç. *el-Mürşidü'l-Vecîz*. C. 1. Beyrut: Dâru Sâdır, 1395.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'an'ın Metin Yapısı*. 1. bs. Ankara: İlâhiyât, 2004.
- Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî, el-Kettânî, ve el-Halidi tah. Abdullah. *Et-Terâtibu'l-İdâriyye*. C. 1. Beyrut: Darü'l-Erkam, t.y.
- Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî, İbn Sa'd. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. Çeviren Mahmut Polat. C. 3. 11 c. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015. Nebi, Bozkurt ve Mustafa Sabri Küçükaşçı. "Medine". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28, 311-18. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Öcal, Mustafa. "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy 7 (1998): 241-68.
- Öcal, Mustafa. "Türkiye'de Kur'an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetname Örneği". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, sy 2 (2004): 81-140.
- Öcal, Mustafa. "Türkiye'de Din Eğitimi Tarihi Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6, sy 12 (2008): 399-430.
- Önkal, Ahmet ve Nebi Bozkurt. "Cami". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7, 91-92. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özcan, Tahsin. "Saçaklızâde Mehmed Efendi". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35, 368-70. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Özoğlu, Fatma Nur. "Konya'da XVIII. YY'IN I. Yarısında Dârü'l - Huffâzlar". Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014.
- Öztürk, Hayrettin. *Ebedî Mucize Kur'an Yazılması ve Toplanması*. 5. bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- Öztürk, Şükrü. "Kur'an Kurslarının Eğitim ve Kültür Hayatımıza Katkıları". *Kur'an Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik*, 2000.

- Öztürk, Şükrü. “Trabzon’da Dini ve Sosyal Hayatın Oluşumunda Kur’an Kurslarının Rolü ve Önemi”, II:1045-55. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.
- Özyurt, Ayşe. “Kur’an Kurslarında Kadınlara Yönelik Din Eğitimi (Kartal Örneği)”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Piyale, Mesut. “Trabzon’da Eğitim ve Kültür Hayatı (1839-1923)”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1988.
- Sakkâr, Sâmî es-. “Muîd”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31, 86-87. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Sâlih, Subhî b. İbrâhîm es-. *Mebâhis fî Ulûmil- Kur’an*. Dâru’l İlm, 2000. Saran, Ali Kemal. *Omuzumda Hemençe*. Ankara: Kurtuba, 2009.
- Sarı, M. Ali. “Üsküdarlı Ali Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42, 376. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Sarıçam, İbrahim. “Mahreme B. Nevfel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27, 389-90. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Serin, Muhittin. “Mushaf”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31, 248-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Söylemez, M. Mahfuz. “İslam’ın Erken Döneminde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”. *Dini Araştırmalar* 5, sy 13 (2002): 57-80.
- Suat, Cebeci ve Bilal Ünsal. “Hafızlık Eğitimi ve Sorunları”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 4, sy 11 (2006): 27-52.
- Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, ve Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhîm. *el-İtkân fî ulûmi’l-Şur’ân*. 1394/1974 bs. C. 1. 4 c. Mısır, 1974.
- Şahin Aynur, Hatice. *Kur’ân Hıfzı Geleneği ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Şaman Doğan, Nermin. “Ortaçağ’da Anadolu’nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri Darüşşifalarından Örnekler”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 28, sy 2 (2013): 429-43.
- Şen, Ziya. *Kur’ân’ın Metinleşme Süreci*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014.
- Tanman. “Dârülkurrâ”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8, 545-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1993. Taşkın, Ünal. “1317 (1899 1900) Maarif Salnâmesine Göre Trabzon da Eğitim Kurumları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2, sy 7 (2009): 244-62.
- Tellioğlu, İbrahim. “Of Tarihine Dair Bazı Gözlemler”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 9, sy 18 (2015): 93-112.
- Tuğ, Salih. “İslam’da İlk Maarif Müesseseleri ve Bunların Gelişmesi”. *İslam Düşüncesi*, 1969.
- Tunçer, Mustafa. “Ofllu Hocaların Yetiştikleri Medreseler, Talebe ve Medrese Sayılarına İlişkin Bazı Rivayetlerin Analizi”. *Giresun Üniversitesi Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 9, sy 16 (2017): 25-46.
- Tunçer, Mustafa. *Bir Marka Değeri Olarak Ofllu Hoca Kimliği ve Yetiştirdiği Ortam*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Turan, Abdülbaki. “Arza”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3, 446-47. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. 8. bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Trabzon’un Dinî Hayatında Önemli Hizmetlerde Bulunmuş Bir Hocaefendi: Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak”. İçinde *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu*, 221-34. İstanbul, 2016.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı*. 3. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Üstün Demirkaya, Fulya ve Serap Durmuş Öztürk. “15-16. Yüzyıl Trabzon’unda Fetih, Toplumsal Değişim ve Din”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 10, sy 3 (2021): 2874-90.
- Yavuz, Y. Şevki. “Bakkalzâde İsmâil Hakkı”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4, 545. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yavuz, Y. Şevki. “Hasan Rami Yavuz”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43, 351-52. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur’ân Dili*. C. 9. İstanbul: Azim Dağıtım, 2020.
- Yıldırım, Kadri. “İslâm Kültüründe Küttâb Eğitimi Üzerine Bir İnceleme”. *Diyanet İlmi Dergi* 45, sy 3 (2009): 125-44.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. C. 7. İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Abbâsîler”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1, 3148. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yiğit, İsmail. “Emevîler”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11, 87-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yolalıcı, M. Emin. “Maarif Salnamelerine Göre; Trabzon Vilayetinde Eğitim ve Öğretim Kurumları”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 5, sy 5 (1994): 435-73.
- Zengin, Zeki Salih. “Tanzimat dönemi Osmanlı örgün eğitim kurumlarında din eğitimi ve öğretimi (1839-1876)”. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1997.
- Zengin, Zeki Salih. “Tevhid-i Tedrisat Kanunu’ nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi”. *Dini Araştırmalar* 5, sy 13 (2002): 81-106.
- Zengin, Zeki Salih. “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Kur’ân Kurslarının Kurulması ve Gelişimi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11, sy 2 (2011): 1-24.
- Zengin, Zeki Salih. “Osmanlılar’da II. Meşrutiyet Döneminde Yeni Açılan Medreseler ve Din Görevlisi Yetiştirme Çalışmaları”. *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy 36 (2016): 33-61.
- Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân Fî Ulûmi’l-Kur’ân*. C. 1. Beyrut: Dâru’l-Marife, 1376.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü’l-irfân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. C. 1. İsa El-babi Elhalebi Matbaası, t.y.

ÖZ GEÇMİŞ

Rukiye KESKİNSOY, 1991 yılında Of İlçesi Çataldere köyünde hıfzını ikmal etti. Aynı kursta üç yıl medrese usulü Arapça eğitimi aldı. 1999 yılında Trabzon İmama Hatip Lisesinden mezun oldu. 2007 yılında Anadolu Üniversitesi İlahiyat Ön lisansı tamamladı. 2013 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlitam'ı bitirdi. 2005 yılında Giresun'da başladığı Kur'an Kursu öğreticiliğine Trabzon/ Arsin Kuzguncuk Mahallesi Kori Kur'an Kursunda devam etmektedir. (29.09.2023)

İletişim Bilgileri

Yayımlanmış Çalışmalar:

1. Gürbüz Zeynal, Gümüş Cemalettin, Bayrak Hatice, İpci Merve, Keskinsoy Rukiye, Aykaç Murat, Baysal Seyfullah, Çelik Yılmaz, Türkmen Enver ve Çatal Şafak, "Kur'ân'da Dünya Hayatı", *Akademik Tefsir Yayıları-1*, der. Osman Bostan, Cemalettin Gümüş, 1. Baskı, Selamet Yayınevi, Samsun 2022.